

**A NÉPHUMOR
A MAGYAR IRODALOMBAN.**

**IRTA
IMRE SÁNDOR.**

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG.

Régen tudjuk, hogy az irodalomnak, kivált annak, «mely a lelket adja», a szépirodalomnak, igazi alapja a nép lelkében, eszméiben, szépérzésében van. Elismert dolog, melyet bizonyítani nem szükséges, sem a görögök példájából, kiknek legmagasztosabb poesisa is mindig kapcsolatban maradt a nép lelkével és ennek alapján fejlett ki, sem a németekéből, sem a magunkéból, melynek régibb és valóban becses művei sokkal kapósabbak volnának, ha népie-sebbek volnának s ha ARANY és PETŐFI előbb jelenhettek volna meg közöttünk... S állíthatjuk, hogy csak az volt valaha és csak az lehet valóban nagy, de csak igazi költő is, ki a nép alapján áll, annak kifogyhatatlan költői eréből merít, annak képzelme képtárából veszen színeket a festéshez, alakokat az ábrázoláshoz.

És érdekes keresni, mennyiben mondható egy nemzet irodalma az összes nemzet vagy nép tulajdonának, mennyiben csak egy kis körének; mennyit vett fel a nép elméje termékeiből: gondolataiból, ötleteiből, élceiből; viszont mi hatott le a magas körökből, az ott tenyésztett idegen virágokból a néphez, hol ért össze s az összeérés mit hozott létre a nép és felsőbbek élete határán. Mi nyoma van a nép tulajdon elméjének a felsőbb rendeltetésű irodalomban s emennek a nép elméjében. Mire tudott menni ANTAEUS a föld felett való híg levegőben s hogy nevedezett ereje a földdel («a föld népe») érintkezvén.

Én itt csak a nép humorát, a nép elméssége, tréfája nyomait akarom a régibb magyar irodalomban felkeresni: óhajtvá, hogy mások többen és nyomosabban vizsgálják irodalmunknak ezt az érdekes oldalát, mint én tehettem, kinek mindent összegyűjteni s felkeresni távolról sem volt lehetséges.

A humornak itt legyen szabad nem a legfelsőbb és szoros értelmét vennem, mely értelemben például SWIFT és STERNE a mesterei, hanem e nevezet alatt összefoglalni, a mi jó vagy rossz kedvében, *humor*ában levő embertől, kedve szélyel csapongásában vagy «széles jó kedvében» s ellenkezőleg elbúsulásában szeszélyesen kitelik. Ily értelemben mondják, hogy SHAKSPERE-nek minden oldalú humora volt (Dowden); s így mások is értették már a *humor* nevét. De ha nem értették volna is, legyen szabad az ellentétes jó és rossz humor összes szüleményeit, más szó hiányában e név alatt foglalni össze - a magyar-diákos használat nyomán.

I.

Miben állhat a magyar nép humorának sajátága, miben különbözik más népektől, arról itt csak röviden szólhatunk. Voltaképp minden nép élete hasonló viszonyok közt folyik le; ellen- és rokonérzései ugyanazok, gyermekies, naiv felfogása, ítélete, tehát kedve, kedvetlensége tényei: humora is mindeniknek meg van, sőt nagyjából ugyanaz is. Lehet egyiknek több, másinak kevesebb, egyiknek semmi, másinak valami élce és tréfája, - a minthogy a csupa vadságban élő, mostoha viszonyok közt csak valamely emberekké sem fejlődhetett népeknek alig is van, - de a melyeknek van, igen egyféle. Hasonlókkal, ellentétekkel játszás, komoly és nem komoly dolgok, jelenségek összevetése, felcserélése; az igaznak megismerése, nyers kimondása vagy szeszélyes elszínlése, mesterkélt eltitkolása, évődő taláztatása, elmés kérdegetése, a közillem, rend és törvénynek, kivált ha nem egyszerű elméhez való, ignorálása, szándékos fel sem vevése, nem tudással, csekélységekkel egy sorba tévése, stb. ilyen. Ebből áll csaknem minden népnél, a mennyiben népies elmeszüleményeikből gyaníthatjuk, a nép humoros beszéde. Azaz számbavehető emberien fejlett népnél.

És e szerint meg van nálok a gondolatok kifejezésének, fűzésének csaknem minden olyan figurája, a melyet szónoknál és költőknél találhatni: a hasonlítás, a metaphora s más tropusok; a megszemélyesítés, nagyítás, - kivált «maganagyzás», - a hyperbole és minden más. És kivált a nagyot-mondásnak az a neme, a mely SHAKSPEREnél, HEINEnál, PETŐFINél található. Az a «nagyot-akarás» (népdalban is: «bajusz kell a magyarnak, mikor nagyot akarnak») nagy erő, nagyra való készség érzése, vagy legalább ennek szóban, nem meggyőződésből állítása. Hogy is ne volnának meg mind ezek? A nép a gyermek színvonalán érzi, vagy ha felhevül, arra helyezi magát. Hasonlításban beszél, mert saját elvont nevén nem tud, nem mer egyetmást megnevezni. Nagyít (olyan mint egy vármegye, egy világ, - világ bora vagy szépasszonya stb.), mert képzelete kis körben forog, nagy méretekről ismerete nincsen, ha volna is, mellőzi olyankor; a nagyítás nem bántja igazságérzetét, úgy mint értelmesebb higgadt emberét. Megszemélyesít, mert úgyis hajlandó az együgyű világnézet szerint, annak szólásmódjait alkalmazva, úgy bánni mindennel, mint élővel. Beszélni nemcsak lovával és ebével, hanem a kiűzendő csúzzal, a jós rostával, a megáristálandó bodzával is. - Azt mondhatnók, hogy a népnek, valamint a költői úgy a tréfás beszédhez is több segédeszköze van. Mintha a tréfa és költés inkább a gyermeki korhoz volna alkalmasabb és az ily korhoz közel álló nép elméjéhez, - a melyet még inkább megillet a játék. Sőt mintha az a magasabb humor is, az idealismus nyugodtságával, közönyével járó, a néptől ősidőkben származott volna. Legalább az ősi idők-ből ájtott, népről népre szállott elmés ötleteket olyan formákban tartotta fenn az egyszerű nép, olyakban szaporította, tenyésztette, a mely formák, a mellett, hogy a legigazibbak s legtermészetesebbek, a művelt irodalmi formák között ismeretlenek közmondásokban, melyeket úgy szerettek a régiek között a legbölcsebbek is; találós mesékben, melyekben a képzelődésnek és elmeélni oly gyönyörű szüleményeit csudáljuk; újabb meg újabb mesékben, a régiekkel kapcsolatosokban, melyek oly sok gúnyt és tanulságot foglalnak magokban, másképp ki nem fejezhetőket, csak példázhatókat - oly eszméket, melyek egyszerűen kimondva ellebbennek, egy-egy képbe foglalva állandó, néha évezredekig tartó tanulság és gyönyörűség tárgyaivá lesznek.

És a nép tanította a tréfákra a világ legnagyobb költőit. Nem az ó- és újabb világ remekeitől, hanem saját népök elméje alkotásaiból veszik azt, a mi nálok legjobb, leghatásosabb. SHAKSPERE bohójánál, parasztjainál *Falstaff*jánál stb., de hőseinél is a néphumort találjuk. (*Lear* bolondja *utána hajítaná* a fejét, a magyar nép *megezi* a magáét, vagy paprikás hússá vágná magát). GÖTTE *Faust*jában a legmagasabbak mellett alacsony körből vett dolgok és beszédek vannak. Hogy PETŐFI s ARANY ilyekben is a nép tanítványai, sőt a nép humorának

természetes örökösei, mondanom sem szükség. Még MIKES is, a mi legkedvesebb régi humoristánk, a néptől tanulta, mint utóbb meglátjuk, legtöbb tréfáját, - például, midőn magát káposztás fazékhoz hasonlítja, vagy nénjét úgy szereti mint a jó káposztát.

S mint mondtam, ilyen minden népnél egyformán volt. Ezért hasonlók AESOP meséi LOKMANÉihoz, meg a máig műveletlen népekéihez, *Aesop* jelleme *Markolfé*hoz. Ugyanezekhez nálunk és másutt a falu mesélői, bolondjai. Ezért szereti a nép és minden nép ezeket, ezért cserélik fel őket, tulajdonítják egyik nép élczét a másiknak: az angol királyét *Mátyás* királynak, *Till Eulenspiegel*ét *Tilinkónak* vagy *Világ Benczének*, a görög scholastikusét a debreczeni pedansnak vagy cigánynak. E miatt van egyikért, hogy saját bohónk nem volt, legalább biztos emlékezetben a régibb időkről nem maradt. *Bolond Istók* vagy *Miska*, meg *Mátyás* bolondjai (l. alább) inkább csak nevek, homályos képek, idegenből vett koholmányok, ha nem valójokra, legalább részletes vonásaikra nézve.

A nép elméssége kezdte élczek, tréfák által eleveníteni az életet, az irodalom szellemét, például a reformáció korában - s ennek jele nálunk is maradt, - húmorral, keserű gúnynyal kísérte a francia forradalmat, annak rémségeit, nálunk a szabadságharcot TÖKÖLY és RÁKÓCZY alatt, majd ismét gúnynyal a bekövetkezett reactiót, akkor is, a legutóbbi időkben is, és a társadalom sok nyomorúságos időszakának lefolyását. A nép minden inségnek, vésznek súlyát leginkább megérti, leginkább van időnként oka, hogy zaklatott lelke gúnnyra, szitokra fakadjon, vagy elnyomatva, «édes kedve» (mint nedv = húmor) megposhadjon, megcsípősödjék és vagy nemesebb húmorral fakadozzék, ha van ily esetben elmélkedni, eszmélkedni, emelkedni, a világot kicsibe venni tudó lelke, - vagy a kín fásúltságával (bitóhúmor) ha embergyűlölésbe süllyedt.

Minden nemére a húmornak nem minden elme képes. De általában igaz, hogy az ember lelki tehetségeinek összesége úgy teljes és egész s mint egykor e szót értették: egészséges vagy ép, ha e hajlandósággal, legalább a tréfára valóval is bír. Az idején sírni és nevetni tudó ember inkább egész s valódi ember, mint a ki mindig komoly vagy komor, vagy mindig nevető, vagy netalán mindig síró és epedő. A nép is ily egésznek vagy épnek mondható. Ennek indulatai skáláján meg van minden fok, a bánat legmélyebb fokától, a tréfa és kedve csapongás legfelsőbbikéig. Nincsen olyan tárgy, a mire nézve a nép mint komolyan, úgy tréfásan is ne tudna hangolódni. - Nincs olyan tárgy, melyből, s oly idő, melyben valahogy tréfát nem tudna üzni, s ezt nemcsak a sicziliai népről mondhatták el a régiek, hanem úgy hiszem minden emberiesen fejlett népről elmondhatni. Mi volt komolyabb dolog a keresztyénségnél, melynek tanai megett a végtelen kínokkal fenyegető pokol állott? És íme, a lelkileg összetöpörödöttnek látszó, elnyomott nép tréfát üz annak tanaiból, cultusából: a karácson titkából, a felfeszítésből, a böjtből, a pap működéséből stb. A végleteket felcserélik; a mely dallamra éneklük a *Patris Sapientiá*-t, ugyanarra a *Mihi est propositum in taberna mori*-t. S pap írta mind a kettőt. Így torzítják a *Miatyánkot*, *tízparancsot* stb. A komoly és pajkos hajlam közel álló túlságok; egyikből a másikba, ha nagyon feszül, könnyű az átmenet vagy átesés. *A labore ad libidinem proclivis est animus* mondja a római vígjátékíró. Így volt *Bölcs Salamontól* kezdve *Sz. Bernáton*, *Lutheren*, *Shakspeare*n keresztül maig. Így volt kivált a népnél, melynek szellemi élvezeteiben, dalaiban stb. ez az ellentét, az indulatok létrájának ez a terjedtsége világosan látható; de az életben, valamint a dalok s effélék gyűjteményeiben is, melyek azóta készültek, mióta az ilyeket erkölcs és vallás nevében el nem nyomják, tehát az irodalomban is megmaradhattak. Mily sok mindent, különböző módon gúnnyal csak dalaiban is a nép, könnyű a gyűjteményekből meglátni. A községi és családi botrányokat, a nép zsarolóit, a kevélykedő szegényt, a szenteskedő színmutatót s általában, a mi az ő igazságérzetét sérti.

De van egy hiány vagy érdekes vonás a magyar nép tréfás voltában. Jó-e vagy rossz? Hiány-e vagy érdem? Az, hogy bohócnak nem alkalmas. Bohó van elég, de hivatalos, nyilvános

szereplésű bohóc alig volt és van. Volt *Jancsó-* és *Nagy-Pista*-féle rossz humorú vagy akaratja ellen bohó vígjátszó néhány, de született hivatalos bohó alig vagy kevés lehetett és lehet magyar eredetű. Bohózataink csaknem kivétel nélkül idegen eredetűek voltak, *Bohó Misi*, *Parlagi Jancsi* is, annyival inkább *Lumpaczius*. A középkori udvari bolondok, Mátyáséi (l. Csánkit) idegen nevűek; a SZIRMAY hárma (l. alább) aligha élt valaha. A *Hanswurst*-féléket játszották nálunk, de nem magyarok, még marionettekkel is aligha bántak ezek. Mátyás restjei (nem dicsőség) lehettek magyarok, de bizonyos az, hogy magyar volt, ki a HELTAINál olvasható szóváltást tette vele szántóföldén. Az utcza farsangi vásári bohócok közt ma is aligha van magyar. És ezt nagyon tudták s nagyra tartották kivált előkelőink, kik közül *Baranyi* tábornokot említi SZIRMAY, hogy a Párisban állítólagos scythiai farkasokat tánczoltató magyarnak ezzel adott intést: a magyar bolondozónak nem született.

Elevenség, mozgékonyság hiánya-e, vagy restség, mely ezzel a keleti méltósággal jár, mit a törökben s más keleti népben ma is látni. Kelet-India, Persia stb. bohócza méltósággal üzi varázslásait és így forog a dervis a tánczban. Tehát keleti merevenség, nehézkesség vagy büszkeség lehet. S ez majd el is múlik; az újabb idők élni sietése, iparos élete, sok teendője, majd izgékonyabbakká teszi a mieinket is. Elég az, hogy ha még bohóczi ügyesség nincsen is, de van elég a nép fiai közt, a ki alig tud szúrós célzások, elmés ötletek, képek és találós rejtélyeskedés nélkül beszélni is. Talán ez a nagyon elterjedt elméskedés pótolja a bohóczkodást, kivált pedig azok a hivatásos kevesek, kik a szénaboglya megkérdezt árát petákokban mondják meg; ha kérjük, hol vettek valamit, felelik kérdeve: hol vette király a várát? és elnevezik az ország vidékeit: görbe országnak, almahuppanásnak stb. és kifogyhatatlanok a gúnyban, ha arra kerül a sor, mint a gúnynevekben is, ha valóban érdem van reá, azaz, ha valamely kevély gyarlóság pöffeszkedik előttök. Van elég, a ki a másikat megjátszództatni, elámítani, vele áprilist járatni tud és nem restell. Legtöbb falunak némely vidékén saját kalandja van emlékezetben, arról saját gúnyneve, mint némely iskolában minden tanulónak. Így csak Nagyvárad vidékét is, - melyet Pakfong városnak ügyes humorral neveztek el, - Száldobágy vízimalma (a falunak nincs semmi vize), Pályi rigója, Bojt szerdékje teszi jelessé. És emlékezetesek a városok, megyék bohós tisztviselői, kortesei - kik közül megemlíteni nem szabad, - s például az ügyes csaló *Csuha Ferke* a *Csökmei Sárkány* hőse és ennek megénekelője: egy Szivos nevű falusi jegyző. Sok vidéknek egy-egy rendes bohója, nem bohócza.

És talán volt s van ok rá, ha különbnek érzi magát ez a nép más nyelvű honosáénál, abban, a miben ő az érdemet helyezteti, a testi munkában és honvédelemben. Ez a meggyőződés ősrégi. Krónikásai nemes népnek vallották, földjét tejjel-mézzel folyónak. Ha Magyarországot ő «bírja meg» és ő bírja maig és igaz, hogy *Extra Hungariam non est vita*, méltónak tartotta, hogy őt, ki ezt szerzette, a többi megsüvegelje. S ezt a nézetet a nép furcsán átvette előkelőtől. A magyar bor páratlan. A magyar lova még kiállva is különb, mint a németé frissen (FORGÁCH S. az Áfium előbeszédében). A bajusztalan német és tót szánandó alakok neki. Innen a sok, vagynem egy-két gúnyvers és önhittség. Még saját faját is itt-ott meggúnyolja, mint a franczia a gascogneit, úgy ő a palóczot, székelyt, az erdőhátit, baranyait. Mind is kevés, a mit megkímél. Rokonszenve kis körre szorúl. Individualismusa válogatós, önfejtő és önzővé fajuló.

II.

Mikép mutatkozik a nép tréfálkozása a legősibb időkben s tiszteletre méltó dolgok körül is, látjuk a többek közt abból, hogy tréfásan fogja fel, tréfatárggyá teszi a honfoglalást is, midőn, eredetileg-e vagy külföldi krónikások után, egy fehér lovon vettnek, furcsa csalással, szóferdítéssel megszerzettnek énekli, sőt a mai nép is dévajkodva emlegeti: («hol veszi király a várát? egy fehér lovon» stb.). E mellett legnagyobb, legkedveltebb királyainak elmésséget tulajdonít, sőt egy oldalról tréfás szerepet ad, máskor a népet legnagyobb embereinek is fölibe emeli, mert ez amazokat kijátszsza. Mondhatni derékséget nem ismer tréfálkozó hajlam nélkül. *Mátyás* király igazságos, de a mi több, s a mi egészszé teszi az érdemét, elmés, a néppel tréfát űz és magával tréfálkodni enged. *Napoleon*, a kis káplár, kit a magyar nép is hitt *Bóné*-nak, mint az irlandi, valamint II. Frigyes és II. József elmés mondásaik, emberszerető tréfaik által nyomták be emlékezetüket a népek lelkébe, azzal adták meg becsét, vonzó díszét legnagyobb tetteiknek, melyek közül némelyeket a nép nem értett és nem méltányolhatott. Egy szóval a *felséges* és *nagy* magában túlhaladja a nép gondolkozása körét: a nagy és felséges csak akkor lett a népnek kedvelté, vonzóvá, ha a humor valamely nemével párosul. Már magában egy nagy előkelő embernek egy alacsonynyal találkozásában ellentét van, melylyel könnyen vagy természetesen járhat tréfás helyzet. Így az alacsony eredetű, de bátor és elmés bohók furcsa szerepe az előkelők mellett, csaknem egy vonalon és egy lábon állások vele, körülöttök forgolódása, velek vitatkozása, tanácsadása stb. s mindez a bohóság tréfás idealismusa jogán: mily érdekes jelenség ez az emberi szellem és társadalom történetében! Mennyire mutatja az elmésség, humor hatalmát a szellemi világban!

De a mi népünk, a mennyire a hagyományok előttünk ismeretesek, nem sok történelmileg igazolható, emlékezetes bohót vagy bohóságot tud felmutatni. Mint már említettük, a nép szájában, emlékezetében összezavarodtak a hazai és külföldi elmés furcsa hagyományok, mint a félig mythologiai alakok: a boszorkányok, garabonczások stb. Maga az irodalom is mostoha volt az újabb idők előtt a hazai vagy nemzeti humor jelenségei iránt. Mátyás királyról volt egy-két magyar ének, sok latin krónikai részlet, de magyar nép-ének az ő tréfaírói vagy kedves jeles tetteiről, de műveltebb költők illet tárgyaló művei: aligha. Tréfaírói csak a legújabb idő, a múlt század végétől fogva kezd, legfeljebb vígjátékokat, regények részleteiben valamit írni. Álöltözetbeli kalandjai, a korabeli kántor, bíró, falusi leányok történetei csak azóta lettek színművek tárgyaivá.

Különben több okunk van hinni, hogy népünk már a keresztyénség előtt énekelgetett tréfaikat. Ha keveset nyom is az, a mit ERDÉLYI, régi időkre vonatkozót, a népdalokban lelt, a mit őskori eredetűnek gyanított, de sok nyom arra mutat, hogy az Anonymustól említett csácsogó dalosok aligha csupán komoly dolgokat énekeltek; - az az örlő asszony is, kit Szent Gellért hallgatott, bizonyynyal világi dalt dalolt, ha nem csúfost vagy tréfást is; - az *I. Béla* idejében énekelt *horrendae cantilenae* közt sok «csúfos» lehetett az együgyű magyart meglepett keresztyén középkori tanok és szertartások ellen. Hogy a királyoknak voltak énekeseiken és zenészeiken kívül vagy azok között bohóczaik is, és ezeknek, valamint a külföldről ide szakadt histriók - mimusoknak bohós játékaiban gyönyörködtek, a királyoktól le a köznépig; és ezek példái hatottak a nép különben is élénk lelkére: könnyű elgondolni. Arra is van adat, hogy a zárdák és paplakok visszahangoztak a világias énekektől, melyek tréfa nélkül csak úgy nem voltak, mint az utóbbi víg barátok- és papokéi. Az udvari énekesek dalaik mivoltára mutat egy, már a XVI. században elavult szó: igréczség vagy igréczesség, mely a hiú mulatásban elfoglalt ember kábaságát jelentette, mint a *megzajosodás* (ma is) a megrészegedést és azzal járó sokbeszédűséget. Magok az ide tartozó szók nagyobb részt nem magyar eredetűek: bold, bohó, (kicsinyítő) bohócz, tréfa, trufa (HELTAI), dévaj, duhaj, igricz stb. csak úgy, mint

az utóbbi: komédiás, pojáczó (bajazzo, baltól). Magyar *csúf*, régen tréfa, *gúny*, régen guggol, játék, víg, evődik stb. úgy látszik szelídebb tréfára mutattak.

A keresztyénséggel együtt jöhettek be, már a következő századokban, a karácsoni, vízkereszi, passió- stb. játékok, kántálások, váltogató éneklések közben folyó körüljárások, melyek maig is általán szokásban vannak, úgy hogy a reformatio sem tudta, csak egy vidéken is, végkép kiirtani, ha módosítani tudta is. De hiszem nem is akarta. Az ily járdalásokat, házalással kapcsolatos, többször inkább tréfás, mint komoly, alig vallásos cselekvényeket, mivel a régi, például görög s római népeknél is meg voltak, ősrégi eredetűeknek tarthatni. A középkori keresztyénség, a valóban érdekes szokást kedvelte, a papság pedig, ha bohóskodásuk túlcsapongott, tiltotta ugyan, de nagy részben sikertelenül; egészen eltiltani pedig, némi vallásos értékek miatt, mint a mai Ammergaui passió-játékokat, sőt némely csudákat is(!), nem akarta. - A mi népünk is azt tehette ezekre nézve, a mit a külföld; azt hiszszük, nem durvábban és esztelenebbül, mint más nép; sőt talán józanabbul. Legalább oly túlcsapongásait a vallás ürügye alatt folyó s azt szeszélyesen torzító tréfáknak itt nem talált a reformatio, mint külföldön, némely magasabb szellemű népnél. Így ítélni a reformátorok adatai után. HORVÁTH ANDRÁS említ nevetséges kalandot, mely a mennybemenetel kiábrázolásánál történt (l. alább), de ez nem tréfa akar lenni. MAGYARI említ ilyféle szertartást, de nem nevetség. BORNEMISZA említ elég sok babonát, ördögi mesterséget, melybe a vallás is bevonatott, de tréfás cél ezekben sem volt. Hogy mégis fordult elő néha ilyen körben is, a vallás köréből a dévajság körébe való átsikamlás, arra egy-két példát találhatni. SZIRMAY említi, de közszóban is forog, hogy passió-játék alkalmával Kövesden egy alkalommal Jézus szerepét egy molnár viselte s ez mindaddig jól működött, mindent kiállott, míg lisztlopónak nem csúfolták... Utóbbi időkben pedig tréfára fakadt a szent járdalás közben az is, ki a neki odanyújtott feszületet eretnek létére is elfogadta ugyan, de kezében meg-megemelgetve így szólt: Áll áll Istennek... Hozd fel uram a csillagot, adj egy kis kurucz világot! Az egyház nyomását, a papzsák telhetetlenségét, a középkori nép is megérezte és érette sokszor gúnynyal fizetett. Ide sok közmondás és gúnyos szólásforma mutat.

Ősidőből való, maig fenmaradt, kétségkívül játszani vonatkozású az a székelységnél, palóczoknál előforduló járdalás is, melynek mondókáit, tréfás kéregetések közben való áldás- és köszönetmondásait közelebbi évtizedekben ismertük meg. - A mondókák: *porka havak hulladoznak* stb. és a refrain: *regűő röjtöm* s ennek változatai nem mutatnak vallásos cselekvényre s az egészben keresztyéni vonást – legalább a KRIZA költeményében - nem találhatni. De igenis tréfás a rőt ökör részeinek elsorolásában és az adományok megnevezésében.

Említők, hogy a középkorból bohók személyes emlékezete nem maradt meg. Kevés maradt meg egyéb is, az az elmésség, tréfák példái. Legfeljebb Mátyás korából. Mindenesetre hihető, hogy ennek fényes és külföldies udvarában igen honos volt a dél-európai népek humora, tréfája; de honos volt a magyar népé is. És ha csak annyi is igaz, a mennyit Galeotti meg Bonfin s utánok mások elmondanak, ez időben elég tárgya volt volna az életben a humornak, melyből sokat kell és lehet vala az irodalomnak fentartani. Az a mi a király és nagyurak nagy lakomáiban, nagy műveltségű főpapok körében, társalkodásaiban, mint népiesen magyar elmésség előfordult, az a sok fényes elmeszakra, mely a király és nagyurak néppel való érintkezéséből kipattant: megfűszerezhetett volna sok elbeszélést, verset és mesét csakúgy, mint udvaraik szépsége bámulatra ragadott sok idegent, s emlékezetben maradt, sok önérzettel leírva, néha még nagyítva is.

De magyar írók nem voltak, a latin nyelvű szép szellemek nem foglalkoztak ilyenekkel, az említett idegeneknek s még néhány ilyennek a magyar közéletre nézve elveszett munkáit kivéve. Magyar nyelvű egyházi írónk is csak egy van, kinek egész mivolta vagy jelleme némi világosságban kidomborodva, egyénileg felfoghatón állana előttünk: PELBÁRT, a jeles magyar

és latin egyházi szónok és költő. A legújabb szerencsés nyomozás ez ember egész alakját magasztosnak, vonzónak tünteti fel. De ő sem volt világi író, ki a néptől egyet-mást eltanulni s ennek elméssége műveit vagy nyomait fentartani vagy a magyar barátok zárdáiban hangzott világi énekekből «cantus theatrales» valamit feljegyezni mert volna. Az ő *Katalin*-jában szép magyar beszédet találunk, de annak semmi jelét, hogy PELBÁRT lelkében a nép szellemének, elmés ötleteinek magvai megmaradtak és tenyésztek volna. - Volt JANUSunk; de ez nem volt magyar. Az a gondolat, hogy magyar verseket írt volna, nem bizonyult be igaznak. A miket *barbar* nyelven irottaknak mond, azok a nem tiszta latinság hazájában netalán nem tiszta itáliai latinsággal irottaknak gondolhatók s az effélék az ő ebbeli aggodalmaira érthetők. És ha magyarul írt volna is, de oly tartalmúakat, mint tréfásan, pajkosan (nem igazán humorosan) latinul írt, az ő helyzetéhez, de nyelvismeretéhez és nyelvérzékéhez képest sem írhatott volna. Nem volt neki a nép tréfáinak nyelvéről, sajtáságairól ismerete; tréfáiban sem lett volna a magyar nép lelkének nyoma.

De PELBÁRT és a jobb nyelvű codexek fordítói s átdolgozói, ízlésnek, sőt költői léleknek is adják jeleit, ha humorfélére nem hajlandók is. El merjük mondani, hogy az egyszerű stíl némely jelességeit: rövidséget a szókban és mondatokban, szép hangzatot, melyet a szólások és mondatok hasonló megfelelő hossza okoz, a próza ritmusát, egyes szók sajátosságát, kifejező voltát inkább feltaláljuk némely legendaíróknál, mint sok utóbbiaknál; úgy hogy tőlök ezek sokat tanulhatnának. Így az Érdi codex sok jelét adja a valóban népies és erővel gazdag s néhol kedélyes beszédnek. Gyakoriak benne a valóban népies szólási figurák: egy napi napon (sokszor), szere-szerten, merő-mezejtelen, sem thé sem tova, észt veszteni köztök (ma össze-veszíteni), étlen-ítlan, csonka-bonka, ettem-ittam, éheztem-szoméhoztam, ize-illatja, keve-kételen, ezvilági enyves élet, egy kis kikörgő (kicsörgő) kútfő, isten mezeinek virága, asszony-állattól szakadt magzat, bába hir beszéd, trufában hamis beszédet szalaszt, szem-szembe menni, sugó-búgó (Ehr. c.) stb. Mint látjuk, egy-kettő tréfás beszédre tartozó is. - Széphangzatra, ritmusra találunk példát a Döbrentei meg N.-szombati codexben is. Ez utóbbi pedig már okoskodó, sőt dialectizáló beszéd; sajnos, hogy nagy része érthetetlenül nyomtatott. Az Érs. codexben pedig némely történet, többek közt a Fókusz kovácsé, sokkal szebben van elmondva, mint a Hármas Históriaiban; a próza kedves ritmusával, az elbeszélés naivságával.

De sajnos! kedélyességet, jó kedvű, könnyed előadást, s humort, mely a nép beszédének elevenítő lelke, ezekben épen nem, másutt is kevésbé találunk. Csak az APÁTI *Feddő énekében* találunk valami ilyet. Nem a nép szól ebben közvetlenül, hanem a nép lelkével valamely deákos ember. Ez önti ki epéjét a kor előkelőinek, világiaknak és papoknak henyesége, kicsapongása és zsarolása ellen. Benne első szikráját látjuk - hihetően sok ilyes elvesztével - az elégedetlen, társadalmi reformot áhító, a felfordúlt világgal meghasonlott nép vagy népbarát haragja kitörésének. Először sejtjük az elégedetlen földművelő fenyegető hangulatát. Először tűnik fel a szegény, de kevély köznemes közönséges, vagy talán inkább csak gúnyneve: *czepeke* (a magyar falusi úrfi, nyíri úrfi, dandy vagy Petrichevich Horváth L. *arszlánya*?) mely aztán HELTAINál is található, sőt »*czeplepsz* úrfi» változatban némely vidék népénél maig is. Erős, mérges gúny és ironia, heves gyűlölség szól belőle, sok helyt ma is ritka hangzatos sorokban. Kár, hogy ez az egyetlenegy ilyenfajta mű is hiányos; szakaszai ziláltak, összefüggetlenek, kifejezései ha tartalmasok is, de nehéz értelmök miatt hatástalanok, s csak egyenként érdekesek. Azonban igaz, hogy a benne lévő satira emelkedett tárgyú, a kort jellemző, külső formájára nézve is jeles.

III.

Csak a XVI. századdal következik be a magyar irodalom többoldalúsága. Ez időszak a renaissance folytatása volt: a renaissance szabadabb szellemének, classikai tanulmányainak - és a mi avval ellentétesnek látszik - a népköltés és népszellem tanulmányának és felhasználásának kora. És ez utóbbi törekvés nem csupán a vallásújítás vagy conserválás érdekében állott elő és lett tartóssá, hanem mivel a költés és művészet kútfői a nép szellemében már ki voltak mutatva, a nép szelleme már mindenütt kezdett tényezőleg fellépni: közmondásokban, népdalokban, satirákban, drámákban. Egyfelől a népért és a néppel kellett tenni, másfelől a népet, annak lelkét és elmeszüleményeit tanulmányozni. Emlékezzünk csak ERDŐSIRE, ki a nép közmondásaiban, dalaiban, ezek hasonlataiban, képeiben, gyöngyöket keres, és azokra, kik a nép közmondásait gyűjtötték, babonáit összeszedték, czáfolgatták, szavait szótárakba foglalták.

De még áthozták a magyar népnek a régiek meg az újabb külföldiek népszerűbb műveit. ERASMUS közmondásokat írt: ezt utánózták nálunk is ketten. Behozták, magyarul adták Aesop meséit, Aesop életét, az alacsony és rút, de önérző és nagy hivatású népfíú tipikus alakját s történetét. Átvettek a német énekekből, gúnyos versezetekből ha nem egész darabokat, legalább szólásokat, ötleteket, - gondolatokat például olyfélékhez, a milyenek THALY *Vitézi Énekei* közt «lakodalmi gajd» és más címek alatt vannak. S az ilyek némely részének átvételére a német iparosok is alkalmat szolgáltathattak. A német nép emberei elmeműveinek utánzása lehet a SZTÁRAI-féle két komédia; onnan vettük az ide kevésbé tartozókon kívül *Markalfot*, némely régi «csúfságokat» a Boccacio-utánzást és fordítást. És mind ezeket nemcsak elfogadta, hanem szaporította is a nép szelleme; a nép fiaiból lett lelkészek, tanítók. A kik LUTHERrel és műveivel érintkeztek, sőt a kik MELANCHTHONT hallgatták is, eltanulhatták kivált amattól azt a mindig erős és nem szeszélytelen, nem hűmortól idegen beszédet, annak az őszinte és gazdag s feltaláló szellemnek nyilatkozásait; a kik az *Epistolae Obscurorum virorum*-ot meg a számtalan népies német gúnyiratot, schwankot olvasták: a kik a katedrákban előfordult vaskos paraszt adomákat is hallgatták, a német iskolai ifjúság vad életét megismerték, talán meg is szerették; - kivált ha még ide gondoljuk az itthon való nemesség s papság féktelen, rendetlen életét, melyet mindenik hitfelekezet harczosai egyoldalúan az ellenfélről hirdetnek, - képzelhető, hogy hajlandók voltak, a lelkészek úgy mint pártfogóik, kegyes törekvéseik mellett is, a szabadabb kort és alkalmakat szabadabb tréfák üzésére használni fel.

A XVI. század épen e szabadabb szellem és túlcsapongások által különbözik a XVII.-től, mely már nem a szellemi újhodás, megfrisülés, hanem a szellem megterhelésének, elnyomásának, jó részben a reactionnak százada, mint mindjárt fogjuk látni. Sokkal értékesebb a mi irodalmunk is az előbbi, mint az azt követett két századból. Mert itt az irodalom, mintegy ifjúi erőben tűnik előnkbe, mint egy ép ember, vagy egész, meg nem csonkított ember, ki a komolyság mellett tud vígan lenni, mer nevetni és tréfálni is. Ez jár némi piszkolódással, mint a görög komikusoknál vagy SHAKSPERE-nél: de azért igaz marad, hogy az az ép és egészszé vagy egészben fejlett ember életszaka, százada; az utóbbi nem az. A piszkos különbözik a leplezetlentől. Ezt amazzá csak érzékiség s erkölcsi visszaélés teheti. Az és emez, kivált amaz, nem jelentékenyek egy mű vagy egy alkotás, például egy szobor szépségére nézve; de egész voltára igen. A pajkos vagy piszkos, de még a leplezetlen rész is, nem lényeges az irodalomban; épen nem mellőzhetetlen, de jellemző rész. A merészebb szótól, sőt olykori pajkosságtól teljes megfosztás férfi erejéből venné ki az irodalmat, - csapongó kedvétől, ifjúi vonásaitól fosztaná meg. A renaissance a régi világ színvonalán állva, nem mellőzte az effélét; tanúja ennek a mi irodalmunk is.

Elsőben is a meseírókról szólok. A meséket, értjük az Aesop-meséket, LUTHER a biblia után sorozza. Nem is hihető, hogy tanult volna, és tanulna kelet és nyugot népe valamiből többet, mint ezekből és az effélékből. Nagyon csalódnánk, ha azt hinnők, hogy ez az irodalmi vagy

elmetermék csak gyermekeknek való: tanulmánya az, könnyű, de bölcseséggel teljes tanulmánya, bármily kor kis és nagy gyermekeinek, még gondolkozó világfiaknak is. *Aesopot* a nép nemcsak úgy fogta fel mint tréfatársat és tréfatárgyat, hanem mint a társadalom bölcs tanácsadóját is. Politikai, társadalmi dolgokat foglalnak magokban a meséi, annak, a ki maga is a mese megtestesülése. Sőt oly dolgokról szól, olyan tanácsokat ad, melyek éppen ért embereknek valók. Gyermekeknek sokkal kevésbbé alkalmasok a beszédei; csak azok, melyek az ő kis világokra is érthetők és alkalmazhatók. A léczkirályt gyermek nem igen értheti meg, sem a kincsen ülő sárkányt: de igen a szarvaival dicsekedő szarvast, a húsvivő ebet stb. FÁY meséinek legnagyobb része nem gyermeknek való, bár ezeket adták gyermekkorunkban első olvasmányul kezünkbe, mikor még arról keveset gondolkoztak, mit *ért* meg a gyermek, s azt hitték, hogy úgy jó, ha a gyermek fejében zavaros és homályos ismeretek füstjét, felleget támasztják, hogy ebből utóbb fény villanjon elő. Ex fumo fulgor.

Első meseírónk vagy fordítónk, Aesop rövid életírátaival és fordítója, PESTI GÁBOR, rövid velősen elmondott mesécskéivel, szabadon verselt, de több helyt nehézkes tanúságaival: elég érdekes és vonzó. Érthetően szól, sok helyt a nép szavaival. Tartalmas és világos a mese elbeszélése, legtöbbször tréfásan versbe foglalva a tanúság. Igazán régi, erővel teljes a nyelve; kellő szóbőséggel adja magyarul, vonzó humorról, jó kedvvel mondja el elől Aesop életét is, mely rövidebb mint STEINHÖWELÉ és LASKAIÉ, de azokból a legfontosabbat befoglalja. Szavait, tréfás szólásait a néptől veszi. Erre mutatnak maig is élő népies szavai: csigabiga (Aesopról; Steinhöwelnél: Meerwunder), fakó (eb; ma is: eb ura *fakó* vagy *kurta*), cserpálcza, czirkál, tarattyú, (trotty) fereferencse stb. Erre igazán népies kapcsolatai: *no, bezzeg, hát, tehát* (kiemelő indulatszókúl), *ingyen, ugyan* (hasonlók). Ide mutat a sok közmondás: jóért jót veszen, szeget szeggel üt ki, nyaka szakad, vermet ás másnak, kölcsön kenyérért levonja a bőrét, malozsát főtt méreggel iszik, eb a szénába nem eszik, ott hol fű nincs hiába kaszálnak, varasbékához hasonló undokság, ritka mint a fekete hattyú (fehér holló) mit a természet megköt, azt megoldani stb. Igen jellemző az Aesop életében levő egy párbeszéd (Toldy kiad. 15. l.), melyet mintha csak köztözködő pár vőfitől hallanánk, de a mely meg van a német szerzőnél is, tehát a humor közösségére mutat, - melynek bohóságának alapja, szándékos félreértésben van, mint Aesop életében legtöbbször. Xanthus kérde Aesopot: honnan való volna? kinek mondá Aesop: én fekete vagyok. Monda neki Xanthus: nem azt kérde, hanem azt, honnét születél? Monda Aesop: az anyám hasából. Monda ismeg Xanthus: nem azt mondom, nem; de minemű helyen születél? Monda Aesop: soha nekem anyám nem mondta, ha fenn vagy alacsony helyen szült engemet. Így a semmit sem tudásról vagy egyébről szólva. Nem mernők állítani, hogy a magyar nép Aesoptól tanulta volna az ilyeket, hiszen látjuk, hogy közös dolog; de hogy ettől is sokat tanult, hinni merjük.

Még jelesebb meseírónk HELTAI. Luther lelkének, irodalmi humorának, kedélyének, nálunk leginkább örököse vagy képviselője. Másutt is, például Krónikájában, a hol alkalmas helyre talál, jó kedvvel ír, mindig hangulata kifejezésével. Úgy mint más krónikásunk, például PETŐ. Mindkettő rejtett vagy kifejezett gúnynyal szól egyháza, nemzete ellenségeiről. Így HELTAI egy helyen tréfás megjegyzést teszen *Bonfin*-ről és *Mátyás* olasz tudósairól, megemlítvén, hogy a király bőven ellátta és ajándékozta őket, ezért írtak aztán magyar krónikát is. «Ha Mátyás király oly bőv fizetést nem tett volna, és viasz fazékban somfánál főzött volna, mint a mostani fejedelmek és urak, bizony egy csepp krónikánk sem volna»... Másutt a papokról és dolgaikról szólva: «prépostságot szerze nagy jövedelmekkel, hogy örök mesét (így fentebb *mise*) tartanának ott diskántorokkal. De mikoron írának 1556, egyszersmind elsüti a dér az egész káptalan»... Másutt hasonlóan: «ott egy prépost vala és egy nagy káptalan... sok jövedelmek vala... De 1543 megfűzeték a bak árát. Mostan *Szelim* prépost szentel ott».

Másutt is rá ér, hogy tréfálódzék; van némi humor a *Részegségről* való kis munkájában is. De meséiben különösen van alkalma reá. Itt egy kis embervilág ábrázolódik. Az emberek bűnei

az állatok életében, tetteiben. Már maga az a fő tulajdona a meséknek, hogy az embert állat képében, a nagy bűnöket az állatok komolyan nem vehető halandóságában ábrázolja, az embert állat képében gúnyolja és néha szidja is: ez az ellentét a tréfa, sőt humor, e nevetséges, és mivel nem büntethető, valamilyen szabadalmas tréfa nemét idézi elő. A rejtező, bűvösítő játszó igazságkeresés szerény és mégis hatalmas. Az elnyomott igazság ezen nyelve, némely időszakban egyetlenegy fegyver, nem mártírokhoz, vagy hősökhöz illik, hanem szabadlelkű de nem nagylelkű, kevésbé tehetős emberekhez, kik legszámosabbak az igazság barátai között. Illett ez időben lelkészekhez, kik főképp világiak ellenében fel nem léphettek s csak effélek által tehettek jót. Sok helyt *«servitus obnoxia»* nyilatkozására szorútlak.

Az elnyomott nép érdekében senki sem forgatta e fegyvert ügyesebben mint HELTAI, a nem magyar születésű, de oly egész lélekkel magyar író és lelkipásztor, ki nálunk igazán a renaissance legigazibb és legjobb férfiai közé tartozott, s kinek jelleme, elgondolva némi ingatagságtól, mely a renaissance vonása, sokban hasonlított Lutheréhez. Bibliát fordított, meséket írt, énekes könyvet, egyházit és világít adott ki, meg catechismust; folytonos kedvvel munkált nagy céljára s műveiben bátor nemes szellem mutatkozik mindenütt.

Meséi - ezek tartoznak főképp ide - mind fordítások. De HELTAI fordítása az idegen daraboknak oly magyar ízt és színt adott (egy-két idegen szavát, rossz mondatalkotását, született magyarokkal együtt neki is elengedjük), hogy eredetinek is számíthatjuk. A magyar néptől eltanult tréfás beszéddel, a furcsa tartalomnak megfelelő szólásokkal, nevekkal, mondatalkotással, az egészen átvonuló népies őszinteséggel, szókimondással úgy él, hogy eléggé nem csudálhatjuk, kivált ha szerzője eredetét tekintetbe vesszük. Itt is furcsa indúlatszók, melyekkel mondatait kezdi, a naivság különös eszközei, melyek az ő állati és egyéb szereplőihez jól illenek, de a mai hidegebb, vértelenebb, merevebb beszédhez nem használhatók (la, bezzeg, ám, lám, vaj, véh, bátor stb.), azok a parasztos, de épen ide való szólások (aggeb aglamos l. P. Pápai, poremos, enczenbencz, finczol stb.), azok a leíró vagy közvetlenül jellemző tartalmas kifejezések (csepke = czepeke l. el. beszöckel, felem, horzsol, dereczköl, döllye, nagyot koppan, zsi bong, guggol: gúnyol, felfúalkodik, rossz kalandosba állottal, tova tarts, ne hógyagozz (?), mórál, sápolkodik, bélett stb.). Azok a sok tartalmas és hangzatos közmondások: kötve higyj komádat [így], csali barát, madarat finczolni, genyedt és apró emberek zúgódása, vonzzon fakó de ismét [viszont], vonzzák fakót, agg ebet nem illet hintó szekér stb. Sok érdekes és jellemző idegen szó: pokoczál, örökle: ereklye, szatin, berbitél, fondorló, marczona, latorka aglamos l. f. braszlai köntös, taniszra, kamoka, sperköl stb. Saját furcsa színt és hangulatot adnak az egésznek. Így még a jó melléknév, közbeszédben s némely írónknál, például FÁYnál nem rég is kedves, bár kevésbé jelentős szó (Jó farkas uram, jó hugom) s ügyesen fűzött, fűszerezett párbeszédek, hasonlíthatlanul kedvesekké teszik aprós mondatait; s mindezek összesen olyan színt adnak beszédének, milyennel talán egyetlenegy régi írónk sem bír s igazán apjává, vagy legalább első jelesebb megkezdőjévé teszik a humoros irodalomnak.

E mellett nem is csekély, mint már jelzem is, a humoros író feladata. Az elnyomott nép és szellem érdekében mesél és gúnyolódik. És gúnyolja a hatalmasokat, kik tékoznak, zsarolnak, vallást és erkölcsöt megvetnek. Ezért van az erőszakos és ravasz állatok szerepeltetése, ezek által mindenféle kicsapongások ostromozása, a nemesség erkölcsi romlottságának néhol a satira keserűségével rovogatása. E bűn már előbb kezdődött, de ekkor legerősebben dúlt s csaknem tönkre juttatá a nemzeti életet. Ezt ő Krónikájában is tartózkodás nélkül és sokszor emlegeti, rovogatja. Kivált a kóborlásokat, latorságokat. Többek közt egy helyt így szól: «szép pedig és igen kies mind az egész Magyarország, és majd az egész világnál és ország tartományinál dicséretesb volna az ő szépsége, kiessége, jóvolta, és az ő egészséges volta: de miérthogy olyan háborgó és békétlen, ezért a nagy tolvajlásokért és számtalan sok kóborlásokért kevésb városok és faluk találtnak benne».

HELTAI volt kiadója, úgy hiszem fordítója, *Markalf*nak, a magyar nép egykori kedvencének, az Aesopnál sokkal durvább és piszkosabb «okos bolondnak», kinek ügyes kötelőzködései a tudományadta bölcsesség-, nyers, elmés ötletei, a tanúlással fejlesztett ész és ismeretek ellen harcolnak, - a természetes észet erősebbnek akarván ismeretek nélkül is bizonyítani, a meseterkelt, ismeretekkel felszerelt, de nem életbeli, nem életre való egyoldalú eszeskedésnél. A természetes lángelmét birkóztatja a képzelettel, a természetes embert a kitanúlttal. Csakugyan be is bizonyítja, hogy captiosus (heptziás, kapczáskodó) kérdéseivel megakasztja, szőrszálhasogatásban megbírja a nép fiának sokszor kiváló elméje a tanult bölcselőt, - és hogy sok esetben többet ér a sokat-gondolkozás, a sokat-tanulásnál... És ez az általánosan elfogadott tétel nem csekély hatással volt népünk fejlődésére, kivált ujabbkori művelődésünkre. Jó hatással, mert bízott a nép a maga természetes eszében, s nem korcsosodott el idegen hatás által mindeütt és hamar. Rossz hatással, mert sok jó tanácsot vad élczekkel vert le, sok jó elvet ötletekkel, szitkokkal utasított vissza vagy győzött meg. És a nép öntudatában, humoros észjárásában gyökeredzik ma is egynémelyek s nem kevesek előítélete a tudomány, s emberiségi eszmék ellen, - s az a hajlandóság, mely nem tud a végletek között józanon, erősen helyett foglalni, előhaladni, - a mi a józan életbölcsesség s bizony társadalmi bölcsesség summája volna... Különben *Markalf* sokat tett a nép elméssége gyarapodására jó irányban is. Önálló gondolkodásra, szabadságszeretetre ösztönözte.

Írt még HELTAI a maga *Csiziójában* distichonokat s ezekben is némi kedvcsapongással egyet-mást, a mi eszméjét megint más oldalról, furcsaságában mutatja fel. Néhány példát szabad lesz felhoznom:

Hogyha lehet tőled, doctort igazíts el előled,
Az Bacchust te szeresd, Asszonyomat se csecsezd...
Sült lúdra borodat kóstold Mártonnal egyembe,
Meghidegült az idő, majd haza rí az ünő.

Mondom, mindent akart adni a népnek, a mi csak kellett: bibliát, énekes könyvet, a hazai történelem családi kézikönyvét, részegségről intést, történelmi versekben oktatást. És íme naptárt is. A naptárak pedig néha tréfásan szóltak, kivált a Csiziók jóslásai, mint más szerencse- vagy jósló-könyvek is. Ilyenformát találni a SZILÁDY *Régi m. költők I., II.* e fajta közleményeiben is.

Jelentékenyek azok az énekszerzők is, kik szintén a néphúmnak adtak nyelvet, engedtek kifakadást műveikben.

Szembetűnő a második zsoltárnak: *Miért zúgolódnak* stb. a legmagasabban járók, legszenvedélyesebbek egyikének magyar fordítása: «Mind e világnak ím eszeveszett.» (Énekeskönyv 1579. Debreczen. Thaly Vit. Én. I. 43.) Valódi játszi humorral, sőt éles gúnnyal szól Szent-László ércszobráról s kivált lováról a nagyváradi vár templomában, melyet már-már megnyergelhet a török császár. Keserű gúny a szent és a szultán összehozásában, s népiesen sértő czélzás a ló megnyergelése által az egyház megalázására.

Oly igen féltem a török császárt
Meg ne jargalná Sz.-László lovát,
Fogva ne vinné sok kövér papját.
Az kik kerengik szép koporsóját.
Mít pironkodtok váradi papok
A kövérségtől fénlik nyakatok.
Nem kell Istennek ti zsolozsmátok
Misemondástok és kiáltástok.

E mű szerzője Szkárosi HORVÁTH ANDRÁS (Szilády i. m. II. 449.). Ennél erővel teljesebb nyelven, SZILÁDYval szólok, senki sem írt; sem a gúnyhoz s ennek fogásaihoz inkább nem

értett. Erősen nyilatkozik, mint hitének erőssége kívánja. Logikáját ügyes dialectikával segíti. Vág, hasogat, gúnyba mártott nyilaival sebez. Egy-egy tárgyra ráolvassa a törvényt s aztán példákat mond; végre a maga korára alkalmazva, feddve, tréfálkozva, gúnyolva. Úgy mint Sztárai a comédiákban. «Sokszor csak a hangban nyilatkozik a gúny, melylyel a komolyabb dolgot nevetségessé tudja tenni; néha ráhagyással vagy tódítással gúnyol, vagy célzatos kérdéseket teszen s igenlő feleletre szorít; majd eldöntetlen hagyja a dolgot, tudván, hogy nyert pöre van. Majd ellentétes, hirtelen fordulatokat tesz, ez által sújt le és kaczagtat, vagy a szétszedett alak részeit rakja össze torzalakká. Néha pusztá névadással teremti meg a komikus helyzetet s ritkaság, hogy csupa szójátékkal, a szellem íme ganajával (így) igyekezzék nevetésre fakasztani.» - «Az aljasig lebecsátkozik, de rajta mindig innen marad.»

Megelégszem e derekas és nyomos jellemzéssel s példák végett SZILÁDY említett kiadására utasítom az olvasót. De megjegyzem, hogy bizony HORVÁTH-nál is fordul elő szóforgatás, vagy névkoholás; ebben a tekintetben is a nép fia.

Így midőn (Szil. II. 184) mondja:

Ütközet nagy lesz mindenkor a farsangban,
Mikor *Czibere bán* beszáll a *Bánságban*.
Koncz vajda haragszik, dúl-fúl haragjában,
Mert nincs tisztessége az 46 napban.
Oh mely szemérem ez a sós szalonnának stb.

A *bán* és *Bánság* meg *bűnbánat* (bőjt), meg *Koncz* és *Czibere* megfelelő, ellentétes voltát könnyű elérteni. Hogy a nép maga is koholt ilyeneket, valamint más gúnyos verseket, arról sok adatból, meglevő szójátékokból, gúnyos közmondásokból győződhetni meg. BORNEMISZA PÉTER egyházi beszédeinek egyik, külön is megjelent kötete: *Az ördögi kísértetekről*, e kor érdekes emléke, talán legérdekesebb az erkölcsöket rajzolók közül. Mert többek közt a népélet titkos szokásait, rejtélyes oldalát, a babonáskodást, csudás orvoslásokat is tárgyalja. Hangzatos sorokban ráolvasásokat, varázs mondókákat ad. De egy-két gúnyos sort is az akkori «fosztó, kóborló» nemesek ellen. Egy így hangzik:

Mostan kik jó hősök tisztességet várnak:

Uzmi («Vzmi») Péter, Kobzi Pál és az Vezmi (így) Jankó, Bajusz Miklós, Gattyás («gattyás») Ferencz, Sohonnai Antal, Maszlag Gecző, az nagy Lőrincz, az Czikos Andoriás

(i. m. 905. lev.)

Ily névjátékok utóbb LIPPAINál (Pozs. Kert. I. 5.) ki a rút gazos kertet gúnyolva, mondja: hogy azt «Pusztá Péter, Csallyán Barnabás, Bojtorján Illés, Perje Demeter» bírják. Ma is: Pallag Péter stb. Ezekben is a nép gúnya nyilatkozik, mely keserűen fakadozva elforgatja a neveket s az által adja ki haragját. És bátor lelke, mely elnyomatva is mer, legalább így, szólni s a reformatorokat bátorítani, - kik közül HORVÁTH ANDRÁS-nál bizonyval a nép egyik elnyomójára célzó, BORNEMISZÁ-nál is (i. m.) előforduló ily sorok találhatók (Szil. II. 175):

Példátok volna nektek Móré László
Ki nagy híres vala, mert vala kóborló.

De a humor férfias bátorsága, mindvégig megtartott egyenlő kedve néha a költőnek életében s tetteiben is mutatkozik. Ennek nemesebb példáját nem mutathatnánk fel, mint a halálra sebesült BALASSÁ-t, a század legtehetségesebb költőjét, a nagy képzettségű, tapasztalású, kalandos dalost, ki ha a végzet engedi, kivált ha másképp élhet, a század egyik nagy emberévé lesz. Énekeiben nincs humor. Világi kalandjai, szenvedélyes szerelmei s majd vezeklései miatt nem ért erre. De van élete végén vagy halálában. Midőn bekövetkezendő kimúlását tudtára

adják, így intézi magához Virgil sorait: *Nunc animo opus est Aenea nunc pectore firmo*. A gyóntató megrémül a hős közönyösségén; mi pedig érdekes példáját látjuk az erős léleknek.

Méltóbb itt a költők közt TINÓDira emlékeznünk. Mint többi kortársa, a történelmi versek írói, ő sem akarta a komolyt víggal vegyíteni; nem is tudta; nem is lehetett olyan magasba helyezkednie, hogy ezt tehesse, mint egy utóbbi költő, ki a *Nagyidai cigányokat* énekelte. Azért legtöbb versében semmi nyoma a tréfának vagy affélének. De mégis van kettőben, a *Kulcsárokról és udvarbirákról*, meg a *Részegesekről* írottban. - Az ő élete különös volt. Egy neme a vándor dalosokénak, kik vagyontalanul élve, főuraktól és nálok nyertek táplálást, ezeknek énekeltek; de legalább TINÓDI, ha néha rólok is, nem hízelkedőleg; általában az e korban élt jelesek nagy tetteit, hazafias méltó dicséretét. Énekeiben több a hazafias bánat, a komoly intés, sőt megrovogás, mint a dicséret. Hazudozás, hízelkedés pedig semmi. De élete módjával valami könnyed mozgás, ártatlan könnyelműség volt összekötve. És olykor lovagias vidámság, lakomázás s rendesen vendégeskedés, borivás. Csakugyan ily viszonyok okozzák, hogy egy erdélyi jóakarójának udvarában időzván, egy időre annak cselédeivel magára maradván, az udvariak kijátszásának, csalásának tárgyává lesz: étel, ital fogyatékosan szolgáltat ki. Így szerzi furcsa énekét, melyben átkozódik a hitetlen udvarbirák, kulcsárok ellen, kik uraiknak beszámítják, de neki ki nem adják méltó tartását. Tréfásan szól magáról szegény *Sebők* deákról is, kinek rossz bort adnak, melytől torka elreked úgy, hogy nem is énekelhet, - orrában, mivel vizes a bor, nád terem. Átkozódása nem komoly, egész fellépése épen nem érzékeny, sem haragnak, sem gúnynak nem felel meg; valódi kedves hűmornak adja példáját. Eszünkbe juttatja az utóbbi idők hasonló, de sokkal hitványabb népét, a társadalom némely száműzöttjeit, a FÁYnál, JÓKAINál itt-ott előforduló *Halkókat* (de nem a *Porubaikat*), a megyék, országgyűlések, egyházi testületek emberei s tisztviselők közül elzüllött, sajátságos csavargókat, kik néha vándor verselők, hírhordók, másszor távol vidékek papjai s tanítói között az érintkezés fentartói voltak, kiknek emlékezete fájdalommal is jár a nevetség mellett. Fáj, hogy sok tehetség elferdült, elhullámodott a tehetségesek osztályaiból. Alsóbb osztályból ezek, felsőbből a művelt életből kiszakadt, műveltséggel, daczoló kortesvilági egyének; a komoly élet és munkálkodás érdekével s igazi műveltséggel daczolók. Fáj, hogy bennök sok erő elveszett, bár nevetségesek a már elzüllöttek alakjai és tettei. - De TINÓDI tiszteletre méltó; bár említett verseiben dévajkodó, sőt magának is humoros alakban tűnik fel; nemes származású, becsületes, lovagias ember; de a kit életmódja tréfás helyzetbe is juttatott. Így szór közmondásbeli átkokat a hűtlen cselédekre; jó humorában magát is szándékosan inkább tréfás, mint komolyan boszankodó alakká, inkább derűlség, mint boszúság tárgyává teszi. Így midőn az orrában termő nádat említi, kívánja hogy a kulcsárokat «magas part üsse meg», mert a parancsot «bal fülök mellett bocsátják» és a *sápi zsoldárt* meg *dolhai decretumot* emlegeti meg «kopaszt borotvál» stb. A *sápi zsoldár* és *dolhai decretum* pedig furcsa vonatkozásúak lehetnek, mint sok helynévtől vett ily szólás (kövesdi Krisztus, pééri vásár stb.); de értelmöket nehéz lesz kihámozni nálunk, hol a nép életéből feljegyzéseket alig tettek. (L. Sziládi Régi M. Költők III.)

A *Sokféle részögösökről* komolyabban ír, mint várhatnók. De miután a (némely középkori egyházi beszédek módjára) tizenhatsz félére osztott részegeseket elszámolja, kissé piszkos, paraszt tréfálásba esik, ily kezdetű soraival:

Székön ülő sok tolvajok lesznek piaczon
Nagy morgással átkozódnak kezes fazékon,
Alól gyűjtják, felül ontják a bort akkoron stb.

De ő épen nem tréfára hivatott egyén. Érti teljes lelkével az idő komolyságát. Csak kitérőleg, magát elfelejtve, tud humorral vagy tréfásan szólni. És ekkor, mint SZILÁDY mondja: «a népi humor szüretlenebb forrásából is merít», - bár sokkal kevesebbet, mint a kor legnagyobb költőinek némelyike.

Nem tudjuk, ebből a századból-e, vagy más időből valók azok a gúnyos vagy tréfás dalok, melyek THALYNál (Vit. Énekek) e századba vannak sorozva. Így azok a lakodalmi verses tréfák vagy dalok («gajd»), melyek közül egyik APÁTI ismert *Feddő énekéhez* hasonlít, tárgyára és szólásaira nézve; papok ellen szól, meg világiak közül ama *czepke*-félék lakodalmi s más duhajkodásai ellen, a kikről emlékeztünk. Az egész a bolondságoknak oly bolondos, eszeveszetten zagyva és szaggatott elhadarása, a mely már a vad kedvesapongás legbohóbb rohamának felel meg. Sokkal tisztességesebb nála a BESSENYEI *Holmiából*, SZIRMAYból és THALY után ismerhető zagyvalék. Ezek is pedig eszeveszetten összefűzött mámoros agynak megfelelő, bár tisztább és tisztességesebb bohóságok. (Thaly Vit. I. 81, II. 125). Úgy tudom, a *Holmiban* láthatni, hogy eredetők idegen. Ide sorozható még az *Útravaló* (no. 129); tréfásan átkozódó áldáskívánat a távozó vendéghez, ki hihetően megunva a vendégeskedés és ahhoz tartozó dévajkodások mámorát, a marasztás daczára eloldja a kereket. Amolyan ellenmondásokban dúskálkodó beszéd példája a népnél fordul elő, található KRIZA *Vadrózsáiban* is. Mindenikben van verselésbeli ügyesség, népies virtuozitás. Az első lakodalmi gajdban annyi a mohón összezagyvált betűrím, hogy valóban csodálhatni; valamint azt is, hogy ennyi értetlenséget, hogy vesz be az értelmes nép gyomra. De az egyházi szónoklatok és iskolai tanítás megszoktatta ezt is. Nézzétek a középkori bibliát, kivált a zsoltárfordításokat. Hányad részét érthetni annak ép elmével? Hogy ölték avval a nép józan elméjét és nyelvérzését.

Ide sorozhatni a *Művesek lakodalma* címűt és efféléket. Némelyik sok ügyességgel van írva. Hihetően dalolták, külföldi hasonló alkatú versek nyomán, nem magyar dallamokra. Vagy a hazai idegen ajkú német, tót művesektől tanúlták, vagy ezek ellen akarták gyűlöletüket kifejezni, sokszor méltán, mert tudjuk, hogy ezek elnyomóik voltak. A magyaros beszéd, folyékony verselés sok jele; ha fordítottak, utánoztak, nem ügyetlenül tették.

Régies és ma már nagyrészt érthetetlen élczekkel, de nem kis ügyességgel a verselésben - ez ebben a korban soknak kezére esett - szól az, mely az irigyek, álnokok ellen panaszkodik (Thaly no. I. 399). De írója maga is azon végzi: «homályosan irtam».

De legfőbb tárgya egyfelől a tanácsolgatásoknak, másfelől a gúnyoknak, a házi élet volt, mely e korban, a politikai és társadalmi erkölcsök romlottságával együtt romlásnak indult vala. Dicsérik a nők erényeit (Kolosi Török István, *Asszonyok dicsérete*), intéseket adnak, (*Adhortatio ad mulierem*) szelíd, komoly, mert kissé a jövőtől tartó férfias beszédben, mely röviden el is számlálja az illendőség kívánatait s az ellene történni szokott vétkeket, még pedig abban a kedvesen lejtő hangúlatos versben, mely a násznagy előleges oktatását egyszerűen, de választékos nyelven adja elő (uo. 401 l.). Többiek közt így szól:

Bölcs Salamon mondása: Istennek nagy áldása;
Nincsen annak mássa, kinek eszes társa
Házában.
Arany ezüst tisztesség, Atyától nyert örökség
Istentől idvesség. Értelmes feleség
Segítség, segítség stb.

Másik ugyanott. Böven tanácsló és intő; de egészben csinos, okos (uo. I. 414.) Hasonlít az Adhortatiohoz. Még szavai is gyakran egyeznek. Ebből is egy pár sort:

Te leszesz e világon Nekem minden kétségem
Segítöm nyavalyámban Édes könnyebbségem
Koronám, szépségem.
Ha szómat megfogadod, Intésemet megtartod
Te léssz merészségem.

Kevés poesis. Semmi képes beszéd, legalább új kép alig. Csak a jó hangulat, egészséges lélek. A hangulat pótol ki benne mindent, vagy sokat, így ama feledhetetlen néhány sorban:

Arany - ezüstért czifra ruháért
Leányt ne végy el koszorújáért stb.

Van ilyen hangulatos, bár nem költői, sőt didaktikus sor másutt is, egyszerű és mégis - talán éppen azért - hathatós. Minő BERCSÉNYIÉ: Ne higgy bátyám a németnek stb. És SHAKSPERE-nél is Learban stb.

De ezek alig is ide valók. Itt nincsen tréfaság. Nem szólnak bűnökről, bolondságról. A gúny, tréfa pedig a bűnök mezején, az erények romjain tenyészik, vagy a bolondságok körül. Van az asszonyi bűnökről elég sok: satira, tréfa. ORMPRUST német eredetű magyar írónk (Mátrai Tört. stb. dalok 64. l.), hatalmaskodó, vendéget nem szívesen látó asszony ellen énekel. De van, tudjuk, már e korszakból egy satira-féle orvosi vevény részeges asszonyok számára. Van mindkét nemű nősülők bolondságai, vétkei ellen csúfoló vers elég, - kivált gyaníthatólag az utóbbi időkben. Sajnos, hogy itt a legbűzhetőbb, legpiszkosabb tájakon forog a verselő képzelődése s így reá legtöbb szenny ragad, legtöbbet is hord elő. Így volt másutt is. A németek ily tartalmú bohózata számtalan, mint az olasz Boccaccio s utódai elbeszélései.

De a XVI. századból maradt néhány dramatizált satira, vagy drámai alakba foglalt félig tréfás tárgyalása vagy egészen való kicsúfolása némely komoly dolgoknak. Ez irodalmi nem egyfelől a középkori misteriumokon, másfelől a reformatoroktól is helybenhagyott iskolai, egyéb drámaíráson alapult. LUTHER, sőt CALVIN sem voltak feltétlenül ellenségei a színi előadásnak, legalább házi és iskolai körben. Némelyek pedig írtak és előadtak efféléket. Így a közvetlenül működött reformatorokat mellőzve, sokat írt a reformatió erős híve HANS SACHS s némely drámájában, mint kisebb költeményében is, szent dolgokkal is évődik, bár szelíden; nemcsak Pétert, hanem Jézust, sőt az Atyaistent is belehozza és szerepelteti, mit az utóbbi idők puritánjai nem tűrhettek; és nem tiszteletlenül, de mégis némileg pogányos szabadsággal elméskednek. Így a nálunk is magyarul megjelent s Debreczenben kiadott és hihetően elő is adott *Theophániában*, mely különben csak HANS SACHS módja szerint, de nem utána íratott, se nem belőle fordított. Itt az Isten mint egy polgári háznál megjelenő polgári vendég, a fiúk megvizsgálásánál, kivált Kain visszafelé elmondott confessiójánál, valóban nem méltó szerepet visel. A humor is oly gyöngye benne, hogy talán nem is érezte a fordító, de a szerző sem érzett Isten ily szereplésében semmi méltatlant, miután a régi bibliai történetekben oly sok gyakori közbelépése, beavatkozása van az Istennek, hogy a rettenetes Jehovah, ha egyfelől félelemmel és rettegéssel imádtatott, másfelől nagyon is bele vonatott s néha méltatlanul az államok és családok életébe. S hogy mégis megmaradt, s utóbb is az isteni félelem, oka a monotheismus természete s az a sajátságos dolog, hogy a legfelsőbb valót kiábrázolni nem tudták s nem merték. Ellenkezőleg a görögöknél, meg a középkorban s utóbb az istenkék-, Jézuskák- s affélékkel való évődésben.

Nem ehhez való a humor, nem ez annak valódi tárgya: inkább voltak a pogányságnak természeti erőkből alkotott s a phantasia által játék tárgyaivá alacsonyított istenformák. Még inkább lehet pedig a gúny tárgya az ember, ki az istenek imadásában megbotlik, kivált pedig álnokul cselekszik: ámit, hazudik s a jobb de együgyű lelkek magas érdekeiből játékot űz s üzletet csinál. Ez a valódi és legméltóbb tárgya a gúnynak, a játszi és komoly gúnyolódásnak; ez ellenállhatlanul satirára ösztönöz: a színlés, kivált a vallásos erény színlése. Ezért a gúny állandó és legsajátosabb, gyakran igen méltó tárgyai a papok, oly társadalmi szerkezet mellett kivált, mely őket a néppel vagy nempapokkal szemben különvált, kitüntetett szentséggel járó magasztos helyzetbe tette s ez által gyarlóságukat nagyon szembetűnteti. Innen a sok panasz és gúny a rossz papok ellen a hébereknél, mint az új-szövetségből látható, még a prófétáknál is; a pápák ellen DANTENÁL, PETRARCÁNÁL, az angolokéi ellen *Hudibrás*ban stb. Nevetségre adtak okot néha a külső szertartások, melyek sokféle botlásra szolgálnak alkalmul, ha a kiszolgáltató lelketlen vagy nem elég ügyes. Ily körülményre vonatkozik a mit BORNEMISZA (Sziládi V. 325) mond egy barátról, ki a mennybemenést ábrázolva, csúfjává lett a közönség-

nek. Sok nevetségre adott alkalmat prédikációk eltévesztése, szolgálatbeli ügyetlenkedés, - sok torzításokra az énekek, litániák stb. melyeket a vallásos nép is szeretett gúnyos vagy tréfás mondásokkal vegyíteni. Így az egyház körében sok gúnyos tartalmú mondókák, drámák születtek, melyektől az iskolai és erkölcsi drámák nagyon különböztek; ezeket a reformátorok is felhasználták céljaikra.

Ilyen gúnyos és vitás tartalmú volt SZTÁRAInak két drámai műve, melyek csak párbeszédes voltak miatt nevezhetők így, - s egyikök kicsi töredék. Ez csekély jeleit mutatja az elmés-ségnek, vagy magyaros néphúmnak: de elég sokat a másik. Az elsőben legfeljebb annyi a tréfás eredmény, hogy a papok megadják magokat a házasság kötelességének s már keresik is a hitvest. A másodikban sem valódi nemesebb humor van, vagy szelíd tréfa, hanem erős gúny és szidás, nagy szóbőséggel, és talpraesett logika, megtüskézve nyers élccekkal. Így midőn a pilis szükséges volta ellen, komolyabb nézeteket mellőzve, azzal okoskodik, hogy «bolondnak szokták a fejét megnyírni és kappannak a taróját elmetszeni». Innen a papokat «heréltelen kappan»-oknak, majd fapapoknak, váz, csúf, kankó stb. papoknak nevezi. És hágsó-szökő, apácza-maró fogakat, meg hájas breviárt stb. említ. Viszont a másik fél az új egyház tanítóit s híveit: sajtároknak (zsoltár, v. ö. Kat. leg. 2047.) sóczéknak stb. mondja. És mellékesen egy-egy gúnyos mondást iktat be. Így midőn az ördögről mondja egyik: «az ördöggel nem gondolunk, mert ismert barátunk, csak hogy egyéb ne marná a hasunkat». Mikor a pilis szükséges volta említették, igazán népies logikával, mely szereti túlhajtani vagy félrecsavarni a fenforgó fogalmat vagy állítást, hogy ekkép könnyebben megcsúfolhassa, «nem a pilis a papság. Mert lám a szárcsának is pilise vagy, de azért ugyan nem pap». Majd közmondással és szólás-móddal: Hálóra Böröcskös! lugzóba vetni. Hév a kapa nyele. Csak farkkal sem csavarítás, úgy eljősz. Fora innen! Kemény nyakú pór stb. Volt ennek ellendarabja is vagy travestiája az ellenfél emberétől (Szil V. 339).

Mindez nemcsak az ekkori szellemben levő elevenséget, elmésséget, ennek jó és rossz oldalát, nyilatkozásait mutatja, hanem azt is, hogy ez a kor, mint másutt, úgy nálunk is, a nép egyszerű de találós elméjének emez egyszerű, sokszor alacsony fegyvereivel nagy célokra tudott munkálni. S hogy a nép ötleteinek, közmondásainak gazdag tárháza állott rendelkezésükre a reform embereinek és ellenfeleiknek.

De a XVI. századnak sőt összes régibb irodalmunknak (1790 előtt) szeszélyes voltára nézve legkitünőbb terméke az a drámai alakban írt satira, melyet *Balassi Menyhért árúztatása* cím alatt ismerünk. Vajon valóságos és méltán úgy nevezhető színmű-e, egy az akkori ilyenféle színi termékek, színi élet művei közül, mint többen állították, tehát összemérhető-e a valódi drámákkal s adatott-e színpadon (?) színjátszók (?) által, mint gondolták: nem tartozik reánk. Mi csak tartalmával foglalkozhatunk.

Egy végtelen kincsszomja, nyugtalankodó, kóborló volta miatt Istent, embert eláruló, különben erős lélek utolsó vergődése, hogy hitét eladván, még áruló és csaló fogást tehessen, így menekedjék veszteségeitől, jobb helyzetbe jusson. Ekkép ezúttal hitét, confessióját bocsátja áruba, melyhez úgyis öntudatlanul jutott s melynek már ekkor is volt vására a hazában; épen a *Balassák*, más főnemesek körében is. A végső válságban forgó vad és önző ember, kiben legfeljebb hitveséhez látszik valami vonzódás, megalázza, de csak színleg, a főpap előtt a maga kevély lelkét. Készséggel mondja el gyónás közben gyermekkori legelső csinjétől kezdve minden bűnét, nem mentve s enyhítve semmit, de színlett megjoházzással, alattomos mérészséggel és megátalkodott ármánynyal és önzéssel, mely nem törik meg s javulást nem ismer. Nem is sok titkot csinál emberei előtt gonosz tetteiből és szándékaiból. Egy elitelt rabló utolsó vallomásához, bűnbánat nélkül való dicsekedéséhez hasonlítanók; de sok újabb rabló megtörődöttemben, bűnbánóbban szólott utolsó óráiban nála, sőt intéseket adott szüléknek és magzatoknak, - holott ez, magához hasonló vagy magánál még lelketlenebb fiát küldi előnkbe

a színre. Mindkettő lélektani elmélkedés tárgyául szolgálható, erkölcsileg értéktelen ember. Nem is tartanak itt felhozhatónak, ha nem ismernénk a hűmornak olyan nemét is, mely cynismussal jár, és ha minden szörnyűsége mellett is, nem fajtája vagy véglete volna ez annak, a melyet STERNENél találunk, ha ennél még nyersebb nem volna az a vadhűmor, melyet SCHILLER *Moorjában* csudálunk.

Tehát a cynismus hűmora. Benne a páratlanúl jeles, mondhatnók a néphűmor által művészien idomított nyelvezet mellett, a néphűmor legtöbb jelensége. Ennek felel meg a tartalomban: a közöny minden felsőbb elv- és eszme, ügy és emberek iránt, gyűlölség a papság ellen, hasonló érzés a német irányában, mely nála nem magas érdekből fakad mint másoknál, hanem nagyon természetes volt, a játsziság szent dolgokkal, félreértés színlelése, nevek elcsavarása, ellenkező felelet adása, mint kellene és várni lehetne.

Becsét kivált az adja meg, hogy korirat: a kor legfőbb bűnei közül a főnemesek zsarló életét, a vallásos meggyőződés hiányában elterjedt romlottságot, jellemtelenséget, s a társadalom ziláltságát hathatósan tünteti elő. Azt a vad makacsságot, kíméletlen önzést, emberiség és haza ellen vétkező birtokvágyást, melyet nagyon előmozdított királyaink gyarlósága, meg a mohácsi vész után előállott mindennemű zavargás. Ezt érezte, mivel helyzeténél fogva közel állott a viszályokhoz, ezt akarta erős vonásokban felmutatni a temesvári unitárius pap, Heltai utóda vagy kartársa s a nyelvre és törekvésekre nézve is méltó fele, kit tartok a mű szerzőjének, míg az ellenkezőt be nem bizonyítják. Ennek igen fájdalmasan eshetett a mi az ő felekezetét, kivált annak statorát *János Zsigmondot* károsította s általában rosszul eshettek azok az arcátlan «árultatások», melyeket *Balassáról* tudott.

A Balassák ilyen fajtájából való egy más alak is, ki a kóborló, dúló urak egy alantabb osztályához tartozott. Ez MÁNKOCZI (Beóthy I. 174) nevű törvénytelen papfiú, kinek kalandjait s épen nem tréfás, de egészen vad tetteit adja elő tréfásan egy névtelen. De a verekedések, részegeskedés, csalás és erőszak láncsorát az előadás sem teheti kedvessé, még ha mindig gonoszok ellenében tenné is, a mit tesz. Legfeljebb a kor (1583-1607-ben irták) nyelve, társalkodásmódja érdekesek, legalább a nyelv tanulójának.

A cynismus ama hűmorához közel áll az önzés, önnagyzás hűmora. Több képben találjuk ezt a régiéknél is. Egy primitív ember, ki magát gondolja legerősebbnek, legkülönbnek, ki sem maga, sem mások érdemét, értékét nem ismervén, feltartott fővel jár, rövidlátó szemeivel nagy bölcsen nézdel körül a jobbak gyülekezetében, oly hangon beszélve, melylyel hódolatra akarna kényszeríteni mindenkit. Egy indián főnök tollas fejével, egy cigány fényes gombjával, különben félmeztelen társai között nagy és legnagyobb ember, vagy egy huszár, ki feszes öltözetében talpa alá nem nézhet. És több ilyen. Mind e képeket a hűmor érdekes tárgyainak képzelem s hűmoros felfogásra, tárgyalásra nagyon alkalmasoknak. Magasztos szívekkel bírva, magas eszmékhez mérve, kicsinek látni a világot, kicsibe venni még bohóságait, sőt bűneit is, kicsinek nyilatkoztatni erényeit is, melyek közül a nagyobb rész gyarlóság szüleménye; tehát nem is dicsérni, nem is utálni semmit úgy, hogy bennünket megindítson vagy megzavarjon: ez az egyik. Naivul magasztosnak érezni magát s úgy nézni semminek a világot, melyet nem ért: ez a másik dolog. Ez a naivság-szülte hűmor, vagy akárhogy nevezzük, megvan minden népben, tehát a magyar népben is, és megemlést érdemel; alkalmat adnak megemlézésére némely példák. Szerényebb alakjában ez a neme a hűmornak, megható elégedettségben mutatkozik. Ime a nagyságot nem irigylő szegény, «kitől a szegénységet nem veheted meg». Ime a fergetegben, éhségben, az élet szükségéinek csak igen csekély megelégitése mellett is elégedett pásztor, ki még a mellett dallal űzi el nyomorúságai érzését. Ime BURNS szegény embere, ki igaz philosophiával szól szűrje alól a valódi érdemről, a mellett furcsa megható daczczal is. És a szorultságában is kedves, félkomoly hangulattal dicsekedve

éneklő, kinek «verme ugyan elég van, de kenyere nincsen». És VÖRÖSMARTY *tót deákja*. Meg a szénás szekéren alvásra vágyó s több ilyen.

De ezek szerény példák, talán nem is egészen ide valók. De íme egy példa: egy vitéz naiv önelégültsége, mely a «ki a legény...?», a «ki volt nagyobb?» meg a «vagyok olyan legény... ha nem hiszed, gyere velem» s effélékre emlékeztet. (Szalay 400 lev. 170 lev.). Hogy hí ki, minden ő jeles tetteit elszámálva, «régi fehervári vitéz, az *Káldi Miklós*» egy törököt bajvívásra, elszámálván szakaszonként a maga hőstetteit a török ellen s minden szakasz után ezt vetvén:

«erről is tudjátok, ki vagyok én!»

Mintha csak Petőfi eleinte méltán naivnak látszott önérzetével, vagy némely más kortársnak nagy emlékezéseiben való tetszelgésével szólna. A valódi fenség pedig az, mely nem tünteti fel magát, hanem feltűnik és hat; a hirdetett fenség kómiкус dolog... De néha a valódi érdem is megtéved... s a most felhozott példa, meglehet a határszálon áll a valódi és követelt érték, tehát a komoly és komikum vagy humor tárgya közt.

Sajátságos, hogy mint már említettük, a nép kezdettől fogva, némely hőst humorosan fogta fel, mint tréfa tárgyát. Némely régi nép meg istenét is, mint a keresztyén nép némely szentjét. A héber hősök közt tréfás vonások vannak *Sámsonban*, kinek egész élete: az ellenség számár-állal leverése, *Delilával* való viszonya, a hosszú haj (rövid ész) s halála épen nem tragikus dolgok, inkább komikummal rokonok sorozata. A görögök Herakleszében (ki «rokka közt mesére vár»), a rómaiak *Cacusában* hasonló vonásokat lelünk. Ilyen alak gyanánt fogja fel a nép közbeszédében, ILOVAI a krónikájában *Toldi Miklóst* a «híres vitézt». Ez egész alak megteremtését - semmiből nem teremt a nép - hajlandók vagyunk a magyar népnek tulajdonítani, a külföldi néphősökkel való igazi vagy csak képzelt összehangzások daczára is. Mert *Toldi* idestova egészen kitisztult, kidomborodott történelmi alak lesz. Mert a magyar népnek egyetlen egy nemzeti hőse sincsen, kinek nevét, kiváló tetteit, jelleme vonásait, sőt még dárdáját, buzogányát, még koponyáját is nemcsak emlegette, de mutogatta volna is, mint ezt; a mellett a népköltés és műveltebb költők oly egyértelemmel tették volna műveik tárgyává - legújabb időkig. Ez sem *Kinizsivel*, sem a Hunyadiakkal nem történt; egyik sem volt a költés oly igazi s megszokott tárgya. Ez valóban a magyar nép hőse, a nép humorának felel meg, a nép szokásával, humorával bír, amellet, hogy általánosságban más népek mesebeli felfogásának, a népköltők főtulajdonainak is meg kell felelnie, t. i. hogy az egyszerű nyers ész és testi erő képviselője a finomság, a mesterkéltséggel, az idegenség ellen. Mint sok más, ő is kitagadott, eltaszított szegény fiú, ki méltatlanul üldöztetik, bujdoklik, de érdemei által felemelkedik. Egy neme az ezerféle hamupipókéknek, vagy a találósság, nagy erő által kitűnő és győzedelmes mesehősöknek. S *Toldi* még népiesebb, mint bármelyik ilyen. Testi erejével tűnik ki, kivált rúdhányásban (ma is meglevő népjáték): majd a bikát farkánál fogva tartóztatja fel, a roppant idegen vitézt leveri, a királyokat megriasztja, tulajdon királyát megsarkallja, sírboltot tör fel és abban benrekedvén, kimenekül, a magyar címert a diadalmas olasztól megmenti agg korában, mígnem elvonul és nagy csendesesen elhal, észrevétlenül, mint egy a nép fia közül.

Tetteiben bármely felfogás szerint is, nem tragikus hős, hanem akarva nem akarva is tréfásan cselekszik, legalább tragikomikus színben tűnik fel, nemcsak félelem és tisztelet, hanem tréfatárggyá is lesz. Ez az ősi népies felfogás, a mellett, hogy *Hans im Glückre* emlékeztet. És van még benne valami démoni vonás is, a mennyiben könnyen öl és zúz. De inkább óriáshoz hasonlítónak, vagy őskori néphősökhöz, kik emberfeletti magasságban élnek, emberfeletti erővel bírva, nem veszik komolyan a földiek dolgát; csak játszanak az apró emberekkel, rendet szabnak királyoknak is. Durva vadsággal használja fel erejét. Így midőn a farkaskölykökkel elbánik, a hatalmas vitézt a Duna szigetén megöli, a királyokat, mint csekély

embereket megfenyegeti, királya sarkát vérzésig tapodja, a sírboltot feltöri, barát ruhát ölt (ilyen ruhában járó «igazságkeresőt» ismertünk az alföldön), az őt csúfoló apródokat mentéje ujjába tett buzogánnyal ijeszti és veri le. Másfelől van benne valami Bolond Istók-féle ügyetlenség: szerencsétlen keze minden lépten öl. Van valami idomtalanság és sikertelenség: szerencsétlenség a szerelemben, kinevettetés, lenézetés, - utoljára is alacsonynak maradás, homályos szegény életbe hanyatlás és örökös elégedetlenség, zúgolódás. Mondom, nem tökéletesen hősi alak; még a nép szerint is. Tréfa tárgya inkább vagy ép úgy, mint a tiszteleté; bámuljuk inkább, mint szeretve hódolnánk előtte. Ereje roppant voltaért becsülheti a nép; hiszen a nagy erő a fődolog neki: ezért a király is megbocsátott a gyilkosnak. Ezért a közmondás is Toldi fiának nevezi az erős birkózót, minden hazai vagy külföldi, ki erejét mutogatja, Toldinak nevezi vagy ahhoz hasonlítja magát máig is. De a rúdhányás, a farkasokkal volt küzdés, a mészárszékbeli jutalom: a sok máj stb., a tánczmutatvány, az ablakon kiugrás, a barátruha, az apródok gúnyjai, - a mai közmondásban is megtartott hagyomány: Toldi lova a szemeten stb., mindezek tragikomikus alakká teszik, mint ilyet nem engedik csak tisztelnünk. A népnek tetszik elmés fogásaiért és bátorságáért. Hogy köntöse ujját megbéleli, hogy bátorsággal lép fel a királya ellen is, s az ilyenekért a legkedveltebb mesék hőseivel emeli egy sorba. Nevette a nép, de szerette; nem imádta, hanem magáénak, magafélének ismerve becsülte. Különb Toldi jellemében is az a komoly vonás, mely minden más néphősben: a nemzetinek az idegennel, a népinek az előkelővel, a réginek az újjal szemben kedvelése és oltalmazása. És Toldi jellemében s tetteiben úgy látjuk, hogy ha tréfa tárgyává lesz is ő maga, de magas érdeke, melynek szolgál, soha: inkább ő teszi ilyekké a nagyokat és idegeneket. Hogy ő maga tréfa tárgygyá lesz *itthon*, az nem nagy baj; azt a nép elengedi. Tréfássá levését vaskos szokása, a divatos csinnal csellel való ismeretlensége okozza; ezt a nép nem rója fel neki. Legalább vétke nincsen vagy alig van, míg bátyja a nagy úr, udvaronc, testvérrabló és áruló; tehát gyűlölet tárgya.

És őt a XVI. századbeli krónikás igazán népnek tetsző népmesékből vett sugárokkal vagy legalább fényes csillogó apróságokkal díszesíti, hogy igaz regehős legyen. Az elűzött fiút felkeresi az anya szeretete, cipóba tett aranyakkal vigasztalja. Prágában sisakkal méri Toldi társai az aranyakat és a skarlát, gránát, szín-selyem singjét kopjával. A hét tollú bot, a kurta pej ló, majd a kassai palotában lakás, felemelik, díszszel, dicsőséggel jutalmazták a megaláztatottat.

Legkiáltóbb jele pedig a nép felfogásának Toldi vénkori hümora, melylyel utolsó felvonulásakor ősz szakállát megszólítja, - midőn aranyba kívánja foglaltatni a hivatlan vendéget, ha becsületet szerez neki, de szálanként tépi ki, ha ellenkező lesz. Mintha csak a pór mondókát hallanánk: Utczu bocskor, meg ne mocskolj!

Legsajátabb alakja a régibb idők nemzeti küzdésének, mely a társadalom belsejében folyton folyt. E kép előtte lebegett minden utóbbi század népének. És mindenik gondolt hozzá valamit. Egyik rámutatott fegyvereire, melyektől nem könnyen vált meg a mondákban élő és gyönyörködő néptudat. Másik lovát emlegette. Legtöbb erejét. Több drámában (hármát tudok: Dugonicsét, Celestinét és Szigetiét), regényben, balladában és végre egy korszakos népköltésben éledt fel. A nép szellemének újabbkori feléledését s a művelt irodalomra hatását eszközölte, mint legméltóbb alkotása és képviselője annak. De érdekes, hogy a szegedi népies költőnek nem volt érzéke *Toldi* valódi jelleméhez; német drámából alkotott *Toldiról* drámát. És így érzékeny drámai hőssé tette, úgy hogy csak neve maradt meg az igazinak.

De az ilyekben gazdag XVI. században sincs egy mű sem jelesebb, mint az a kicsiny (12 lapra terjedő) mű, melynek címe: *A kopaszságnak dicséreti, Kolozsvár 1589*. Oly jól eltitkolt, szelid gúny, oly vonzó, kedves, csinos nyelvezet található benne, a milyen talán sehol. Cso-

dálja, hogy a kopaszságtól úgy írtóznak, sőt csúfolják. Hiszen ez csak érettség, eszesség nagyobb mértékének jele.

Mellékesen megmondja, mivel étkezés közben fedezték fel a beszélőnek kopaszságát, miért esznek a magyarok fedetlen fővel. Mert Sz. Pál meghagyása, hogy a ki imádkozik, fedetlen fővel tegye; a magyar pedig evés elején, végén, sőt áldomásokat mondva, evés közben is, «Istent említ», tehát hogy újra, meg újra ne kelljen kalapját leszedni, fel sem teszi.

De a haj és szőrösség az emberi testen hitvány dolgok. A szőr a kigőzölgés nedvéből terem, tehát állati tulajdon. Nemesebb tagjainkon nincsen is. A kopasz emberek mindig becsületben voltak. Sok volt ilyen a legnagyobb emberek közt: *Eliseus* próféta, *Sokrates*, *Aristoteles* stb. A kopaszság érettség jele; azért található leginkább öregeknél. Nem lakhatik együtt a haj az eszességgel... Mint a gyümölcs nem terem meg, míg a virág és szükségtelen levelek el nem hullnak, úgy eszesség sincs, míg haj van. Ezért kopasztják meg magokat a papok és barátok is.

Az ember kis világ; «valami vagyon a széles nagy világban, az mind rövid summában az emberben megtalálthatatik, és annak a nagy világnak úgy mint tüköre és ábrázatja».- «A feje hasonlatos a mennyországhoz, mert miképen a mennyország kerek és gömbölyű, azonképen az embernek feje is, és miképen az mennyben hét plánéta van, azonképen az főben is az érzékenységnek hét eszközi vadnak: az két szem, két fül, két orr lyuk és az száj. És miképen az mennyben lakoznak az angyalok és az bódog lelkek: azonképpen az emberi okosságnak lakóhelye a fő.» Az Isten lelke, a bölcsesség, örömejobb lakik a síma koponyában. »Mert az alsó dolgoknak hasonlatosoknak kell lenni az felső és mennyiekhez. Mennyben pedig semmi sincs hajas, szőrös, hanem minden kopasz, mint a Hold, Nap és csillagok.» Az üstökösök nem csillagok «hanem csak az alsó égben lesznek». Az ily «hajas csillagok veszedelmet hoznak. Hogy pedig a Hold kopasz, abban is megtetszik, hogy közpéldabeszédben, az kopaszokat, mikor látják, azt szokták mondani: Ám felkölt a Hold».

Az egészségnek is használ a kopaszság. Főfájástól, szemfájástól félők elvágatják a hajokat. *Aesculápot* rendesen hajtalannak festik. A sok hajú emberek nedvesek; a nedvesség minden betegség és erőtlenség oka. Hadi embereknek is alkalmatlan. Az asszonyoknak hosszú hajok, rövid eszköz. (Sámsont nem említi!)...

Meglepő az egyszerű furcsasága. Alig sejthetni belőle, hogy tréfálni akarna, oly komoly arccal mondja el a mit mond. Mintha meg volna győződve, hogy a kopaszság olyan jó. Jól elrejtett, ép azért igen érdeklő irónia. Ismeretekkel gazdag, ügyes játszi elmefuttatás. E név alá szokták volt néha a lappangó, ki nem fejtett húmorral írt efféle munkákat, néha pedig a tudományos igény bevallása nélkül némi szeszélylyel írott tudományos célzatúakat foglalni. - Örülnénk, ha eredeti voltáról meggyőződhetnénk.

IV.

A XVII. századnak vidor múzsaja korlátolt életet él s az irodalomban alig mutatkozik. A kor hümora inkább a kedély poshadtságából eredő csípősség, vagy épen epe-ömlés, mint felrajzó kedv vagy emelkedett lélek szüleménye.

A nagyobb értékű költemények közül nem nevezhetek, a melyben ere mutatkoznék a tréfának, szeszélynek, játsziságnak. GYÖNGYÖSI olykori szójátékai keveset érnek; ő szerelem és vitéz tettek éneklője, ama jó kedv nélkül, mint példánya VERGIL s a többi. A többi, alig egy-két kivétellel, dialektikus, énekszerző, moralista. Sok nem is író, hanem vezeklő, búnbánó, még ha erre tényszerű okot nem gyaníttat is. Még ha nem fáj is, jajt kiált; még ha nem érzi is, affektálja a keresztyéni töredelmességet. A világ állhatatlansága, az élet múlandósága nem arra indítja őket, mire az ép lelkű költőket egykor és utóbb: az élet komoly de nem önkínzó, lehetőleg vidám használására, hanem a gyáva panaszzkodásra, az élettől való idegenkedésre, mások elundorítására, a lélekölő remegésre, halál félelmére. Ennek mestere kivált NYÉKI VÖRÖS M., kinek *Tintinnabuluma*, a mindkét keresztyén felekezetnél kedves könyv, mintha csak haldoklók hörgései között, vesztőhelyeken akarna megjavítás végett meghurczolni, - ellentétben a jövő életről, a «boldog város»-ról szóló testies és testet is vonzó leírással SZTÁRAITÓL és másoktól, mely nem egy kidolgozásban, énekes könyveink egyéb darabjai közt található. Mikép mutatkozik Gyöngyösi csapongó ékesszólása vagy legalább rhétorikája, csak egy szójátékos részecskéből mutatom fel:

Nem csak *Hadadig* kell az ilyenért menni,
Hanem méltó érte *hadaknak* is lenni,
Járást nemcsak *várást* fáradozva tenni,
Víván nemcsak *híván* másoktól elvenni.
Nagy *kincs*, jól rá *tekincs*, el nem kell nyeretni;
Vért nem más olcsóbb *bért* kell érte fizetni.
Törrel nem csak *pörrel* érte ellen vetni;
Ohajtod? *óhatod* (;) hozzá kell sietni.

Így szól a szerelmesétől megtérő postája KEMÉNYHEZ a Fénix V. énekében. Ma az ilyessel nem komoly indulatot, hanem nevetséget lehetne gerjeszteni; ily ellentétessé lesz az ízlés. Egyszer így, máskor amúgy tolmácsolódik a mindig azonos érzés.

Sem tréfa, sem humor, sem bármily szépízlési értékkel bíró dolognak nem mondhatjuk. Inkább van némi zamata a gúnynak vagy hűmornak *Lupuj vajda* históriájában. Valami népies önérzetesség hűmórának, mely szeliden insultálja a magyar sereg és szövetségese ellenségét és lelkesíti a magyart. A ballada menetelű kis történeti vers egy-két sorát idézzük valódi népballadai meneteleért:

Szaladj Lupuj ha szaladhatsz,
Mert előtted vagyon nagy harcz (haccz, heccz),
Utánad sok holt testet hagysz,
Országodban nem maradhatsz...
Lupuj vajda szomorkodik,
Éjjel nappal csak bánkodik...

Ha a világi lyra és epika olyan komoly és vallásosan dialektikus, szárazon elbeszélő és korlátozott tárgyalású lett is, de a nép körében, oda érve a néphez tartozó értelmes osztályt is, tenyésztett e szabadabb s néha szeszélyes gúnyos verselés. Nem fényes sikerrel, sőt sokszor méltatlan és megmaradást alig érdemlő termékekkel, de mégis figyelemre méltó s a nép elméjének erejére mutató jelenségekkel.

Ez a szeszély mutatkozik a hazát érdeklő művekben, melyek voltaképp komolyak. Így *Hungaria* cím alatt (Thaly Vit. Én. I. 118) valóban érdekes és jó humorú czélzásokat találunk egy énekben a haza vagy nemzet mostoha atyáira, az osztozó fiúkra, az ikret szülő anyára, a jól megfizetett ebédre, melyet a vendégnek adtak stb., mely hasonlatokra a történelem átgondolása vezet.

Egy darab csúfolja a törököt (I. 149 u. o.). Kissé piszkos, de bátorságra mutat. Másik a tótot (II. 7 u. o.); még piszkosabb satira, mely még e mellett nemtelen is, mert szegénységgel gúnyolódik. A piszkos hasonlat miatt, mely benne főgondolat, nem érdemelte, hogy máig éljen. Másik a dunántúli magyart gúnyolja, hogy nem jól beszél magyarul (II. 308. Szirmaynál egy kis változással), de mondja, hogy nem akarja bántani vagy elidegeníteni, mert jó magyarok vannak köztük. Érdekes a többiek közt e két pár sora:

Tiszán túl szép nemzetünknek szájából
Gyenge kegyes hangzásában a szó hull,
Oda fel pedig többnyire Dunán túl
Nyelvünkön sokaknak foga megritkul...

A másik a magyar ételeket dicséri, elszámolván a legfőbbeket. Szirmaynál is megvan mint az előbbi. De itt nincs befoglalva a «fordított kása, melynek nincsen mássa, Scythiából vagy onnan származása».

De az akkori, valamint a mai néphumor is nem csupa öndicséretből áll. Van magára eszmélése és önmaga ellen bírálata s vádolása is a magyarnak. A leghonszeretőbbek leginkább bírálták, vádolták magokat, társaikat nemzeti gyarlóságaikért. Így itt is megrovatik a nemesség elbizakodása (II. 377). És éppen az ételek dicséréte után, azzal kapcsolatban a magyarok eszem-iszomsága.

Eszem-iszom törzsökéből származtak eleim,
Ezt mutatják a korcsmákon adós leveleim.
Apám akárhol járt
A vízben nem tett kárt
Evett ivott, sok kínálást nem várt.

Hangulatosak kivált a következő időkből valók; de az ekkori *szegénylegény* dalok is. Az ilyek szolgálatot kereső legényektől, azaz katonáktól, kik valahogy elestek társaiktól, diákos emberektől, kik csint tehettek, általában nehezen élő, de el nem csüggedő ifjaktól származhattak. Egyik nem tud élni, mert hivatalt nem kap: ezt panasolja érzékenyen és gúnyosan is (II. 106), hol szelid satirát találunk jó versekben. Többek közt így szól:

Ha rókamál nincsen, Az mentéje szélén
Bár Salamon tudományát, Felülmúlja okosságát
Az szegény legény:
De nincs becsületi, mert ezt nem nyerheti
Pénz, fajlandis köntös nélkül, Az asztalhoz elő sem ül
Az szegény legény...

Hosszas és sehol sem ízetlen. Minden korba beillik a tartalma. A kuruczvilágból sok ilyen és becsesek. Ezek a mozgalmak, már a XVII. században kezdődve, soknak élete folyását megzavarták, soknak kezéből kivették a kenyeret.

Némelyik szegény, nem éppen ilyen legény is, nehezen talál feleséget, bajosan határozza el magát, kit vegyen el. Erről szól egy prózai és bőbeszédű vers (II. 342) s egy másik, melyben sok maig divatos szólás van a feleségről, a mely gazdag vagy szegény, özvegyből vagy fiatal leányból lesz. Van bővített változata a múlt időszakbeli «Sokszor kértem...» kezdetűnek is.

Van szabadabb észjárás, bírálás vagy humor nélkül való hálaadása a férfinak a nősülés alkalmából. Van satira a nők tudatlansága, saját dolgaikban való ügyetlenségök ellen.

De az erkölcsök miatt gúnyosak, nagyobb számúak. Ezek a rossz feleségek ellen szólnak. Van a részeges asszonyról (II. 51), ugyan annak dala (II. 385); ügyes és sok szólásaiban fennmaradt. A rossz asszonyról, ki férjének kínja (II. 95). Fajtalan asszony beszéde a diákról (II. 66); aljas és undok. Csábító asszony (II. 76). Vén leány panasza. Mind állandó és örök tárgyai a népköltés gúnyának. Ezeknél sokkal furcsább, kedvesebb, bár nem nagybecsű az, melyben egy szegény ifjat, mivel megnősült és nincs miből élnie, dorgál a nénje s ő magát tréfás szeszélylyel védi (II. 72):

Ne pirongass jó néném, Más volnál, nem szenvedném,
De méltán megbüntetném, Házamból is kivetném...
Majd kinyílik az idő, Én sem leszek heverő
De méltán dologtevő, Mindenre gondviselő...

A leányok csúfsága, fajtalanságokért, egyenként kigúnyolása (II. 65), semmi költői értékkel nem bír. Még csak nyomával sem az elmésségnek, szó- vagy dolog-feltalálásnak. Hasonló némely másikhöz e század elejéről. Egyiket sem volt méltó az irodalomnak a porból, szemétből felvenni és fentartani. Csak úgy, mint némely más értéktelen gúnyt vagy sületlen tréfát. Debentur morti... Mellőzhetjük a házások versengését, s más minden eszme és szépség nélkül való ily tartalmúakat. Csak azt a furcsa felköszöntőt említjük, mely (II. 125) egy pohárköszöntés alkalmával mindent előhord: borról, barátságról, rágalomról; áldást mond meg átkot rájuk; összefüggés nélkül képtelenségeket zagyvál össze. Valódi ittasságnak, bódultságnak megfelelő s azt jól tolmácsoló beszéd-habarák (I. f.). S ezzel kapcsolatban egy hasonló *Útravaló*: Záporoső veresse - a forgó szél kergesse. (I. f.)

Még csak egy cigánycsúfolást említek: «Árokszállásnál volt a veszedelem». A nagyidai esetet tudjuk; emez kevésbé ismeretes. Tudjuk a cigánynak kiválólag kómikus voltát. Primitív gyermekiességgel párosult nagyfokú ravaszságát és csalását. Egyfelől tréfa tárgya, másfelől kedvelt és reánk hatást is gyakorolt furcsa nép. Hatottak élczei, - melyek különben más népeitől lényegesen különböznek, mert a valódi vagy színlett ostobaságon, nem tudáson épülnek, a magyar pedig magát bolondnak nem szívesen szíveli; kivált zenére való hajlandóságok s a mi zenénk fejlesztése és terjesztése által. De a cigány, kitől cigányság, cigánykodik stb. szók vétettek, melyek a XVII. század polémiáiban is előfordúlnak, ravasz és gyáva is. Ezt az utóbbit gúnyolja ez a dal, meg a nagyidai monda is.

Az «isten ügyeért» czivakodó papok elmésségéről, humoráról keveset mondhatunk. Ezek áradoznak a gúnyolódó szólásokban és szitkokban, gazdagok a legpiszkosabb beszéd aljas szólásaiban; feltalálók és ügyesek. De harczolásaik módjának, és szóbeli eszközeiknek megfelelők a fellázított pórok és csapatok küzdése: fustélyok, furkók forgatása s falak dörgése, a sárral, kővel dobálódzás stb. A legmagasabb állású pap ép oly durva, rágalmazó s alacson szellemmel beszélő, mint a legalantasabb életűek. Ha nyelvök megered, ékesszólók a kofaságban, de igaz tréfával, nemes humorral nem bírnak. A humor nem is czivakodni való eszköz. Nem izgat, nem üt, nem kiáltozik, nem piszkol. Csendesen emel, mérsékeltlen hevít, mérsékelt kedvvel derít, derülten nézeti le a bolondságot; megszanatja, megmosolyogtatja. A nemes humor nem veszi tudomásul, nem viszonozza az éretlenségtől, bolondságtól, annyival inkább a gagszágtól okozott bántalmakat. Csak eszméktől érdekeltetés, idealismusban foglalkozó élet a humor dolga. Épen ellenkező volt az egyfelől paraszt barátok, nagy szellemi és anyagi előnyöktől ösztönzött, szintén vaskos érzékű, ellenfeleik irányában otromba nyelvű főbb papok, - más részről paraszti beszédű, kevés társadalmi képzettségű szegényes lelkészek között folyt vita. Nem számíthatjuk ezeket a szépirodalmi értékű művek vagy szép szellem-

nyilatkozások közé. Belőlök legfeljebb a magyar ember kedélye kifakadásainak modorát, gúnyos szavai bőségét, a dulakodó pórság iróniáit, nagyzásait, - de semmi nemesebb szélyt, furcsaságot, valamint életre való szólásokat sem - tanulhatni meg. Mert az ily üstökvonzások, megpiricskeltetések, téltúl megegyengettetések, letromfoltatások, bányász-csákányozások, görcsös botok stb. szintúgy mint a tettleges és megtörtént utczai birkózások, furkós-bot forgatások (ez adott Hirkó páternek, másképp Herkónak maradandó nevet), félholtan börtönbe hurczolások, templomok megrablása és megostromlása s más bántalmazások és káromlások: mind ezek csak olyanformák, mint az obscenitások és fajtalanságok, melyekben mutatkozik a fajtalannak vagy káromkodónak sajátyszerű ékesszólása, néha a szólások bősége, képzelődés játéka és ügyes verselés is, de mégis undorodást gerjesztők és ott nem tárgyalhatók, a hol nemesebb dolgokról van szó; sőt sehol sem tárgyalhatók.

Mégis meg kell említnünk az egyházi íróknak, mikor józanon írnak, kétségkívül jó és tudós embereknek, magyaros és tartalmas, hangzatos közmondásokkal és saját szólásokkal fűszerezett nyelvét; kivált a nálok bőven található, mára végkép kihalt idiotismusok özönét. (L. KÁLDI nyelvét Kisstől, PÁZMÁNYét többektől). Ha minden ilyen elavult, elveszett szólással a magyar szellemi élet egy-egy érdekes terméke veszett: el mily nagy kárt vallhattunk! És mily kipótolhatatlant! A grammatika és nyelv története megtarthatja a szókincs tárházában: de az életre nézve örökre oda vannak.

És jellemző még elmésségükre nézve a számtalan szóferdítés vitáik, perlekedéseik folyamában. Ez a fogás, melylyel gondolat vagy eszme alig jár, melylyel csak az az alsóbb rendű tehetség, az emlékezet foglalkozik, midőn hasonló hangzatokban különböző dolgokat, sokszor nevetségesen, de legtöbbször ízetlenül kapcsol össze. Ily nagy papokhoz és az «Isten ügyé»-hez méltó szépségek *Luther* helyett *Lator Márton*, *Unió* helyett *Ünnijó*, *Cardinalis* h. carnalis, *electus* h. ejectus, *aranyos mise* h. agyaras, *mise* h. mese, *zsoltár* h. *sajtár* stb. Mint a cigány-mesékben és adomákban; de ide furcsán illenek. Mert *színlett* félreértésből látszanának származni s a cigány elmésség, tudjuk, ebben áll. Értettek hozzá ARANY és ARISTOPHANES is, de nem főszközüik, ha harcolnak, ők meg nem is az Úr felkentjei.

Méltó volna utána nézni, ugyan miben hasonlítanak ezek a mi szent harczosaink, az ékesszólás és szent dühöngés fogásaira nézve a hires *Abraham a Sanda Clarához*. Ez is elég merész leplezetlen élczekekkel, nyers szólásokkal, szójátékokkal, kifogyhatatlanul áradozó rímhangzatokkal, ügyes ritmusos prózában beszél, közmondásokkal fűszerezve beszédét. És a hol akarja, parasztos meg piszkosan sikamlós is. *Geleji* meg kortársai tudtak mindenhez. Mint amaz, ők is úgy szitkozódnak, hánykódnak, szórják a szójátékot és gúnyt. Majd rímes beszédre fakadtak. GELEJI mondja: Ékes consequentia - kellemetes logika - Kolosváron költ - kár hogy nem eme, hadd tenyésznek. És többször így. S efféle MEDGYESINÉL is. Sőt még kétszáz év múlva KISS ÁDÁMNÁL, ki egy helyt így szól: A hol hallgat az oktatás - vesztegel a szoktatás. - Nyugszik a fenytű vessző stb. Másutt: Látunk... kiszáradt vízárkokat, leomlott kösziklákat, ledült hegyeket, szomorú düledékeket, kiholt tudományokat, eltemetett igazságokat stb.

A XVII. század végétől fogva az egyházi és világi elnyomás, nem rendszeres, de mégis félelmetes censura, egyesek és testületek ármánya, árulása, elfojtotta a közszellemet, visszaszorította a szellemi előbb-haladást: de a nép kedvét, tréfás szeszélyét, az előbbi idők emlékezete által élesztett hűmört egészen el nem pusztíthatta. A megyékben s országgyűléseken, a nemes urak lelkében mozdult meg valami. Onnan kerültek egyes gúnyíratok az elkorcsosodásról, fényűzésről, hazaáruló nagyuraikról. Legtöbbször példálódzók, félénkek, legfeljebb a piszkolódásban merészek. Néha ízetlenül didaktikusok. Effélék is leginkább a XVIII. századból, kivált ennek második feléből valók; ezekről utóbb szólunk.

Előbbi évekből, a küzdelem éveiből lehet, de mindenesetre ily eredetű az az *Actio curiosa*, melyet THALY *Adalékjaiban* közölt. Természetesen a haza sorsáról szól: az idegenek uralkodása, a lelki elnyomás terjedéséről, a kormány embereinek lelketlenségéről. Párbeszéd, melynek formáját az időben nagyon kedvelték. Nagyon is alkalmas arra, hogy különböző emberek szájába adott beszéd által a megvitatás minél részletesebbé és felfoghatóbbá tétessék. Így álltak elő a *Thököly* felkelését megelőzőt ilyenféle tanácskozás (Thalynál); Gvadányi munkája az 1790-diki országgyűlésről s több ilyen megyei és országgyűlési tárgyalásokról. Néha minden szereplő egy-egy mythologiai vagy történelmi nevet kap, máskor a nézetek egy bibliai vagy bölcs mondásba foglaltatnak, másszor kifejtettebb nyilatkozatok íratnak fel.

Jobb élet és elmésség van a szabadabb mozgású és élénkebb *Actio curiosában*, melyet röviden ismertetek. Ez (Thaly Adal. I. 76) egy nagyobb tréfás párbeszéd töredéke. Benne *Achastes* nevű főurnak *Gaude* szolgája viszi a főszerepet, felelgetvén *Borsequius* elégedetlen s a kuruczok közé állani kívánó magyar férfi panaszaira, rendesen tréfával, elmés ötlettel vervén vissza annak panaszait. S elmés ötletekkel oly tele van mintha csak *Aesop* vagy *Markalf* műve volna. Tréfái sokszor vaskosak, piszkosak, bár mindig tanult emberre s annak idealismusa komolyságára mutatnak. Nem erkölcsellenesek, bár bizony parasztosan szabadok és kivált a nők gyöngéd érzéseivel épen nem gondolók. A németet gyűlöli, a vallásbeli reactiótól erősen irtózik. Vad bátorsággal ontja élczeit ura ellenében, kivel meglepő bizodalmassággal beszél, és kivált a német érzületű térítő *Polycarpus* ellen a felsemvevő felsőbbség érzetével. A szabadság ügyét egy időre elvesztettnek tartja, de sokszor reménység, sőt fenyegetés tör ki célzásából. Meglehetősen magasba emelkedő lelket és meggyőződést, szabad nézeteket tanúsít. Jóval több mint egy élczelő bohó, vagy mulattató megyei deák. Önérzetes, hideg, talán egy magas műveltségű tanára vagy papja a XVIII. század elejének.

Hogy fejezi ki gyűlöletét a német ellen? «Hej uram!... addig volt jó világ, míg csak kártyán láttam a németnek képét.» - Urának így szól: «Én azt nem tehetem a mit Nagyságod. Nagyságod nem ember, hanem úr.» - Azt kérdik miért nem lesz pápistává? Feleli: «De senki kedvéért nem vágatok eret a lelkemen». - Alább: «Nem ismerem a *musztbétet*» (muss beten). - Asszonyának, ki vallást akar fejtegetni így szól: «Nem konty alá való a szentírás-magyarázás». «Soha sem láttam én kancza apostolt, még régenten sem hordozták kanczákon a frigy ládáját.» - *Polycarpus* ellen, ki vitatja, hogy a megtérítés csak meglesz erőszakkal is. «Hát ugyan, volentem ducunt, volentem non trahunt! Hohó! sokszor égettem én a Farkas erdejét (Vasmegyében): de ugyan nem égett el; aztán meg igen bizonytalan vagyok én abban, mert az könnyen megváltozhatik; mert egyszer a nagy hal nagy lyukat szakaszt a hálón, hogy a kicsinyek által bújhassanak rajta; azonban a víz elvételük tőlök, egy sem úszhatik». Vajon nem az új szellemre való világos célzás-e ez?

Mikor egy *Borsequius* nevű ember elbeszéli neki nyomorúságait, s említi, hogy talán mégis jobban lesz dolgok, mert ígéreteket tesznek nekik, *Gaude* így szól: «Hohó! Pollicitis dives! Igérj a bolondnak, hadd örüljön neki, Tudod-e, hogy bolondnak fapénz is jó; ha elveszti is, nem bántódik utána. Csak úgy van a ti dolgotok, mint a kit felakasztanak s piros csizmát vonnak a lábára.

Monyordi azt mondja, hogy nem állhatják már tovább; felel *Gaude*: «A kecske sem menne a vásárra ha nem hajtának. Hát ugyan nem állhatjátok?» - M.: «Bizony nem uram, mert sok a mi sok?» - G.: «Hát sok? Ugy kell úgy. Ha szíj vonakodjék, ha madzag szakadjék; mert nektek a nyergek jobban fut, mint másnak a lóva». - B.: «Én bizony csak azt gondoltam, hogy csak közében (így) állok, ha visszamegyek; meglátja minden ember mit cselekszem». - G.: «De ugyan, sebes futtában megpatkolod-e a lovat?» - B.: «Miért uram? Én egy ember vagyok». - G.: «Szintén az, hogy egy ember vagy; a kurva is lakodalomba megyen, de csak vizet hord. Isten úgy segéljen megesik még a lúd a jégen»... - B.: «Elmegyek uram, mert bánom nemzetem romlását». G.: «Dicsőséges Isten! Már ha bánod, fogd meg az Isten kezében a nyilat, hogy ne lőjön senkit is meg. Már csak menj el! Szintén úgy cselekszel te, mint a

kinek törött szíjra vagyon szüksége s ökrét leütteti, vagy hogy, mint a ki hazáját siratja: a két szeme is kiapad, s a hazája is elvész; - azaz hogy egy kárból kettőt szerez... Nem jó úgy elnyelni a kuvaszt, hogy kiálljon a farka a szájából».

Emlékezetbe hozzuk, a mit előbb a közmondásokban, képekben beszélésről mondánk. A köznép, kivált némely vidéken, mindennap teszi ezt. «Visszakerültél?» «Hát, rossz pénz nem vész el.» - «Megszokott már?» «Fűzfa mindenütt tenyészik». - «Meghalt a bírótok?» «Ember volt, megholt». - «Ugyan megnőtt a keed lyánya!» «Megnő a lány az ágy alatt is.» - «Rossz kedve van?» «Megette a tyúk a kenyerét». «Hát megnősült?» «Meglelte zsák a foltját» stb. - Keleti elbeszélésekben vagy párbeszédekben is. Egyik mondja: «Az ember erénye túl esik a sors szeszélyein». Hozzá teszi: «Élj karjaidnak fáradtságával és arczod verítékével, ha bátor-ságod csügged, kérd Istentől, hogy segítsen». - A másik így: «A hold ha nem járna, mindig csak félhold maradna. Feljárom kelet és nyugot vidékeit, szerencsét találok, vagy hazámtól távol halok el». - A harmadik: «A kutyák, ha rongyos embert látnak, megugatják, fogukat vicsorítják reá; de ha fényes öltözetű gazdagot, felé mennek és farkat csóválnak neki». De kell-e példa az ó szövetségi *Salamon* és *Jób* könyveit ismerőknek?! - A természetre gondolni, onnan vett képben szólni, egy neme az ősi szólás módjainak; nagyon illik a néphez, mely a természet képei közt él és mereng. Ilyesminek érdekes példája ez a párbeszéd is. Néhol nehéz az értelem, elburkolt a gondolat; de ez egyik sajátság benne és egyik jelesség. Nem csevegés akar lenni, hanem gondolkozni, kitalálni való. A talányokban felelés, ősi sajátság. A kérdésre mese mondatik, rejtély adatik fel. Mint a régi scythák jelbeszéde *Herodotus*nál. Vagy midőn *Aesop* a kérdő elé egy felvont idegű nyilat teszen. És midőn a magyar paraszt, e kérdésre: hol vetted, így szól: hol vette király a várát? Vagy e lúdk számát számfeladványban mondja meg (l. f.) A népszeszély, mondjuk: humor igaz és nemes fajtája. A felelő talánya, vagy a kép, melyben felel, a csekély dologról távolabb és feljebb vonja az elmét, komoly foglalkozást ad neki az által, hogy elébe egy észszel fejtegetendő tételt vagy az æsthesist elvonó képet állít s ezekkel foglalkoztatva, gyönyörködteti magát és társát is.

E darab főszereplője pedig bölcs tartózkodása, emelkedettsége, közönyössége által, mely pedig érzést burkol el, a felsőbb nemű, valódi humorhoz közelít, úgy mint igen kevés más. És fentartója az irodalomban egy olyan beszédmódnak, mely a népnél eredetibb, de kimúló félben lehet, az irodalmi utódoknál pedig, például FÁYnál, másoknál is már szelidebb és erőtle-nebb alakban jelenik meg.

Valóban, a satirát, a higgadtabb gúnyt s az ezeknél szelidebb és idealisabb humort s általában a szeszély nemesebb játékait, egyfelől viszontagságok között hányatott, másfelől ezek közt megerősödött lelkekben találjuk. Termékeny volt erre nézve különösen a kuruczvilág. Fel-izgatta ez a nemzet javának lelkét, ez által a költői és épen dalféle, de szépprózai művekben is tenyésztette s kifejezte a szeszélyes, gúnyos hajlandóságokat. Kettőt emelek ki e kor termékei közül: a kuruczvilági dalokat, melyek egy neméről már szóltam és MIKES ide tartozó munkáját.

Ilyen küzdés harczy riadásai, bajai és örömei dalokban szoktak nyilatkozni. Így történt itt is. És a sok panasz és öröm sok érzelmességgel, gúnynyal, elmésséggel mondatván el, ez a küzdő nemzedék a legnépiesebb költői időszak termékeinek becses kincsét hagyta reánk.

A szegény nép ekkor is elmondta, mert érezte, hogy «olcsó a vére, két-három fillér egy napi bére», hogy utoljára is «két pogány közt egy hazáért omlik a vére». Említi, hogy köntöse elpusztult, éhezik, fázik; de azért önérzetesen biztatja magát és feleit: «mit búsul, kérdi, mikor semmije sincsen», - azért mégis önérzettel nézi le ellenségét, a «daru lábú, szarka orrú, nyomorult németiséget» s ha végkép elzüllött, mégis megmarad a népfőnöknek a humorral rokon bámulatos közönye, mely úgy nyilatkozik, hogy ha mindenből kifogy, a hasát a verőfénynek veti és úgy - dohányszik.

Sok dal; és a legjobbak magától a néptől, az ő fiaitól, tulajdon költőitől valók. Esztergom ostromában, BEZERÉDI s BALOGH ÁDÁM nótájában, «Te vagy a legény...» kezdetűben, a mélyen megható búcsú-énekekben a nép lelkének és «szívének virágai») maradtak ránk. A Rákóczy nótájának egy-két sora a sötét másfél századon át is megmaradt a népnél: «Ládd a német mely kövér - Bőrében is alig fér - Mégis többet kér» stb. Mert csakugyan, akkor legékesszólóbb a nép gúnya, ha a német ellen szólhat, «ki miatt alig *vala* országunkban kenyér».

Voltak gúnyos dalok a kuruczok ellen is. Ilyenekre is találkozott magyar vagy korcsmagyar elme és toll. De a kuruczok is túlsapongtak, dúltak, zsaroltak (ilyen a háború!) s tőlök megszabadulni jótétemény lehetett a felvidékieknek néhol, mint legtöbb vidéknek a németiségtől. Szemökre vetik nyalkaságokat (Thaly: Adal. II. 296), káromlásait stb. Nem csendes és eszes gúny, inkább epés káröröm műve. Alapjában méltó lehet; ezt ki is mondhatjuk, mert valamely ügyet nem a szélső, túlsapongó pártosok tesznek szentté vagy ellenkezővé. De jól esik mégis, ha némelyekre kellő ügyességgel megfeleltek. Így a többek közt egy (Figyelő III. 123):

«Irigy rágalmazó ördögi nyelvetek
Isten ellen való kárhozatos vétetek
Hazugság csak s mocsok minden beszédetek,
Ebrül ebre marad az ti emberségetek.
Eben a lóhalál tudjátok hogy nem áll,
Ha úgy volna híznék ott sok komondor-áll;
Nem illeti számárt elhigyled bársony váll,
Kaszálj kurta (kaparj?), te is értékeddel hízzál»

Jó kedvvel indul, eme dalok szerint, csatára a kurucz vitéz, olykor megnyugodva, emelkedő bátorsággal, elszántsággal ürítgeti kulacsát a hegyormokon és völgyekben, néha fájósan, sokszor jó reményben, derűlten emlegeti hazáját, szeretteit. Talán ez a küzdés volt első leczkéje a magyar népnek a haza- és szabadság s pedig a lelki szabadság szerelméről... De a szabadságharc vége akkor is csak elnyomatás lett. Ekkor aztán az elnyomó német, az uralkodó papság, az úr s az adó és szolgálat ellen áradt ki epéje. Gúnyolja az új időt, a *Forspont* Pált és *Portio* Pétert, a *fenékkal felfordult* világot. Gúnyosan toborz «nem víg és gyöngy-életet» ígérve, hanem kegyetlen bánást és elnyomottságot a katonai életben. De természetes, mindezt csak titokban, családi bizalmasságban, családi dalos könyvekben. Mert a világi s kivált egyházi hatalom lassanként meghonosítja a censurát is. De gúnyos versek mégis maradnak. Így szegény *Páter Márton*ról, ki nem tudni mi rossz fát tett a tűzre, hogy Bécsbe menve, több napra bezárták s azt keservesen panaszolja. És *Bíró Márton*ról, a tudós és ékesszóló püspökről, de szívtelen üldözőről, ki «borjut őrzött *Bicske* határán» stb., melylyel biztatja magát az elnyomott magyar, hogy még ő belőle is lehet valami. Szegény *Buga Jakab*ból előkelő úr! Az előbbiről, kinek rendkívüli elmetehetségét ma is el kell ismernünk, sok furcsát beszél a szájhagyomány, - mint versrögtönzőről s élczes felelgetőről. Sajnos, hogy az efféleket atyáink összegyűjtésre és elterjesztésre nem méltatták.

Ama gúnyos panaszokat s iróniás dicséréseket és satirákat folytatták az utóbbi idők is. Az 1790. év táján újra kezdték énekelni s a kurucz énekek némelyikét 1825 táján pedig megtoldani. Így például a németről szólókat. Ez időkből valók lehetnek az «Országunkat bekóborló...» kezdetű, meg a «Jaj te csudálatos német! - Hol veszed a bugyogódat? - Ezer ránczú haczukádat - Sok szegeletű kucsmaadat... Selma német!...» Mindezek nem a mai időnek valók. Már a 48-as évre jórészen elavultak; csak azután éledt újra, legalább a régi hangulat. Mert ekkor is soknak eszébe jutott a «Szegény *legénynek* olcsó a bére», mint énekelgették az egykori gyönyörű dallamú indulót is: «De ha az a hazának a törvénye, - hogy most fegyvert fogjon mind ifja vénje...» (Hogy kell az ilyeknek elavulni, elenyészni!)

De térjünk vissza.

Mardosó gyűlölség, keserű satira az, melylyel ezen kor egynémely gyarlóságát üldözik, sőt oly élvezeteit is, melyek nem erkölcstelen okokból származnak. Így a *virágénekeket* sokan (Pázmány stb.), de senki sem oly ékesszóló a szidalmazással, mint GELEJI KATONA I., a Graduál előszavában vagy inkább *Ajánló levelében*, - hol azokat «a szüzesség virágait hullató» s isten tudja miféle énekeknek nevezi, összefogja a barátok énekeivel, «szűható bordélyoskodásaival», - hol az orgonát korcsmai rossz muzsikának nevezi, mely csak arra való, hogy a rossz borra (meghamisított tudomány) «beügyehítse az embereket». (Egy sokkal későbbi puritán lelkész az orgonával éneklőket verklis rigóknak nevezé!) - A gyűlölet és dorgálózdó türelmetlenség fegyvereivel: szitokkal és gyanúsító lehordással, kevésbbé gúnynyal és elmésséggel harcoltak a *táncz* ellen is. GYULAI MIHÁLY, PATHAI JÁNOS, SZENTPÉTERI ISTVÁN (Táncz pestise 1696) lelkészek nemcsak egyházi beszédekben, de versben is fakadoztak ellene. Ezek valamelyikétől, vagy ily valakitől származhatott az a verzeset is, melynek egy töredéke jutott kezünkhöz, 1729-ben leírva. A töredék egy jellemző része így hangzik:

Tekintsd meg a tánczost, Mint kellemes majmot,
Meglátod jól, micsodás.
Derekát lógatja, Fejét nyakát rázza
Mint rossz ló, ki talyigás.
Süvegét konyára, A fülére vonja,
Mint poklot töltő vadász.
Úgy mint megfáradt ló, Azt állítja hogy jó:
A mellét kikapcsolja.
Szemei villognak Mint egy vízben holtnak,
A száját tátogatja stb.

Valami új és idegen táncz-nem lehetett az, mely ellen ez ízetlen sorok s az egész hosszas vers szülemlett. Néni a tisztos lengyel, vagy valamely hősies magyar táncz, melyet *Kinizsi* és az utóbbiak jártak, melyet magasztaltak költőink s a dal is többek közt e sorában:

«Csak az igaz magyar táncz a Sz. Dávid tánca.»

Ilyennel békében lett volna a puritán lelkész is, mert hiszen a frigyláda előtt az «Úr szíve szerént való» Dávid is eljárta. De az új, merészebb szökésekkel, szabadabb mozdulatokkal járt tánczot csak úgy utálták, mint Byron a «Waltz»-ot. Ezt tilthatja a régibb költemény is (Thaly Adal, I. 404.) «A táncz legyen tilalmas - Mely léleknek ártalmas - Dísztelen forgódás - Éktelen tapodás - Tombolás stb.»

Ez időszak utoljának, a XVIII. század első felében egyik legnemesebb alakja, a humor legigazibb képviselője: MIKES KELEMEN. Elszenvedte Rákóczyval a küzdelmek egy részét, hontalaná lett, hontalanul hanyatott, sokszor méltatlanul és keserűen csalódott. Eltemette fejedelmét, a legnemesebb szabadságharczost, vele a remény minden sugarát. És mindez ötlet eszesen vallásossá, szelíden bölcselővé, nem világ- és életátkozó embergyűlölővé, hanem a világ léhaságai felett kedvesen elmélkedővé tette; ki előbb gyönyörködve és játszian, utóbb is midőn ereje megtörik, kedve elfogy, vénné és gyámoltalanná lesz, nemes foglalkozásban tanúlgatásba merül, csendes szenvedései közben jajok nélkül enyészik el. Ily helyzetben származnak *Mikes levelei*, melyekben természetesen több nyoma van a kedvnek, míg napja el nem borúl, de a humor jelei nem fogynak el egészen sorsa legsötétebb éjjelében sem. Milyen csuda, hogy hozzá e tekintetben kortársai közül egy sem közelített. Sem APOR, ki a hanyatlás korát Erdélyben átélte és leírta, sem CSEREI, ki szintén sokat tapasztalt és hanyódott. Fájdalmas gúnyt találni, bár keveset nálok; többször komoly vádat és panaszt; de Mikes eleven lelkének csak kis részével sem bírnak.

MIKES gondolkozó, hallgató ember volt; úgy látszik, természettől inkább belső mint külső vagy tevékeny életre hivatva. Tanult ember, a milyen az ő korában az ő feleinek jezsuita-iskoláiban képződhetett. Sokacska ismeret az egyházas tudományokból, a kevésbé oknyomozó, de egyházi feladatú és mesés történelemből, a megrögzített, megkötött vagy köznapiasan és egyházasan morális philosophiából. Nála mégis sok lelki elevenséggel járó előadását találni a tudottaknak, mikor történetet beszél vagy leírásokat mond el. Tárgyas pontossággal és részletességgel tud szólni szépíró létére is. Sokszor hivatkozik szerzőkre, de mindig a maga stíljával ad elő; pedansul s iskolásan nem fejteget semmit. Ha ily hangulatba akar esni, önmaga kigúnyolja magát. Furcsaságainak nemeit jól elkülönözve elszámolni, vagyis az ő csapongó eleven lelkének nyilatkozásait rovatokba szorítani, nem tudom, nem vállalom. Csak néhány vonását említek s tartok tőle, nem a legfontosabbakat.

1. Kedves egyszerűséggel, a *képzelt* levelező társ, egyszerű erdélyi úrasszony értelmi színvonalára leszállva ír le némely ritkaságot, érdekes látványt, szokást; mindent a mivel találkozik. Így a török császár hintóját, ebédjét, a gályánjárást, vagy ha a magok életéről, társai dolgairól ír. - Nem kis dolog pedig ez az egyszerű írás, akár ha ily színvonalon maradt s valóban ilyenén áll a fejedelem titkára; akár ha ilyenre tud helyezkedni. - Ez egyszerűségbe azonban mindig vagy gyakran vegyül egy kis színlés; észrevehető, hogy nem az említett első eset forog fenn; azaz magasabbról szállott le; de úgy, hogy maga ez az alászállás is furcsasággal jár s az alant járás felsőbb kellemekeket mutat.

2. Mindig csendes, sohasem szenvedélyes vagy irigy. Még hazáját és fejedelmét is szelíden szereti, legalább nagy indulattal egyikről sem ömledezik. És midőn bevallja, hogy *Mária Teréziától* hazabocsáttatást kért, s hidegen elutasított, akkor sem szól haraggal. És soha sem. Nem várt sokat az élettől. Nem gyűlölt senkit, talán mivel nagyon nem is szeretett senkit, vagy csak józanon szeretett mindenkit. Ha a gondviselés az ő buzgó kérésére sem adja meg a mit kér, megnyugszik. Az a nagy «cseledés gazda» intéz mindent.

3. Tréfába esik át minden lépten. Így hasonlítgat nagyot kicsihez, közelít távollevőhöz. S néha szeret képtelent mondani s vetni egybe. A holt ember, mondja egy helyen, olyan ízetlen, kedvetlen, hogy még a feleségét sem öleli meg. - Az asszony olyan, mint egy darab nádméz. - A gondolat úgy lesz rosszsa, ha annak helyt adunk. Én kedet szeretem, ez jó gondolat. - Csak túrjunk, csak úszszunk a sors árával. - Csak az a nagy kár, hogy a virág kóróvá lesz; ezt meg nem szokták a mellre tűzni. - Leírja milyenek lennének az asszonyok, ha bírökká, papokká tennék. - Hogy a ked kisújjá meggyógyuljon, szükség megtudni, hogy kilencz mérföldre voltunk savanyú vizet inni. - A mely halak elmentek az ablakom alatt, mindeniktől megkérdeztem, ha nem ették-e meg az én nénémet? De az elátkozott egyik sem felelt. Reménlem, nem járt ked úgy mint Jónás. - Úgy szereti nénjét, mint a káposztát. Inkább lenne káposztás fazék a hazában, mint kávéfőző a töröknél.

4. Ellenkezőt hoz ki az előzményekből, mint várnók. Egyedül marad Zsuzsival s ezen úgy búsul, hogy csaknem tánczra indul örömeiben. - Oly örömben van az új lakásán, hogy csaknem megszakad a szíve Zágonért. - A török a magyart nem utálja, de - megveti.

5. Évődésének, tréfájának tárgya főképen ő maga. Nemcsak helyzetének szegényes sanyarú örömtelen volta, hanem lelki tulajdonságai s hiányai is. Így mikor lakásáról írja: a házamban sem szék sem asztal nem alkalmazkodik. Micsoda szép állapot, hogy el lehet lenni annyi sok házi eszköz nélkül. - Másutt a maga nagy erős lelkéről: Azt feleli ked, hogy eleget jártam a tengeren; én pedig azt felelem, hogy azzal dicsérem magamat, hogy mindenkor olyan félénk voltam s hogy nem tartok nyomorúságosabb dolgot, mint a néma halak országában lakni... Másutt: Hát nekem jól esik-e, hogy a levélben káposztás fazéknak neveznek? - Nénje szemére veti, hogy ily gyászos körülmények közt hogy gondolhat Zsuzsira? Feleli: Édes Néném, a míg

élünk, addig csak magunkban hordozzuk a természetet és az oldalcsontunkat csak kell szeretnünk stb.

MIKES hümora, melynek teljesebb megismerése végett magokra *Leveleire* kell az olvasót útasítnunk, valódi természetes és könnyed, folyékony jó nyelvű beszédbe van foglalva. Ismeretei nincsenek stíljának terhére, élczes fordúlatai, ötletei nem gátolják a közvetlen hatást, nem zaklatják úgy az olvasó figyelmét, mint némely humoros íróknál, kiket olvasva hol le hol fel, hol előre hol hátra hányódik a lélek, nehéz átmeneteken kellvén átesnie, e közben teljesen eltörődve. A mit kifejez, nem idegen frázisokba és formákba foglalja; szemlélhetőleg, affectatio és hatásvadászat nélkül szól. Könnyed kedves beszédmódja nem hagyja el soha. Akkor sem, ha egyébből kifogyva, a török szokásokról vagy selyemtenyésztésről vagy nevelésről szól. Szabadon szól, ha felsőbb hatalmakról vagy éppen szent előítéletekről kell is beszélnie, de sohasem durva vagy elfogult. Pajkosan czélozgat és tréfál, de piszokba soha sem süllyed; szerelemről, más effélékről még testien szólva is finom tapintattal szól. E tekintetben mestere lehetett volna a szent birkózóknak, meg az epés történetíróknak. Az ő hümora nem a kéjteljes elfásultságának, az eltompult érzékiségnek, sem a kicsinyes irigységnek és embergyűlöletnek műve; inkább az ember- és hazaszereteté. Sokkal önzetlenebb, mint bárki: pedig sokkal többet tűr, szenved, mint bárki. S mily szép, hogy róla nem mondhatni el, mit a nagy humorista SWIFT-ről, hogy önző és a lelketlenségig felhasználója volt némely legközelebbieinek. Vagy a mit STERNER-ről, az érzéki, önző humoristáról egy nemesebb utóda THACKERAY mond (Engl. Humorists): hogy érzékenysége mérsékelt volt, hogy sirását másokra ragadósan tapasztalván, úgy látván, hogy neki könnyei nagy népszerűséget okoznak, nagyon is felhasználta a sirás jövedelmes mesterségét és minden alkalommal sirt... És hogy nincs STERNE műveiben egy lap, melyen nem volna a minek jobb volna ott nem lenni: lappangó romlottság és belső tisztatlanság jelensége. Kétértelmű beszédeit talán az akkori idők szabadosságának és modorának tulajdoníthatni; de valóban munkáiban minden falomb közül egy beléndes satir szemei káldnak ki. Még utolsó szavai halála előtt is hitványak és rútak voltak!

Mint írásmű is lehetőleg tökéletes MIKES ezen műve. Dísze a magyar nyelvnek folyékony-sága, egyszerű nemessége által. Classikai próza, ha van nekünk ilyen.

És valamilyen költői értéke is van. Ha e levelek csakugyan memoire-féle akartak lenni s a néne és az alkalmi vonatkozások költöttek, azt kell mondanunk, hogy nem sok író tudott az ilyeneket irottak közül ily természetességgel, könnyedséggel levelekben regényfélét, vagy eseményeknek, gondolatoknak ily alkalmas keretét költeni; nem sok, oly illusiót okozni az utódoknak, hogy a költött és valódi felől sokáig és fontos okoknál fogva vitázzanak.

Sajnos, hogy utódja nem hamar lett; egészen méltó, azon nembeli utóda talán maig sem.

De még meg kell említenünk egyet. Mikesnél korábbi s kisebb tehetségű volt, az e tekintetben csak a közelebbi években s most sem eléggé ismert «török deák»: ROSNYAI DÁVID. Ügyes, vállalkozó, hű és igaz lelkű székely deák, kinek élete végéig épségben maradt kedélye munkáiból látszik és valódi érdeme. Jó és szép magyar nyelven fordítja keletnek egyik becses irod. remekét, a Pancsatantra néhány meséjét, néha czikornyás deákos, de többször igen csinos nyelven írja azt, a mit eredetileg ír; jó humorral szól ott, a hol a maga élete és nyomorúságai jönnek szóba. És rakva «a hosszú periodusok és deák szóhalmazok súlyos tömegéből minduntalan kicsillanó székely vidám tréfáldozó friss észjárás» jeleivel (Beöthy Elbeszélés I. 117.).

A mesemondás, még ha más után mondás is, felébreszti az elmondónak tréfás kedvét vagy hümorát; és erre a sokat tapasztalt, sok próbák közt edződött török deák hajlandó volt. Ennél-fogva a történelmi jegyzéseiben is található népies, érzékítő, erős, vaskos szólások mellett, nála jó kedélyre, gúnyra mutató szólásokat találunk. Így midőn mondja: «Valakiket a királyok felemelnek, annak bizony az irigyek lúgot készítenek: és minthogy az irigységtől jött minden

étek sótalan, meg kell bizonynyal vagy a főzőnek vagy az evőnek tőle csömörleni.» (Beöthy I. 113.) Vagy: «Susurrabilis personákkal, gyakori térdhajtókkal, félfülben sugókkal a király ne társalkodjék» (u. o. 114.). A tartalmas és folyékony prózához különös hivatása van; a jó stílt az ősi magyarossal s erős szólásaival egyesítvén. Így a *Történelmi Maradványokban*: «búcsúzó süveget írt Keménynek, kidobolt Erdélyből» (Montecuculi ih. 465.)- «ez (a) farkavágása Zólyominak begyiben vala» - «a mit eleimtől maradtból s a sok tutorok agyari közül kikapthatok vala, költöm s pazérlom vala» - «mi is felszedők a *leplet* s menénk» (474.). HALLER felől «a mennyin voltak, majd annyiképen fecsegték, én... *hogy szegénnyel* megismerkedtem, a mit másokról jobban tudok, azt írtam ide. Nem volt *szegény*-nek halála csak török munka...» (490.) «nekem soha magyar sem adott sí mább, síkárlottabb szókat mint ez, melyeknek diribes-darabos consequentiáját ki hitte volna.» - «Jól lakott a török a szőlősi lével s megíván borát, eltevéen poharát... menének be Segesvárra.» (467.). Mint legtöbb akkortáji történetíró, látjuk, hangulatos is, mikor nem elmés vagy tréfás. Érdeklük a dolgok, a melyeket ír, s mint a nép, ő sem beszélhet az érzés jó vagy rossz hatásának egyenes vagy mellékes nyilatkozása nélkül. A történelmi jegyzékhez van egy helyt vallásos félkomoly elmélkedés is csatolva. Ebben többek közt Mózes pántolódik *Ádámmal*, miért vesztette el az embert, holott «lelki ártatlanságban teremtett». *Ádám* mond: «nem öltözhettem fel, a mit nem reám szabtak. De te (Mózes) az Istennel szemtől szembe beszéltél s megtanítottatván, miért kerestek más Istent alattvalóid? - Itt mindkettő szájára teszi kezét és hallgat.»

Verseken is szól; egy helyen II. Rákóczy Györgyről, ennek halála után s többek közt így versel:

Híred vala nagyobb világon mint erőd...
Félnapkelet s nyugot tőled tőlök bevőd (??)
De contrát fúva ki Váradon agyvelőd...
Annyit keresett volt neked csak a köles (?)
Ha ne szánd, léssz vala második Achilles...
De potior lőn itt a konty a kalapnál
S a pataki tanács Barkóczi Lászlónál...

(u. o. 173.).

Méltán tulajdoníthatni az itt található «tréfát és lakónikus hűmört» székely észjárásnak. Feltalálni ezt más vidékek lakóinál is, de nem oly sűrűn, nem oly naiv, a mellett rejtett fűrfanggal és sajátos hangulattal. Hogy Erdély volt, legalább az előbbi századokban, a magyar néphűmor és irodalmi elmésség hazája, az utóbb mondandókból még világosabban megtesteszik. De mutatja a tréfás szólások, fűrca kifejezések özöne is, melyet már összegyűjtve is találhatunk, mely együtt jár azzal a mit utóbb is említünk: a «*székely fortély*»-lyal (Decsi Adagiumok) s talán azzal a gyermekes hittel, mely őket a magyarság legrégibb ágának, a magyarság szűlőjének mondja. Naivság és fűrfang együtt.

V.

A XVIII. század közepétől kezdve megint elapadt, vagy csak elzárult az életkedv, a valódi költés ere. Mert ott, a hol nincsen szabad népelet, vagy a hol az értelmi osztálynak, a népelet tényezőjének szellemi mozgása lényegesen meg van szorítva, ott költés nem lehet. A szólás tiltatik, korlátoztatik, az emlékezés gátoltatik, a múltakkal való kapcsolat elvágatik: ez által nem igazi útakra tereltetik az elme, meggyengül a közszellem. A miről akartak volna énekelni, a miről kedvvel, tréfával, húmorral lehetett volna énekelni: arról nem szólhattak. A miről énekelhettek, az a vallás és morál volt - ez is feltételekhez szabva. Ez által a költés didaktikussá, tehát erőtlenné lett. A régi dalokat nem énekelhették, majd nem is ösmerték, nem is élvezték. Megszoktak rettegni, hallgatni, engedelmeskedni. Az időviszonyokhoz, mint új formához idomúl a szellem. AMADÉ tudott ügyes szerelmi dalokat énekelni, meg efféléit; de a haza múltjára emlékezni nem tudott, tán nem is akart. Még a század utolsó negyedében sem helyesli BESSENYEI - a leggondolkozóbb emberünk utóbb - hogy POPE az élet nagy kérdéseiről némi merészséggel tanakodik költeményben; BARCSAY pedig őt inti, hogy az ilyenekről ne gondolkozzék, írjon drámákat hősookról, csatákról, más dolgokról, melyek emberiségi eszmék és szabad eszmélkedés nélkül meglehetnek (!). És irtóztak is minden gondolattól, mely az államot vagy társadalmat némi bírálással érinti. Úgy érezték, hogy boldog nyugalomban álmodoznak s ebből verheti fel minden tréfa vagy gúny vagy a legkomolyabb bíráló szó is, mely a helyzet urai ellen elpattanna. A tekintélyekkel, kivált pedig a szentelt személyek tiszteletével nem fér egybe a tréfa; mint az udvari színházból, úgy az összes nép köréből is száműzve volt a húmor, mely sérthetett vagy érinthetett. Van pedig, a mi ellen csak az ilyes szolgálhat fegyverül; s e fegyvernek is meg kell lenni a szellem fegyverei közt.

Kivált a *M. Terézia* kora volt a nagy boldogság és imádat, üdv időszak. Boldogúl élt ebben a vidéki nagybirtokos, a korszak elején kitüntetett hadi szolgálata emlékezetében, királynéja kegyeiben ellágyúlva és henyélve. Még az értelmi osztály sem birta eléggé zengeni a nagy kor áldásait. Ily helyzetben nincs ok a húmorra s a mellett szelíden s kegyesen tilalmas is. Mégis megjelenik itt-ott a szelid reflexió, az ujkori bohóságok tréfásan szánakozó lenézése, csendes évődéssel. Ime hogy elmélkedik egy öreg mágnás, SENNYEI (Szirmaynál): «Csak nincs furcsább nemzet a magyar nemzetnél. Eőt mint valami választott népet kihozta az Úristen erre a tejjel mézzel folyó földre és azt mondta, No egyél ilyál ebugatta magyarja! Itt van a jó tokaji bor, fehér miskolci kenyér, kövér debreczeni szalonna... Azután vezette őtet az Isten a Sz. István királynak hitére: No üdvözlj! eb szántsa meg a lelket... De ez sem tetszett neki; eő külső országi svájczér és franczia hitet hozott be magának és azt nevezte magyar hitnek. Már úgy levén a dolog, mit tudott vele tenni az Úr Isten? Adott neki tehát becsületes kalpagos prédikátorokat, mint imé *Szilágyi Sámuel* uram! De ez sem tetszett neki» stb. (Szirmay Hung. 44-ik l.)

E század közepéről csak két írónkat ismerek, kikben a szelidebb húmornak s olykor gúnynak jelei látszanak. Egyik a költő FALUDI, másik a szorgalmas történettudós és író BOD PÉTER.

FALUDI elég sokoldalúan fejlődött, nem annyira itthon, mint külföldön, az életből szintúgy, mint olvasmányából. A volt barát, ki szerete eltöröltetéseért - mint sok más társa is, kiket e harag tett *József* elleneivé s nagy részben hazafiakká is - lelkéből haragszik, ezt egy idylljében még a pápa ellen is érthető kemény célzásban fejezi ki, a mellett, hogy erkölcsrajzi s erkölcs-tani tartalmú munkákat fordít, szerelmes dalokat is ír, melyekért nem üldözik úgy, mint RÉVAIT. Talán símulóbb voltaért elnézhették vagy épen nem is ismerték ily verseit. S a mi több, a maga kora ellen néha világosan, másszor csak félhomályban kifejezett gúnyval teljes verseket is költ, melyekből a közromlottság, az elnyomatás, a szólani nem mérés elég világo-

san kitetszik. Satirai irányt és gúnyolódást találhatni fordítmányaiban is, melyek szintén a külföldi és hazai fényűzés, léha élet ellen s a vallásos-erkölcsi élet érdekében voltak írva. A mi költőnk nagy ügyességgel s valódi hivatással tolmácsolja az eredetieket; ezért azok értékéből egy rész csakugyan őtet illeti. Számtalan gúnyos és erkölcs-rajzoló kifejezéseket vesz fel a néptől, a mellett, hogy maga is hivatottan alkotja, idomítja mindenféle szólásait, felhordja a külföldi divatvilág dúsán tenyésző és elterjedő műszavait. Ismertetés végett, mivel szöveget úgy sem adhatunk, jellemző szavaiból s mondataiból említünk. Ilyenek: szélhámmal járók - kiúszován festett... tágas kevély tubin mantó - csossza ropja a menüetet - hamarját futni - lépczeljen mint a czinkos játékokban a vas drótra vont pupák - többre szaggatnak, tisztre szaggatnak (többeknél; a nép is: ugyan rászaggat!) - szócsaplár - szemlegelő képek - baromostobán jöddögélünk e világra - pávahosszan viselik a ruhát - az új világ deliái embereknek tartják magokat - hímes színes vélekedés - kétségbeesések közt csukladozván - fenszínű erkölcs - színnép (crème) lengeteg ajándék - gypottlágyszók stb. Jellemző az a verse, melynek sorai: «netalántán ü ü ü» furcsa refrainnel végződnek s a szerző «mondanám is nem is» hangulatát, egyszersmind humorát kellemesen tanúsítják. Kár, hogy e század nyomott levegőjében, ebben a szabadság nélkül való nagy boldogságban, de meg hivatalának viszonyai közt is, minden oldalról gazdagon nem fejlődhetett ez a kiváló tehetség, - melynek így fordítmányai nem kedvesek, drámája elavult s csak egynéhány kis verse, szellemének nem lehető legjobb termékei, nyerne némi elismerést s maradhatnak fenn a köztudatban egy ideig.

A másik, kit említeni akarunk, BOD PÉTER. Maga az is érdekes, hogy a történelmi s egyházi tanulmányokkal elfoglalt papi ember átlátja, hogy kell gyönyörködtető szépirodalomnak is lenni, mint volt is minden szabadabb időben. Össze gyűjti az ily tartalmú művek jegyzékét, címeit, természetesen a többiekkel együtt, - kiadja amazokét egy munkája előszavában; írja *Sz. Hilariusát*: adatok és adomák, élczek, bölcsmondatok egész halmazát, különös szerkezetű rendszerbe öntve. E műve tartalma gyakran komolyan tanulságos, majd tréfás, sokszor igazán emelkedett nézettel bíró és humoros. Így ha a koldusságról (139), vénségről (141), a hazugság hasznairól (154) stb. szól. Nem csodáljuk, hogy a magyar nép sok ideig olvasta, szerette, még nem régiben is kereste, s belőle sok szólásra, mondatra emlékezett s beszédében vonatkozott és ekképen több kiadása lett. Az ősidőktől maig folytonosságban lejövő népbölcsesség tára ez. Hihető, hogy ma is elolvasnák s több lelki haszonnal olvasnák el népi családok, mint akármi mást... De van benne egy kis mértékű vallásos liberalizmus is, mint BOD más műveiben is, legalább a római egyházzal szemben. Ezért üldözte a censura s talán ezért nem is nyomatták újra utóbbi időkben, mint HALLER *Hármas Historiáját*, - melyben pedig az elmésségnek vagy u. n. szellemnek semmi nyoma. Igaz, hogy a censura is üldözőbe vette s ez üldözés okait érdekes olvasni JAKAB E. előadásában (Figyelő X. 172). Igen furcsák vannak köztök: azt mondja (Bod a Hilariusban), hogy a kakas azt kukorikolja: ébredj fel te a ki alszol, kelj fel halottaidból, - hogy a legelső conciliumot *Sz. Mária Sz. Erzsébet* tartotta, mikor a váltság munkájáról három hóig tanácskoztak, - azt állítja, hogy *Köln*ben a kanonokokat a ferencziek avval vádolták be, hogy a tyúkot mind megeszik, azért nem kapni tojást, azok meg ezeket megfordítva azért, hogy a tojást eszik mind fel, - hogy *Leo* pápát oroszlánnak nevezi stb.

BODnak természetében volt valami humorosság más munkáiban is. Az ünnepekről írt *Heortokratest* nagy részünk alig tartja megismerésre méltónak. Pedig a jellemző nyelvezeten, a régies és saját modorú stílon, az igazi, bár néhol tökéletlen szófűzésen kívül, találhatni még itt valamit. Azt a magasból való, szabadabb tekintését némely vallásos apróságnak, kivált szertartásnak, a gyakorlati keresztyénség melegét, erre ösztönzést a legtárgyasabb előadásban is, és valamilyen naiv hamisságot, kiérezhető gúnyt. Természetére tartozik valami nyersség is, mely különben nagyobb mértékben található ama jeles vitázókban VERESMARTIban és BALÁSFIBan - az utolsó piszkos szájú is -, melytől ma egy fokig méltán idegenkedik a szelidebb művelt szokás; de a mely nagyobb hatást tett akkor - a mellett, hogy korszerű is volt -

mint akármely finom és vértelen nyelvű, bágyadozó beszéd tehetett volna. - BOD nyelve és tárgyalása pedig sehol sem piszkos, sem undorító. Megérdemli, hogy az irodalom tanulói tőle el ne fanyalodjanak. Valahogy az történhetik velünk, hogy eleink nyersségét kerülve, erős kifejezéseiket eltaszítván, erejüket sem örököljük.

Sokat ad a nép az irodalomnak, de sokat is vesz tőle; sok megyén abból át lelkébe s életére és gondolkozására hat. Mennyit tanult a nép, mennyit gyarapodott annak hómora reflexiója csak azáltal is, a mit Aesop meséiből, ezenkívül a *Hármas História*ból, annak innen-onnan összeszedett adomáiból, történeteiből tanult. Ez pedig, mint jelzém is, nem mondható szeszélyes vagy tréfás dolgozatnak. Mindenütt erkölcsi a cél benne, vagy vallásos; ilyen a színezete is. Keresztyéni, részben középkori, predikálótól, legendákból, mesékből eltanult morált húz ki minden adomából, allegóriává csavart történetből, meséből, s némely *Boccacio*-izű elbeszélésből. A morállal vagy tanúlással, mely bő lére bocsátva, mindig egy ízűen és egyformán fűszerezve tálatatik elébe, nem sokat gondolhatott a nép, de igen kedvelte elbeszéléseit, adomáit, olasz-német bohóságok tartalmával egyező történetkéit, melyek közül sokat máig megtartott és emleget. Így az eb hullájából jövő tiszta vízről, mely az erkölcstelen papokra magyaráztatott; a kirepült hollókról, mely a *Szüntelen nevető Demokritus*ban több mással együtt előfordul. És még ezeken kívül igen sok más. - Nagy hatást tesz e könyv kiváltképen az által, hogy *Világbiró Nagy Sándorról* is sokat ad. Ez a népek közös hőse. Ennek élete is csudás történetekkel, érzékeny és elmés adomákkal ékesített fel már a régieknél. A maga valódi nagysága s a költemények díszítései hallhatatlanná tették a hőst, örök csodálójává a népeket. Ehhez hasonló érdekességű a trójai háború is, melynek azonban egyes hősei sohasem voltak olyan vonzók, sem az egész olyan kedves. De HALLERNél nincs semmi nyoma az elmésségnek vagy humornak, valamint a nép természetes jogaira, nyomorúságára, az emberiség felsőbb eszméire való szabad eszmélésnek sem.

VI.

A francziás költői iskolának épen nem volt az effélékhez hivatása. Mestereiktől különben is csak némelyeket tanultak el; sok jelességeket épen nem követték. Mert nem követhették, ha eltanulták is. Csak titokban magoknak tanulták s tartogatták a mi jobb volt; meg nem írhatták, közre nem adhatták, ki nem fejthették. Nem a szabadabb bölcselkedést, nem az «esprit»-t. - A francziák kedvelői közül legelső talán MIKES volna. De mit tanult tőlök, az csak fordításaiból látható, másunnan nem. A francziáktól nem vette humorát, a mely fő érdeme s mely egészen eredeti művében, Leveleiben mutatkozik. Tehát a maga természetes humora egész erőben eredeti munkáiban látszik. Eredetit jelesül ír, fordítani, fordítmányt kiválasztani közepszerű. S ez önállósága mellett tanúskodik. Utána LÁZÁR JÁNOST, latin versek és a *Florinda* szerzőjét, inkább átdolgozóját említhetjük. Ez ember egész élete s költése is francziás, méltó a korabeli francziákhoz. Magyar műve, említésre méltó, csak a *Florinda*. Utazás déleuropai tartományokban, azok ritkaságai, hagyományai leírásával. Folyékony, közepszerű versek, költőiség nélkül, a könnyelműség s valóban nem művelt francziákhoz való ledérség jeleivel néhol, mely talán nem az ő találmánya. De övé az a bűn, hogy művét a magyar előkelő hölgy-közönségnek ajánlja, hogy ilyet fordított jeles honfitársai példája ellenére. Humor, csinos tréfa nincs benne. Egykorú, még valamivel előbbi a nagy nevű *Orczy*. Ő a nép és ember szeretetébe tréfát nem vegyít; a néppel nem játszik, hanem hő szeretettel foglalkozik vele. Másutt tud tréfás sőt nemesen humoros is lenni. BESSENYEI *Róma viselt dolgaiban* «derült humort» tulajdonít neki. Ilyen lehet a műve, melyet BESSENYEI ismert s «nyájas, szép és mély» munkának nevezett (Beöthy, Budapesti Szemle 87. IV; 35. 1.). Utazás forma volt VOLTAIRE regényei s majd módja szerint. És tréfás ott is, a hol BARKÓCZIHOZ, a magyar irodalom felejthetetlen barátjához írván, a maga személyéről vagy inkább költői tehetségéről szól. Ostoba hajdú harangöntésének mondja a maga lehető poézisét vagy «részeg-poéta mázolt papirosának». Fél, hogy csak a máséból írhat és úgy jár mint a szajkó, mikor az idegen tollakat elszedték tőle. Általában költésén mint ARANY mondja «vidor tanirány és satira vonul át» (Próz. dolgozat. 284. 1.). Általában a derék főúr kedves sorokat ír, valódi jó hangulatában, ha elgondolja a nép egyszerű életének boldogságát, a maga egykori jó és kedves óráit, melyeket kenyeres pajtásával BELEZNAYVAL, a nép közt időzve, annak módja szerint mulatva, eltöltöttek. A satira élével írja le ezt a fővárosi mulatságot. (Arany uo. 289.), mely az időt is jellemzi. És több más költeményében ír ily hangulattal. Mindenütt a régi egyszerűbb életmód, szemben az újabb korbéli társadalmi bűnökkel: az idegenek majmolásával, fényűzéssel, kártya és henyeséggel. Még az újkori tudományokért sem rajong. Érti és látja, hogy a «bölcsességnek sokaságában búsulás vagyon». Ma radikálisnak mondanók; akkor nemes idealista s emberszerető lélek volt, a ki az egyszerű boldogságot úgy kedvellé. - És felemelkedik lelke a legnagyobb eszmékre is: a szellem- és vallás-szabadságra, a meggyőződés szabadságára, melynek szerinte ellene van «a czókosok (Zopf?) egész regimentje, a *Loyola* serege, és a klastromok henylő fellege». És dicséri ez a nemes conservatív férfi az újabb belső művelődést a vakbuzgóság ellen. (Arany, uo. 292.)

BESSENYEINEK már születésénél és nevelésénél fogva volt ismerete a nép elméje szüleményeiről, tehát tréfaírói is. De, mint sok másoknál, nála is az történt, hogy a felsőbb, városi és idegenes műveltség meggyengítette nyelvérzését, kioltotta a néphez való vonzalommal együtt a népdalokhoz, mondókákhoz, humorhoz való vonzalmat és jó ízlést is. Sokkal inkább Voltaire-kedvelő philosophus, a francia nép és gazdag nyelvű tragikusok csudálója, utánzója, hogysen a nép tréfás szellemére sokat adott volna. Nem vettem észre verseiben olyan sort, melyen népdal vagy közmondás humora látszanék. Inkább fordulnak elő a népbeszéd szólásai a nép gondolkozásmódja *Philosophus*ában. De itt is minden él, elevenség és jó íz nélkül.

Szólásainak nincs olyan nyomatéka mint lehetne. Nem bír a nép formaérzékével. Nemcsak ez a vígjáték, de általában B. fris és népies elmésség tekintetében, mint költő igen szegény. Sehol semmi elmeél, elmeszikra, mely meglepné vagy elevenítné az olvasót. E tekintetben nagy távolságra van az *Actio joeosatól* még távolabb KARÁDI *Balassájától*. Lapos, elnyújtott, bőséges beszédében nagyon elvéznülnek, elerőtlenülnek a gondolatok.

De prózai munkáiban a filozófiai gondolatok nem hiányoznak. És ezekben néha egy nemes satírának, vagy hosszas beszédben kifejeződött humornak nyoma található. Sokat küzdött magával, a lét legfőbb kérdéseivel, a társadalom nyomorúságával, kivált miután confessióját változtatva magát a lelkiismeret legfontosabb ügyében megesettnek, csaknem árulónak érezte. A magával meghasonlott nemes lélek küzdésének szüleménye, nyilatkozása mindaz, a mit élete utolsó tizedeiben írt. Gondolkozik; tépelődik és küzd kora előítéletével; megnyugvást sehol sem talál, sem a természetbölcséletben, sem a történelem felett való elmélkedésben. Mindent rosszal, magasba igyekszik emelkedni, magasból nézni le a földi dolgokra, kivált emberekre; de nem tud oda jutni, hol az alatt valók igen kicsinyeknek, nem komoly dolgoknak látszanának, tehát a hol ama philosophusi humor lakik; de nem tud gyűlölködő epés satirista sem lenni. Okoskodásaiban sok jót elmond, igaz emberszeretet s még igazabb embergyűlöletet tanusít. Szabad gondolkozását megtartja végperczéig; de önmagától megszabadulni nem tudva, legfeljebb gúnyol és vádol leplezett beszédben, képekben, hasonlatokban.

A mennyire műveit, kivált BEÖTHY ZSOLT legújabb tanulmányai után ismerhetjük, *Voltaire* regényei modorában írt *Tarimenese* ad ide tartozót legtöbbet. A mű tartalma megismerése végett BEÖTHY művére (Budapesti Szemlében és önálló Szépprózai Elbeszélés II.) utasítjuk az olvasót. Az itt utazó *Tarimenes* érintkezéseiben s körülményeiben több gúnyos részlet van. Az utazó *Markolfja*: *Rühödi* csösz, érdekes alak volna, mint a kevésbé ismerhetett részletekből láthatjuk. A lámaposzi, dervisposzi és fakirposzi - nekünk legalább eltaszító s ügyetlen nevek alatt utálatosokká tett - szent férfiak, meg Ő *kittünőségének* furcsa jellemzése, továbbá *Kantakuczi* remete bölcs (tulajdonkép maga az író) lakásának leírása, *Buzorkán* politikájának jellemzése a gúnynak nem kis mértékét mutatják fel. Mindenütt a szabadság nemtelen megtagadását s még a szellemi világban is elnyomását, a vallásfelekezetek némelyikének előbbvalóságát, az üdvösség kizárólagos voltát, a térítés ármányát és undokságát ostorozza. E mellett pedig conservativ és határtalanul loyalis. A jobbagyság felmentését az önkény alól, vagy azt, hogy ennek valamikép szavazata s képviselte legyen az országgyűlésen, határozottan ellenzi. És királynéját, az ő élete megrontóját, az ő elvei ellenségét, de sok tekintetben igazságost és nagyot, hódolattal tiszteli, adván ezzel amaz együgyű «magyar hűség» érdekes példáját.

A többi francziásoknál csak méltóságot vagy méltóságos hivalkodást, meg oktatást és meleg, de soha sem forró vagy kigyúladó érzést lelünk. Talán PÉCZELYnél valami szikráját a szelíd tréfának, meséiben. Maig emlegetik a tyúkját szaporító, meggazdagodást tervező szegény asszony meséjét (43); így az utasról, makkról és tökről (9), meg a jobbagyról és halálról valót (10) stb. De a mellett, hogy mind ezek épen nem eredetiek, legfeljebb alkalmazásuk korszerű és magyaros: mily mértékét találjuk ebben a nép humorának és melyet HELTAINál! Itt elmosódva, felhígítva okoskodó papos beszédben; ott nyersen, élesen, a maga valódi erejében. Ez egy hajlékony, szép beszédű franczia abbé, vagy legalább úrias pap, a nép gyarlóságai ellen csevegve, amaz egy nyers erővel teljes barátja és fele a népnek, mely azt is megrovogatja, de földolganak ismeri annak ellenségeit dorgálni és megfenyegetni. A társadalmi nagy eszmék közül mily kevés van meg PÉCZELYnél, mily sokat találni HELTAINál. Mint LUTHER FÉNÉLONhoz, úgy viszonylik e két ember kicsiben egymáshoz.

Több az, a mit egy kor- és pályatársukról mondhatunk. A divatos utazások, allegóriai regények szerzői közé tartozott nálunk egy bencze-barát is, kinek emlékezetét, nagyobb teljesség-

ben, legközelebb BEÖTHY hozta világ elébe. SZENTMIKLÓSI TIMOTHEUS, a *Katedrai Gyűjtemény* szerzője, BESSENYEI Tarimenesével rokon tárgyról írt: *A jó nevelésnek tűköré*-ben. Egy időre esik ez *Tornyos Péter* tréfás játék és ilyek olykori előadásával, tehát a színi költés és színészet újra éledésének kezdetével, valamint a PÉCZELYEK irodalmi élénkebb működésével is. *Utópiát* rajzol, melynek uralkodója II. Mátyás az igazságos, keresteti a boldogság országát. De csak negyedik küldöttje találja fel. A boldogtalanság okai pedig: vallástalanig, vallásos túlzott buzgóság, heverés és mértékletlenség. A lelkes szerző hevesen hirdeti a vallásbeli türelmet. Isten akarja, hogy különböző vallások legyenek s különböző cultus. E mellett az ifjak tétlenségét és bűneit rovatgatja. Igen kevésbé elmés, kevésbé satirista. Mégis elég érdekes és gúnyos az az ötlete, hogy Utópia országgyűlésével azt határoztatja, hogy a vakbuzgó, erőszakos térítők katonáknak adassanak, verbunkosok legyenek. Volt egy rokon lelkű író társa NAGY JÁNOS, kire az utóbb ismertetendő SZEITZ LEÓ gúnyos verset írt. (Beöthy II. 36 l.)

Egy más ily utazást a dán HOLBERGnek, európai hírű s valóban nagy tehetségű humoristának, komikus drámaírónak köszönünk, - a kinek a *Politikus csizmadiát*, *Szegény kevélyt*, - mindkettő 1793. HOLBERG, a maig is olvasott és méltányolt humorista, mint maga tréfásan elbeszéli, olyformán élt és írt, mint némely székely írónk. Ösztönszerű feladata volt életének: utazni, emberismeretet szerezni, mindig szabadon és bátran itélni, az embereket gúnyos iratokkal dorgálni. *Klimius Miklós földalatt való utazása*, melyet az utóbb is említendő GYÓRFI JÓZSEF fordított le, kedves olvasmánya volt atyáinknak, lejutott a nép kezébe is, és forgott abban még ezelőtt félszázaddal is, több mással együtt, melyek mára teljesen ismeretlenek lettek. Mint más allegóriákban, itt is található könnyebb és nehezebb részlet, olyan, a mit népünk magának valónak érzett és olyan, a mihez alig sejtett. Érthető, hogy az utazó egy országban olyan embereket talált, a kik mindent hosszas négyszögűnek láttak, mert szemök alkotása úgy hozta magával; és hogy ott a kik tisztségre alkalmazást nyertek, esküt tartoztak letenni, hogy mindent ily alakúnak fognak látni és vallani. És csakugyan látta az utazó azt is, hogy egy valakit, mivel a négyszögöt nem hosszúkásnak vallá, eretnekül ítélték el. Az pedig még érthetőbb, hogy egy más országban a fiatalok eszesek, az öregek bolondok. Másutt meg a leányok kéri és ostromolják udvarlással a férfiakat. De az már nem oly érthető a népnek, hogy egy tartományban nem szájjakkal, a mi nincs, hanem a hasukon lévő hegedű-húrokkal, melyhez másoknak vonójok van, beszélgetnek egymással. És hogy néhol élő fa-alakú emberek élnek stb.

Becsületökre válik atyáinknak az a szabadlelkűség, mely ilyenek átültetésére ösztönzé. Sok homályos dolgot adtak akkori közönségünk elébe, sok nem annak valót. De sok eszméltetőt és hasznost is. Volt fordításuk RABENER satiráinak, VOLTAIRE *Condidejének* stb., a kéziratban maradiakat: ROUSSEAU *Contrat sociale*-ját s egyebet nem említvén. Sokan tanúlták el VOLTAIRE gúnyát is, miért nálunk neve is tiltva volt s munkáit olvasni és emlegetni vakmerőség.

De a szabadság vagy szabadabb iránya a gondolkozásnak a kevésbbé nemes lelkeknél szabadsággá fajul. Így történt ez, ha nem nagy mértékben is, *Mária Terézia*, *II József* és utóduk korában. Nem örömmel jegyezzük fel, hogy ez iránynak a mi irodalmunkban is vannak nyomai. Irodalmunkra nagy hatást tett a német főváros, melyben ekkori legtevékenyebb írói képződtek, éltek és irtak. Ily helyeken és itt is a testi szabadság együtt járt a szellemi szabadsággal; s éretlen szabadsághősöknek úgy tetszik, mintha együtt járna ez a kettő... És némelyeknél a nagy célok, nagy eszmék vagy elmerülnek, háttérbe jutnak, vagy piszokba fertőződnek meg... Láttuk a XVI., XVII. századok íróit. Sejtjük, hogy mi ösztönözte, lelkesítette mindnyájukat. Gyűlölség az idegen ellen s a szellemnek idegen vagy hazai elnyomója ellen, buzgólkodás az Isten népének jobbléte, szabadsága érdekében. Tehát nagy gondolatok: nemesi és keresztyéni szabadság, önállás. - Amint 1711 után elmúlik a *Rákóczy*-mozgalom, a nemesebb törekvéshez előbb a lehetség, utóbb a kedv is megszűnik, aláesik a szellem, s ha

némelyeknél elzárkózva gyötrődik, a szereplő osztályoknál testiség sarába süllyed a túlzásba különben is könnyen eső lélek. Míg némelyeknél komorság, sötét gondolatok, másoknál, az irodalomra is ható résznél, lelketlen pajkosság, eszmétlen testiség, családi és társadalmi dévajkodások divatoznak, - és fővárosi kényes csapongó élet, melynek unalma látszik a mi ORCZYnk, BARCSAY, BESSENYEI s mások életén és művein is. Ily körben nem tenyésznek nagy erények; legfelebb a kivételeseknél, elvonúltaknál. Ily kör nem ismeri a népet; nem hat bele a nép elmeszüleményeiből semmi; legfelebb az, a mi rossz, a mi romlott lelkekhez inkább alkalmas. Az ily elkényesedés, erkölcsi elgyengülés irányát nem tiltja a felső világ, kibékél vele könnyen és ügyesen az egyházi is. Mert ez az irány nem a férfias szabadság iránya; ettől nem félhetnek. Mert a korcsok a szabadság zaját üthetik, de műveit nem alkothatják meg. - Nálunk nem volt nagy irodalma ennek az iránynak. ANDRÁD SÁMUEL anekdotái, ARANKA némely versei ily oldalról is feltűntek. Az utóbbit méltán útasította rendre egy jóakarója: a nemes és bölcs TELEKI JÓZSEF. *Poocs* verseinek sikamlóssága, melyet TOLDY oly méltán és erősen rótt meg, talán legundorítóbb, úgy tűnően elő bennök a költő (?!), mint a ki történetei fajtalanságában faunusi vagy inkább kerítői gyönyörűséget talál. E körből jött az a hatás, mely utóbbiakon látszik, mely miatt némelyik nemesebben nem fejlődhetett, melynek némely főiskolák ifjúságának ilyekben való bővölködése, virtuózsága és sok aljas dal fertelme köszönhető. És sok francziásság az életben, mely az előbbi nagyoknál nem volt található.

Szerencse hogy az ily művek nem voltak számosak. Jobb embereink, írók és olvasók, nagyon tudták, hogy nem minden nevetséges tartozik a nemesebb tréfához, nem illik a vig kedvhez sem: az érzékcsiklandás pedig a költő igazi hivatása, méltó foglalkozása soha sem volt. Találtak tárgyat nemesebbet is. És elmondhatjuk, hogy habár irodalmunk ezen ága a nemesebb humor tekintetében talán szegény s a tréfákra nézve sem gazdag; de legalább általában véve magasabb tárgyakkal foglalkozott, mint mondók: az állam az egyház nyomásával, a felvilágosodás érdekeivel.

Nem erkölcstelen, de kevéssé komoly és nagy részben piszkosan frivol az, a mit a sokat akart, némi hasznot tett KÓNYI «A mindenkor nevető *Democritus*, avagy okos leleményű furcsa történetek, melyeket egy bánatját felejteni kívánó jámbor szedegetett össze. H. n. 1782.» (utóbb bővítve még kétszer) című főművében ad. Egész könyv-terjedtségű népirat, mely tüzetesen bohóságokkal, alnemű tréfákkal, kétértelmű aljas célzású piszkos pajkos adomákkal, német népkönyvekből vett nagyobb terjedtségű részletekkel, *Tillinkó* és *Világ Bencze* bolondos és részben undok kalandjaival, párbeszédeivel akarja tréfára tanítani «kedves nemzetét és hazáját» - e munkáját «az érdemes és tudós» könyvek közzé számítván. Az első terjedtebb alnépies könyvek közzé tartozik. A németországi *Democritus ridens*-től különböző, de a fentebbiek nagy részénél is, mint amannál, parasztabb, KÓNYI egyéb kisebb munkáinál is alantasabb a szellem és előadás benne, s a mellett, hogy nem *szépmű*, még nem is magyar. Sok ideig volt népkönyv, azaz alnép kezén forgó. Azt hiszem, csakis ennek kezén forgott. Tudom, hogy a Kónyiék korában, még a GVADÁNYI s DUGONICS-féle költők s meg azok a magasabb osztálybeli nők és férfiak is, kiknek verseiket ajánlhatták, milyen izlésűek voltak, ha - magyarul olvastak. Úgy érezték, hogy ilyenkor porba, sárba kell leszállniok. Talán ezért is történt, hogy kevesen és keveset olvastak magyarul, nem igen szeretvén ezt az alantjárását. De amazok, kivált Gvadányi alnépies munkái, tűrhetőbbek voltak. Ezt aligha olvasták, bár három kiadásban jelent is meg. Az alnép és ahhoz közel valók olvasmánya lehetett. Ezeket sokra is tanította. De eszmékre, szépre, jóra-e? Úgy nézem, hogy a terjedt műben, még «az asszonyoknak igazságok» című kietlenséget, meg a *Litániát* s a *Diogenesi* adomákat oda véve sem sok jó ötletet találni. Legfelebb a nép legalantasabb nyelvezetét, szójárását, élceléseit ismerni meg belőle; az ilyeket meg németből átvettekkel szaporítja és csúfítja.

VII.

A II. József idejében s a tájon megjelent röpiratok özönének gúnyos és ilyes részével nem foglalkozhatunk. Egy részök németből van fordítva, a kor nagy kérdéseiről szól; de mint újabb dolgozatokból látjuk (CONCHA Gy., BALLAGI G.) politikai tartalmúak: a nemzet és nép jogairól szólnak, a kor liberalismusát tolmácsolók, a papi és aristokratai előjogokat támadják és védik. Lehet bennök a kor eszméinek ismerete, lelkes szabadságérzet, de úgy nézem, humor, gúny, mely tárgyalást érdemelne, kevesebb, úgy hogy itt más jelesebbek ellenében mellőzni merjük. Inkább egy satirista történetíró, egyházi író említünk, kit buzgó magyarságáért, parasztos de magyaros stíljáért már KAZINCZY és TOLDY is méltányoltak. Ez a szervita SZEICZ LEÓ MÁRIA, másképp MÁRIAFI ISTVÁN. Ennek szent szitkai, kofa-rhetorikája állítólag a közjog, voltaképp az egyház előjogaiért való riadozásában, folytatása a XVII. század megfelelő harcolásainak; és ha egyfelől élénkebb ez az író, másfelől esetlenebb, ízetlenebb, a kort nem értve, elfogultságában nevetségesen együgyű. Az ő gyűlöletének főtárgyai a bécsi német és magyar tudósok közül a szabadelvűek: tisztviselők, censorok, papok, tanárok, újságírók, - természetesen a legjelesebbek. Így első sorban a *Hadi történetek*, az *Ocsmányografia* (így; voltaképp: Ozmán-), meg a *Pannóniai Féniksz* nagyérdemű írója: DECSY SÁMUEL, az a «véres száju» író, ki ez időben is megérdemli nemcsak a hálát, hanem a tanulmányt is, akkor pedig a legalaposabb s legbátrabb védője volt a magyar nyelvnek, melynek ügye nála egyszerűs mind a szellemi szabadság ügye. Gyűlöli továbbá TRENCKET, ki «maszlagos fejű kolomposa egész Európában a papramorgóknak», kivált *Bilanxáért*, mely magyarra fordítva nagy hatást tett. Ennek minden lépését figyelemmel kísérte Sz., kiről azt tartották, hogy irataiért fizetik; - tudta mikor érintkezik itteni társaival, például KOVÁCSICS urammal, ki ellen *Kalapácsics* név alatt ő írt egy röpiratot, mert amaz szerkesztője volt a magyarországi német iskolai folyóiratnak, a *Merkúr*nak. Gyűlöli ennek embereit is: a «Merkurialistákat» szintűgy, mint a már akkor is gyanús szabadkőműveseket. Ebben az érzésében részelteti kivált SZACSVAIT «a kolosvári ebhendit» (Vannak «ebkérdiek» is!), ki előbb bécsi magyar újság-szerkesztő volt, mint azonnal látni fogjuk. És a veszprémi ügyvédet, GYÖRFY JÓZSEFET, a *Napraforgó virág* című könyv eszes és elmés íróját s *Klimius Miklós* fordítóját, ki előbbi munkájában az ő felekezete tanait, kivált a *Mária-cultust* ostromolja. Még inkább árasztja epéjét BATTYÁNY ALAJOS grófra, a «Magyar Volter»-re, a «Magyar *Epikurus*»-ra, országgyűlési hatalmas beszédeért, mely az ő felei, kartársai ellen van intézve, s *Ad amicam aurem* című, négy füzetes röpiratáért, mely még bővebben fejteget hasonló dolgokat. Ennek családja is - szégyellve egy tagja ilyen szabadelvűségét - felhívta SZEICZOT, hogy írjon az elpártolt és kárhozatnak indult ember ellen. Nagy baja van pedig KAZINTZI (így) alias «SZÉPHALMI» urammal, a Volter ganájának prókátorával, «a magyar komédiástával», kinek «bajszikáját» meg németes öltözetét kicsúfolja s kit megró, hogy szerelmes verseket s nem magyar históriát ír. - Különösen becses pedig az ő szép nyelve, midőn a modern philosophiára ömledezik az epéje. A modern philosophusok mind igen alantos valók a magyar szerzetesnek, a «mostani széllal bélelt újmódi bölcs fityfiristák, kérkedékeny Tudomkák», kiknek bölcsesége nem másból áll, hanem «merő czikornyás csácsogásból, fecsegésből... szószaporításból». Ha ez nem magyar parasztos *agyonszidás*..., nem tudni mi egyéb annak nevezhető.

Sajnos, hogy II. József, ez a nagy s valóban emberszerető fejedelem, oly kétes és nehéz szerepet játszott a magyar történelemben. A nép és szabadelvű értelmiség bálványa, imádásának tárgya, a conservativebb, nemzetiebb, előjogai és birtokai és érdeke által a nemzeti ös-alkotmányhoz kötöttebb rész lángoló gyűlöletét vonta magára. Megérdemelte-e? nehéz kimondani az *igen* szót; mert nemes czélzatú, bár megtévedt embert nem lehet gyűlölnünk. Dicsérői nem tartoznak ide, valamint a gyűlölettel fakadozó történetírók, HORÁNYI-félék sem. De lehetetlen

elmésebb gúnyolói közül DUGONICSot, kinek *Etelkája* czélzatait maga szerzője magyarázza ki s ÁNYOS *Kalapos királyát* nem említenünk. Számtalanok az ellene írt epigrammák és pasquill-félék. Érdekes például a jezsuita szerzet eltöröltetésekor írt, BALOG nevű exjezsuita ungvári tanártól való epigramma, mely magyarul így hangzik:

Eddig *atyák* voltunk, most fognak tenni *urakká*.
A mit *atyák* tettünk, nem teszik azt az *urak*.

Ugyanez alkalomra latinul szójátékokkal:

Tollendos toleras tolerandos Austria tollis.
Dum tollis toleras non toleranda facis.

Czéloz a «*tolerantia edictum*»-ra és szerzetesekre. Majd midőn a nagy munkával készült katasterratokat Biharmegyében megsemmisítették:

Nocte una fungi creverunt; patria plaude
Fungentes fungos sustulit una dies.

A számtalan közül sem az akkori *Miatyánkot*, *Hiszekegyet*, sem az egyes nagyokra vonatkozó *Ephemerides Olympiae*t s az efféléket nem említhetem. Latinul írottak s valódi néphumor alig van bennük. Talán legérdekesebb és magyarabb az a MÁTYÁSI-féle vers, mely az aradmegyei követ, gr. FEKETE tábornok deák nyelvű papi megtámadója ellen íratott, az 1790-diki országgyűlés alatt.

A megtámadó vers így kezdődik:

Tu pice tu stygiis tu FEKETE nigrior undis stb.

mely még más két változatban is fekszik előttem. MÁTYÁSInak elég népies, de durva s néhol szennyes verse így:

Urak! veszett kutya jár a diétában...

A mennyi a támadás a fejedelem *József* ellen, ugyanannyi annak fő ellenei, a papok ellen. A magyar népnek amabban semmi része. Ez, a mennyire ismerte, szerette *Józsefet*. Értette, mit akart. És halála után sok idővel is várta vissza, mint Rákóczyt s mint a német nép - *Barbarossát*, vagy a francziák *Bonapartét*.

De volt ez időben egy-két jeles humoristánk, kit méltóbb megemlítenünk: kinek kedvsapongásaiban több furcsát, több nemességet is találunk. Egyik SZACSVAY SÁNDOR, a bécsi egyik magyar hírlap egykori szerkesztője, a *Zakariás pápa titkos íródeákja* és a *Kis izé purgatoriumbeli útazásának* írója, illetőleg fordítója s több gúnyos és tréfás irat szerzője.

Az erdélyi magyarságnak, kivált a székelységnek nemzeti saját humora szabadabban fejlett és eredetiségében inkább megmaradt. Hihető a Béctől, németiségtől való nagyobb távolság és tulajdon irányú és körű önállóbb élet miatt. E miatt valami élénkség, bátorság, rokon avval a «székely fortélylyal» melyet DÉCSI Adagiumaiban emleget, meg «agyafúrtsággal», melyet magok is, ma is emlegetnek, és azzal az önbizodalommal, melyet RÉVAI a nyelvészekre alkalmazva «transsylvania audaciá»-nak nevezett, volt több íróik közt, SZACSVAY-ban is. És ez kitetszik kivált abból a módból, melylyel szerkesztő korában olvasóihoz, pártfogóihoz szólt. Ez a módja a szerkesztésnek a maga nemében egyetlenegy. Ennyi furcsasággal, tréfával, gúnnyal, bátorsággal a hatalmasok ellen beszélni, csaknem páratlan dolog; páratlan még a mai úgynevezett élcslapokban is, melyek a bohóság jogával élve, sokkal többet elmondhatnak, mint más és még sem mondtak el annyit s nem tettek és tesznek olyan hatást, mint valaha SZACSVAY. Mert az ő beszédét nem lehetett csupán tréfából s nem némileg komolyan mondott beszédnek venni vagy olyannak magyarázni kimentés végett.

És kivált a censura irányában határtalanul többet mert amaz, mint valaha magyar író. Legyen ez II. Józsefnek is dicsőségére mondva... A mai élczlapok nem is bibelődnek olyan nehéz és kényes kérdésekkel, mint amannak lapja. Különösen az egyházi és világi aristokraták igen csiklandós érdekeivel... És épen nincsenek távolról sem oly nehéz helyzetben...

Mikor előfizetést kér («abrákot a deresnek», a kurir lovának), felszólítását elbeszélve vagy párbeszédben adja elő. Mikor ünnepen szünetelni akar, azt mondja, hogy «a deres ki akar mosdani a tentából (!)». - Egy halálesetet így hirdet: «B. úr negyednapos hidegét a szüntelen való hideggel váltotta fel, az örökkévalóságba költözvén át». - Egy számában egyik rovatnak ezt a címet adja: «egy néhány apró bizonytalanságok, majdnem kimondani: hazugságok». - Sok cikke úgy adott elő némely dolgokat, a censura miatt elmondhatatlanokat, mint az alvilágban történőket. A censurától kitörölt helyeket, néha egész lapokat szünetjelekkel, vonalakkal töltött be, ezt is oda irván: «a többi a rostában maradt» vagy: «rostalyukak» (Figy. XII. 33). - A háború kitörését így adja tudomásul: «a békeségnek 18 fontos punktumait mozgatják vala tegnap a bécsi vár árkaiban s rakják szekérre.» - Miképen sürgeti meg előfizetőit? (l. u. o. 32-35. l.) Zörget a pártfogó ajtajára, «hol a rossz embert, a szabad szájút, ki sok nem igazat beszélt a prédikátorokról, papokról, barátokról, kinek sem istene, sem vallása, sem papja, sem eklézsiája, sem hideg, sem meleg stb.» nem könnyen bocsátják be. Ekkor az inas utasítást ad a viseletre nézve, meghagyja, hogy a fehért is feketének mondja, ha úgy kívánják. Azután a háziasszony veti szemére, hogy sem az asszonyok, sem a tisztelendő urak nem igen jó reflexióval vannak felőle, mert igen szabad nyelvű stb. - II. József törekvését, a papság és főúri rend hatalma megtörését, SZACSVAY híven segítette. Mert, mint ő maga mondja, «a mennyei országutakon és ösvényeken minden harminczadot és contumáciát eltörölő kegyelmességét»... azokra is óhajtotta volna kiterjesztetni, a kikre a császár is akarta; de «az ebül öszült vén világ még e században is üldöztetvén őket, passusok a mennyei út harminczadjai által sehol sem vízáztatott».

Keményen s erősen gúnyos hangon vitázik SZEICZCzel a kit említénk (Figy. XI. 322). Midőn az a magyarságot egyedül a maga feleinek tulajdonítja, Sz. a Kurirban egy mérsékelt hangú s jegyzésekkel kísért verset ír ellene, így kezdvén:

Hogy kelljen a dolgot jól definiálni,
E könyvben valóban fel lehet találni.
Ez az igaz magyart a hogy lefestette,
A tölgyét épen a szarva közé tette, stb.

De midőn erre Sz. újabb *Igaz Magyar*-félét adott ki, már a *Bálám* szamarára s az után kölcsönös szamarazásra került a dolog. Majd a *Magyar Múzsában* (a Kurir melléklapja) velős és határozott kérdéseket tett fel, melyek már tudományos szellemre s nem egyedül a tréfával győzni tudóra vagy akaróra mutatnak.

Mikép gúnyolódott ironikus módon, a papság képét véve fel, *Zakariás* leveleiben a kor nemesebb intézményei ellen: nem akarjuk itt tárgyalni. SZACSVAY az ironiát, a gúny egyik hatalmas fegyverét, sok ismerettel, kifogyhatatlan érrel és erélylyel alkalmazza; és tárgya nem idejét múlt, vagy ma már érdeketlen tárgy, sőt ma is nevezetes mozgatója a kor belső küzdelmeinek; de itt elég legyen reá utasítani. Ilyen irányú a *Purgatoriumba való utazás* is. Éles gúnynyal ajánlja ezt a munkát a «papi szárnyak oltalmába». Majd az ide tartozó dogmát gúnyolja és általában ezt a hierarchikus intézményt (Figyelő XI. 333.) satirikus élénkséggel fejtegeti. Az ő gúnyának tárgya rendesen az, a mi az újabb idők szabadabb nézeteit ellenzi, gátolja. Mint *Trenk*nek izgatása, úgy az ő küzdése is leginkább a római egyház papsága és némely tantételei ellen irányul. Azok közé tartozott, kik nem tudtak kialakulni, észellenes dolgokat elfogadni vagy elhallgatni. Egyszerű deisták voltak; vallási dogmákat nem tűrhettek. Megadták némelyek magokat a cultus érdekeinek, mint az aesthesist vonzóknak s az úgy vélt

szükségnek, mely a reformokra nézve is tűrést, várast parancsol. De SZACSVAY nem ezek közül való volt. Egész igazságot kívánt; azt nem nyerhetve, azért üldöztetve, félrehúzódott, de nem változott.

Élczei kiterjedtek egyébre is. Az enyedi diákokkal volt vitájából érdekes részlet annak leírása: mi a deák? (Figy. u. o. 338.) Itt is allegorikus elbeszélésbe van foglalva az ide tartozó tréfa, mint az a satira, mely a latin nyelv iskolai és közéletbeli túlzó használata ellen intéztetett (u. o.).

Végre nem megvetendő versein kívül (u. o. XII. 26) csak egy késő öregségében is jó humorral írt *Kolosvári ABC*-jét említem, melynek címje és egy-két sora mutatja a régi jó magyar humort, midőn például iratát «sok jó szerőkön elhullott szalma és töredék»-nek nevezi, melyet «unalmas óráiban összegereblyélt». Komoly védő szavak a lelki szabadságért, még több tréfa és furcsa humor. Ide tartozik az is, midőn a «kávéházi» kérdések közül egyikben kérdi: Micsoda materiából volt az első viganó? S feleli: fügefalevélből. Majd elmondja, mikép nevezte SCHLÖTZER Erdélyt az emberiség véghatárának, meg egy adomát mond el gr. *Károlyi* «kanász generalissáról».

Kifogyhatatlan a tréfás ötletekből és humorból. Nagy és feltaláló elmének nem mondható; de igenis a nép humora, szeszélye hatalmas képviselőjének, ki a nép tréfáinak neveit, módjait a legmagasabb dolgok tárgyalásába, tehát a tudomány körébe is beviszi s ott velők hatást teszen. Óriások ellen harczol a Dávid parittyája keresetlen kövecskéivel; nagy eszmék magvait veti el a nép elméjének földjébe. A nemzetre nézve becses dolog, sőt becsület, hogy volt ilyen.

Sokkal csekélyebb, kevésbbé nemes író e tekintetben ANDRÁD SÁMUEL. A fordításról írt nyomós és érdekes észrevételei mellett (Figy. X. 6) főkép tréfás dolgokat írt. Egy adomagyűjteményt: *Elegyes és mulatságos rövid Anekdóták*, 1789-90. és: *A m. Demokritus életének délig való része*, 1791. - *A m. írásmódról* 16 lapon kis tárgyalás a m. írásról és hangoztatásáról - tréfásan. És efféle német nyelven. Mind SZACSVAY szellemében, sok sikerült, de ma kevésbé érdeklő elmésséggel, ötlettel; de SZACSVAYtól elmarad. Merész az ötleteiben, kitartó a bohóskodásaiban. Adomáiban azonban sok van, a mit a «tréfás» nevezet, a szerző vígságra ösztönző mottója sem ment ki a sikamlósság és ízetlenség vádja alól. Úgy látszott, ő is úgy gondolta, mint néhány más, hogy ez is a szabadsághoz tartozik: efféléket mondhatni és írhatni. Különben érdekes adat humorának megismerése védett az a felelete, melyet a bécsi rendőrség azon tanácsára adott, hogy menjen haza Erdélybe, ott jobban élélhet. Feleli, hogy a mely költséggel itt lelkét testében nagy bajjal egy jó darabig eltartja, azzal csak Schwechatig sem utazhatik el. Mert itt egy napig egy garasos cipóval megél; ennyiért pedig odáig el nem viszik. Bécsben creditből él, abból pedig nem utazhatik. A kormány a nép atyja; nem akarhatja hát szegény fiának torkát elmetszeni. - Érdekes kívánás, nem minden cynismus nélkül.

Egy idő óta e században frissíteni igyekeztek a nyelvet népies szólásokkal is; a mellett hogy újítottak is. Találni mindkét félét ILLEI szinműveiben és *Elmélkedéseiben* (Oxenstiern után); paraszt szókat a barczafalvias újítások mellett. De kivált DUGONICSnál, ki sokszor a szegedvidéki hangoztatás, tájszólások s parasztságok által akart magyaros lenni (a tárgyalás együgyűsége mellett); és még újított is! Pór kifejezései néhol a botránykozásig bűzősek, sőt undorítók. Így *Tárházijában* (Philol. Közlöny 1882) egy HOLBERG után dolgozott, gondolom piszkossága miatt csak most kiadott vígjátékában, hol a csekély tartalom mellett sok piszkot és ízetlenséget kell eltűnni. És nem tudom, nem ezekben áll-e D. egész tréfája; nem effélékben kereste-e ő maga is, kinek ilyesre hajlandósága épen nem volt. (Mert tudott nyers egyenességgel küzdeni, vádolni, szidni, - példálódzva, mint Etelkájában is, - czéloztatni, de tréfához, humorhoz sem kedve, sem tehetsége nem volt.) Parasztos szavai közé tartoznak: kend (meg-

szólítás, BESSENYEInél is), hűtötte a száját, harcsa száj, koszemerek, megtalálta szarva közt a tölgyit (l. f.), a poéták ugatnak verseket, kocsi por ember (rendesen kóczi pór; egy német népkönyv címe: katzi por), bibasz poéta, ángyod térgye, bocskorköteles szolgája az úrnak! karika lábú, lócs kezű, csomorlott eszű, irhás nadrága zörgése, ki tehene alatt szopott, kutya-parancsolta gazembere, farodhoz kötöm a sarkodat, edd meg a napon sült málét, kutyaszorító poéta stb.

Ezekben és a számtalan ilyenben is van valami. Van kép, tehát képzelődés munkája, játéka; erős hatást tevő hasonlat «vastag füleknek jó vastagok» (Vörösm.). De sokra mondhatni, hogy nem díszes vagy tisztességes helyen, sőt szeméttben talált és oda való piszok, mely csakugyan nem ad becset az író elméjének, mint az aranynek a vele járó salak. És ezenkívül is még más a valóban tartalmas, egészséges, vérrel és erővel teljes nyelvezet, melyet *massívnak* is mondanak külföldön. Ellentéte a vértelen vézna (exsangvis) irálynak. Amaz a dolgot vagy cselekvést természetes mivoltában, feltűnésében, színében, talán hagyományos felfogás szerint adja; emez a távolról való felfogás s csak belső hatása szerint. Emez mondja: csalódott, amaz: *felsült*; mennyire megy: mennyire *rúg*; igen nagy: *roppant*; elesett: *elpottyant*; rábukott: *rábukant* stb. De mindenikféleképpen megvan a maga helye és ideje. Ezt kell tudni: ezt tudják kevesen. És magok a legvaskosabb szók nem teszik a jó tréfát vagy humort. Ezt legkevésbé. A legjobb humoristáknak legegyszerűbb nyelvök van; láthatni Mikesnél.

Sok érdekest találni GVADÁNYInál, a francziás műveltségű főúrnál, de mégis magyaros, sőt népies ízlésű költőnél. A notárius egyszerű s a külföldies művelődéstől elmaradt, de nem együgyű falusi ember, ki nemzete elkorcsosult külső viseletén, öltözetén és szellemi átváltozásán boszankodik. Falusi naivsága, önbizodalma a nagyobb műveltségű korcsok ellenében, a bohóságga torzult lelkesedés, a mellett a janitorság óhajta nem mindenben következetes, sokszor mégis igen komikus alakká teszik. És dicsősége Gvadányinak, hogy ebből a korból egy ilyen maradandó alakot szerzett, alkotván azt a minden időben uralkodott nemzeti eszméből: a nemzetinek az idegen elleni fontosságából, mely, mint láttuk, ILOSVAI, sőt ARANY Toldi-jában is tényező vagy mozgató. Sajnos, hogy GAAL torzította, vagy legalább gyarlóbbá tette az eredeti alakot. Torzítva van, mert illuminatussá, - még olvasni is alig tudó s magistratális persona létére még a színházról is semmit sem tudó bárgyúvá, ostoba don-quijotei valamivé tette; a nemzeti öltözet mellett való kikeléseit, izgatásait pedig egészen mellőzte. - *Rontó Pál* hasonlóan érdekes alak, vagy alkotás vagy utánzás az életből. Egy vásott falusi ficzkónak, a kalandos *Benyovszky* fegyverhordozójának története. De ennek főképp és csaknem kizárólag gyermekkori kalandjai, botorságai érdekesek, például iskolai vásottsága, koldusokhoz szegődése s azokkal való pajkosságai. Utóbbi életében nem eléggé komikus jellemű. Bővebben nem foglalkozhatunk vele. Csak azt említjük meg, hogy itt is egy természetes észnek, egy vaskos természetnek, mely azonban utóbb mérséklődik és szelidül, egy eszessel és magasan művelttel, nagy dolgokra vállalkozóval párosítása, némileg ellentétbe állítása a tárgy, mint igen sokszor s egy kis változással az említettekben is. Mind a kettő, a *Notárius* és *Rontó Pál* egy-egy magyarosan és népiesen humoros alak, melyek közül egyiket sem alkotta sem ama népies eredetű, paraszti beszédű DUGONICS, sem a népdalok első méltánylója és hivatott utánzója, hanem egy idegen eredetű s nem a nép körében szerepelt főúr. Ez inkább vonzódott a nemzet lovagias öltözetéhez, ősi szokásaihoz, meg a közhuszárhoz, és a miből az lesz: az árokszállási pórfiúhoz, a szatmármegyei kántorhoz, bíróhoz, pórhoz, s ezekkel tárgyiasabban, szívesebben foglalkozik - zsiványokkal, vasasnémetekkel, vén asszonyokkal stb. - mint amazok. Epikai felfogást, képzelődést, hajlandóságot nem minden borkorban találhatni, s egyik elbeszélő a régieket, másik az új eseményeket szereti és tudja előadni. De az is igaz, hogy a magyar népet nem egyformán szerette a szegedi szerzetes, meg a falusi mérnök-philosophus, - az, a ki erőlködött a nyelvet parasztul beszélni, az egyetemi tanszéken is, meg a ki dalaiban a néppel épen együtt és egyet érzett. Meg kell azt is vallanunk, hogy maga

GVADÁNYI sem írta úgy hőseit, mint ha a czopfot s affélét maga is nem hordozta volna, s hogy mikor istenmezei paraszttá öltözve a 90-diki országgyűlést mustrálgatja, gyarló alakká törpül nagyúri haragjában.

HORVÁTH ÁDÁMnak egyébiránt, amaz ügyes és hangzatos dalai között, melyek a népével versenyezhetnek, meg egyéb verseiben sok van gúnyos tartalmú. Tréfásan céloz egy helyt a francia kakasra (gallus=kakas; szokott szójáték), *Napoleon* mennybemenésének akadályaira, gyónására. Ilyen formán *Suvalov* «takarodója» is, meg *Lajos* herczeg és *Káron* találkozása az alvilág határain. - A szegényebb néposztály, kivált nemesség fényűzését csúfolja. *Mezítelen Rózsi* cz. egy húron pendül a *Nyiri dámát* és uraságot gúnyoló utóbbi versekkel, péld. «Olyan fürge, mint az ürge a nyiri dáma» kezdetével, a milyen még sok volt. Itt található a *Mádi ártány* is, melyre célzás van a *Csökei Sárkány* históriája kezdetén. (Ez utóbbinak hőse *Csuba Ferke* 1828-ban halt meg; énekese pedig SZÍVÓS MIHÁLY biharmegyei falusi jegyző volt, sok adoma hőse, sok leoninus versebe foglalt elmésség szerzője.) Amaz ártány történetét HORVÁTH mondja el (Figyelő XV.: 369) s abban áll, hogy a kúnok egy ártányt vettek kaptányok mádi szüretjére ajándékba; de ez útközben elpusztult. Ezt siratják a gúnyos versben. - Az *Ujdon új policiát* ismerjük Faludinál, félbe harapott sorait említettük. Van ilyenféle HORVÁTNál is, melynek két pár sora ajándékozásról, hízelgésről szól.

Ha fel akarsz akasztatni, egy parányit...

Ha pedig magasztaltatni, úgy százannyit (ajándékozz!)

Erkölcsosei most kereskedni, vétkeket pénzen kell megvenni.

VIII.

A hol mozgás, surlódás, tehát élet van, ott pattannak ki az elmének szikrái is: a humor és a gúny.

Mária Terézia óta, kivált *József* után élénkebb a megyei élet, loyaltása mérsékeltebb, tárgyalásai szabadabbak, nyilatkozatai erélyesebbek. A nemzet harczolt «nagy asszonya» s utóbbi királyai érdekében; tehát elvárta, látszólag meg is kapta a jutalmat. Közélete szabadabban mozgott, habár az ősi nemesi jogok és az uralkodó egyház jogai korlátozták is. A sajtó-censura megmaradt; ez nem engedett a kormányzat ellen tréfát vagy gúnyt, sem a szabadság ügyében merészebb nyilatkozásokat: de a szó elhangzik; gúnyiratokat rögtönözni, felolvasni, több párban leírni, több társaságban megnevetni s titokban terjeszteni mégis csak lehetséges vagy szabad is volt; csak úgy mint lakomákat rendezni, magyar dalokat fűni, magyar tánczot járni, a gondolatokat hasonlatokba, célzásokba rejteni stb. Ez pedig talán izgatóbb volt, mert titkosabb, rejtettebb volt s így kíváncsabb.

Innen a XVIII. század vége felé és az óta, az ideiglenes és korlátozott sajtószabadság mellett is ki nem nyomathatott sok megyei gúnyirat; egy neme a kéziratbeli irodalomnak keletkezett, mely néha együtt járt bizonyos földalatti rejtélyes izgalommal. És ennek nagy hatása volt a közszellemre. A mit egy megye tudott, mind tudta. Az országgyűlés a megyék középpontja, érintkező helye volt: általa terjedt el a megyékbe és a megyékben erősödött meg a *közszellem*, mely nélkül sem 1790, sem 1825 vagy 1848 nem lett volna. A magyar állami önállóságot a megyék, a közszellemet is ugyanazok tartották fen s erősítették meg, még az egykor elpusztult, magyar lakosok és birtokosok nélkül való megyékben is.

Azt is ezeknek hagyományaiból tudhatni meg leginkább, miképen mozgott a magyarság, a néphez csatlakozó értelmiség és nemesség humora ezekben az időkben. A megyei életből fakad sok becses költeményünk; nemcsak alkalmi érdekűek, néha egyes emberre vagy megyei cselekvényre vonatkozóak, hanem tartós és köz becsűek: *BERZSENYI*nél, *HORVÁTH ADÁM*nál és még *KÖLCSEY*nél és *KISFALUDY SÁNDOR*nál is. Még *VÖRÖSMARTY* némely művének eredetét is ily kútfőre, ily érintkezésre vihetni vissza. S *GARAY*nak némely munkája megyei kitünőségek gondolatában fogant meg. És *KAZINCZY*től, de másoktól is tudjuk, hogy a megyei és ilyen más testületi gyűlések alkalmával az irodalmat, költést illetőleg sok társalkodás folyt, sok jó szándék nyilatkozott, sok terv jött létre, mely utóbb valósult. Azt pedig itt talán mondanunk sem kell, mit tettek a megyék a magyar nyelv kiművelésére, a színészetért, könyvtárakért stb.

A megyei s általában politikai pasquillok közül több kezd napfényre jönni. Így a Figyelő XIV., XV. kötetében, s ezek közül némelyik valódi elmeélt tanusít. Nagy részök satira, vagy elegikus hangulatú panasz. Sok helyt kiméletlen, valódi szitkozódó részletekkel, melyekben a legnagyobb családok, legjelesb emberek sem kiméltetnek. Érdekes a *Seckendorf* elleni perben létrejött, bibliai helyekből álló gúnyirat, melynek különben kevés élet érezzük. Többet nyom a *M. Terézia* korabeli országbíró *Niczky* és más országnagyok ellen való (XIV. 256.). Pizskos satira van 1764 tájáról erős gyűlölettel, de egyszersmind erős hazafissággal az országgyűlésekről, mely ostromozza a rossz hazafiat; de szerencsére talál néhány jót és dicsérhetőt is. Valódi humor van pedig az 1741-diki egyik törvény eltemetését, «halotti híradását» és az erre vonatkozó «ellentmondást» befoglaló satirában (XV. 148.). Szokásban volt a *Miatyánk* travestálása. Van ilyen 1811-ből, mely az alnemű komikum körében elég ügyes. Utóbb is több ilyen fordult elő, valamint travestált *Hiszekegy* is. - Nem volt ritkaság, hogy a gúnyirat drámai alakot öltött, - mint régen is. Ilyet találunk *SZEMERE MIKLÓSTól* és többektől.

De valóban ezek épen nem foglalják be az ilyen fajták javát. Többre emlékezünk Bihar- és más megyékből, hasonlíthatatlanul értékesebbekre. Voltak epigrammák és azok travestiái gyűlölt emberek feljutásakor. Voltak versecskék kortesek szájába adva, s terjedtebbek egy egész pártot vagy annak számos főembereit elmésen leírók, megczáfolók. Voltak igen kedves, tartósabb életre méltó dalok a nagy emlékezetű FÖLDVÁRY GÁBOR alispánról, együtt WESSELÉNYIvel stb. De mind későbbiek.

A megjelentek nagy része alig egyéb mérges gúnyról, szitoknál, fajtalan és piszkos hurításnál. Alig találni bennök nyomát a talpra esett néphumornak vagy tréfának - mely már ekkorra, úgy látjuk, nem volt ismeretes, legfőlebb csak bűzössége seprős alja által. Egy szikrája sem található annak a művelt ész játékának, melyet az *Actio curiosából* vagy KARÁDIból ismerünk, egy szikrája sem az egyszerű nép mindennapi beszélgetésében előforduló ártatlan évődő fufangnak vagy dévajkodásnak. Egy részök, ha csak némi történelmi becsök nincsen, az akkori idők hangulatának megismertetése végett, épen értéktelen s nem megóvásra, hanem elfelejtésre, eltemetésre méltó.

Történelmi tekintetben is érdekesebbek azok, melyek nem ily hangulatot, túlhajtott és végletig feszített gyűlölséget, hanem tényeket foglalnak magokban és tényekre épített, tárgyiasabb gúnyt. Így azokban az országgyűlési gúnyiratokban, a hol fényűzés, vesztegetés stb. fordul elő. Ilyen gúnyirat egyes előkelők, világiak és papok ellen is kelt. Így e század elején Kondé nváradi püspök ellen, egy sírirat és egy hosszabb gúny- vagy vádirat példátlan alacsony fősვნისეგეért. Némelyek neve más okból maradt az utókorra. *Barkóczy* egri püspökről, *Eszterházyról* amannak utódjáról, mint a nagyváradi *Patachichról*, valamint az első *Wesselényi* Miklósról sok érdekes adoma tesz bizonyosságot s tartja fenn az emlékezetet: elmés mondásaik, furcsa tetteik. *Patachicknak*, a nagy műveltségű főpápnak még nem régiben emlegették egy falusi pap bejáróját, a ki nagyon kegyében állott, de a ki őt és embereit sokszor éles és mosdatlan tréfáinak tárgyává tette. Erre aztán, mint egykor Mátyás királyra, sokat ráfogtak, mindenfelől összehordott elmés szokásokat, rögtönzött verselést és predikálást, latin epigrammákat, vaskos tréfákat és piszkos tréfálódzásokat a barátokkal... Sok olyat, a mit a külföld tart magáénak.

A hol élet volt, valamilyen szellemi élet, ott csak volt tréfa is. A nemes ifjúságot, néha az ifjagnak maradt vagy eből öszült véneket is, vadászati, szüreti országolás közben esett kalandjaikban sokszor kísérte verselő, vagy a szereplők maguk is bírtak verselésbeli ügyességgel. Volt bennök valami emelkedettség, melynek jobban esett, ha bohóságuknak valami szép színt adott az, hogy versbe foglalták vagy verssel kísérték. Szívesen jutalmaztak verselő diákokat és mestereket. Néha fel is használták kortes czélokra, ellenségeik megcsúfolására vagy feleik dicsérésére. Léha életökben sok volt a kábaság idealismusából vagy az idealismus kábaságából. Így volt más nemzet ifjúságánál is. - E mellett sok volt a rögtönző a falusi mesterek és jegyzők közt. A Gyöngyösi-féle leoninusokat bámulatos ügyességgel irták és mondták. Hexameterekben s alexandrinekben hosszan elbeszéltek. Így búcsúztak a főiskolától, a tanítóságtól, esperestől stb. Így gúnyolták ki a kit kellett, patrónusaik egy intésére. Versek kellett, nem gondolatok. Ilyeket minden kántor vagy mester rögtönzött; kötelességök is volt, hogy halotti, lakadalmi alkalmakra készítsenek. Így volt kivált magyarabb vidéken, hol a *Csókmei Sárkány* vagy *Czenkné históriája* (Bürgerből fordítva) mellett sok ilyen mű van nyomtatlanul. Vagy csak a legújabb idő adja ki, melynek egyik jelese HATVANI bűbajos históriáját is kiadá. VARJAS *e* betűs verseinek sok utánzója és kicsúfolója akadt az ő idejében is, azután is. Kivált a főbb iskolák körében tenyészett a költés és a gúnyos irogatás is. A városi kivált az iskolai kalandokat, a külső, de kivált a belső előljárók gyarlóságait szerették nemcsak szájokra, de tollukra is venni később; még a szigorú fegyelem idejéből való a debreczeni *Lant* ügyesebb satirikus versenytársa a *Doromb*, mindkettő a főiskolai ifjúság munkáiból, melyekben ha kiváló elme nem tűnt is fel s ha egy részét frivol darabok foglalták

is el, de mutatkoztak oly tehetségek is, melyek az akkori jobb költőket nem sikertelenül utánozták. Általában a század végén és azután a verselés sokak nemes szenvedélye volt, ha az igazi poezis sok ideig pangott is, legalább a magyarabb vidékeken. De valamilyen értékű humorra nem igen találunk. Főképen CSOKONAI válik ki e tekintetben.

Az ügyes verselés, teljes rímek, hangzatos sorok, melyekért kora nagyon dicsérte, örökölt tulajdona. Az a kor, melyben élt, a formák kedvelője, a verselés virtuóza volt, - bár a formára tartozó legfontosabb dolgot: a mértéket főképp csak a latin verselés körében ismerte és alkalmazta. Minden latin versnemet *scandált*; minden latin szó minden tagja hangmértékét tudta és igazolta: de a magyar versben a mértéket nem találta szükségesnek vagy szépnek; holott a nép s néhol a XVII. század is annak találta. Olyan verselő kezdetben Csokonai is, mint a *Bécsi M. Muzsa* emberei, - kik teljes rímekben, sőt azonos hangzású, de különböző jelentésű szók rímelésében keresték érdemöket. A hangzatos sorokban szónokoltak, moralizáltak, oktattak és elméskedtek sikertelenül. De aztán CSOKONAI többre ment. Megtanult szerelemről, borról énekelni már idején. Az ő idejében és az ő városába is elhatott a felvilágosodás és a - libertinizmus. Külföldieket, régieket olvasgatván képzelődése erősödött, gazdagodott; a hazai életből és a költőktől megtanult magasabb motívumokat is vett fel: a haza közdolgoit, a kort vezető nagy eszméket. De nagy eszmét bátran, nemesen kifejezve, kidolgozva s pedig mint sajátját, nem igen találunk nála. Elzengi hangzatosan, vonzólag: de ritkán nem úgy mint a másét. Magáét sohasem úgy mint tulajdon szívéből kibuzgó érzéssel kísértet: a szenvedély bátor és erős hangján. Legfelebb a szerelemhez, vígsághoz van saját húrja, tulajdon jó népies vagy legalább diákosan népies nyelve. Tanulta a külföldieket, írni is tudott rólok és belőlők eszméket venni át s idomítani. De főképp a szerelmi és pajkos költés tett rá hatást.

Ez az ő tárgya humoros vagy inkább tréfás műveiben is. Nem a polgári vagy társadalmi életnek bűnei vagy gyarlóságai, melyek az emberiség magasabb érdekeire nézve fontosak, tárgyai ilyen művekben, hanem szerelmi vágyás. Ezért fő művében is hőse az ily vágyástól izgatott vén leány, kit szenvedélye bohóvá, nevetségessé tesz. Ezt mellékes események, dramatizált kalandok és ügyes retorikájú beszédek, allegoriában előállított indulatok, s a kor szokásainak festése és torzítása által teszik érdekessé. És az egészet egy korrajzzá, mely mindenben azon idő ízlése és kedve szerint, tetsző torzításokkal, megszokott allegorikus és mythikus célzásokkal volt díszítve. Ügyességét elismerjük; azt is, hogy méltó a külföld ilynemű jobb darabjai között helyet foglalnia. De állandó becsűnek, nagyra becsülhetőnek már tárgyánál fogva sem tartjuk. Valami újdonság, feltalálás, kidolgozásbeli jelesség van benne; van a korba való vaskos tréfa is: de nemesebb humor és igazán fontos tárgyról jeles gondolat, alig. Semmiesetre sem annyi, mint az ily nemű jobb kurucz dalok egyikében vagy MIKESnek egy kis részében. Az ily művek nem emelték, hanem alább sülyesztették volna költésünket. Szerencse, hogy KISFALUDY SÁNDOR, KAZINCZY más húron kezdtek játszani. Amaz hősi lovagias szerelmet, emez más nagyobb eszméket s mellékesen classikai felfogás szerinti szabadabb, de testiségében is finomabb szerelmet zengett; a classicismus és romanticismus méltóbb szüleményeit állították szembe azzal a testies vaskos realismussal.

Több idealismust látok abban a travestiában, melyet BLUMAUER után készített. Legalább komolyabb vonatkozások, messzebbre célzó beszédek találhatók benne s fordítása is könnyeden és valódi vénával készült. Verselése is könnyed folyású, nyelve egészen e korbeli magyaros, deákosan magyar, a német szerzőének megfelelő. A politikai vonatkozások sok helyütt érdekesek, az uralkodó osztályok ellen intézett vak vágások erősek és érezhetőek.

Mindkettőben elég sok sikamlós, többnyire eszmétlen részlet van. De vannak némely, az irodalom szinpadára sem jutott darabjai, melyekben már épen a fajtalan szenvedély az egyedüli tényező; eszmének, ha csak a részletekben, szólásokban nem, semmi nyoma. Ha kissé emelkedettebb lélekkel tekinti vala a mythológiát és a poesist is, únja vala írni az *Istenek*

osztozását, mely talán LUCIÁN salakjai közt megjárna. És ha elgondolja vala, mi a poesis, vagy lelkében igaz poesis lelke lakik vala, szégyenli írni a *Crimen raptust*, mely minden magasabb gondolat nélkül való érzékiség szüleménye, - bár meglehet a finomúlt világ érzékisége csúfolójának adja ki magát. De a diák élet zárkáiban nem HOMÉR vagy VIRGIL, se nem LIVIUS vagy TACITUS volt a kedves magánolvasmány, hanem OVID szerelmi dolgokról írt leczkéi. A világ nem tudta, saját corruptiója miatt nem érezte, hogy a poesis magas eszmék szép, azaz érzékelhető előadása; hogy ezek nélkül nincs poesis; hogy minél közelebb az állatisághoz, annál távolabb a poesis egétől. - A hangzatos verselés tetszett, akármiről szólt; hát még ha az érzékeket is csiklandozta?!

Van CSOKONAI-nak egy-két színműve is, melyek közül legalább egyben volna egy kevés gúny az új, de lelketlen hazafiak, honleányok s az elfogúlt régiebbek ellen. *Tempefőit* elő is adták nem csak az újabb, hanem az eredeti dolgozásban is. Drámaírással és műeposz írására aligha volt CSOKONAI-nak hivatása. Cselekvény nélkül való, elmésségre törekvő párbeszéd sorozata ez is; csak annyi értéke van, mint más ilyennek, melyben egy-két bátrabb célzás, mindig deákos elmével és ízléssel, alantas élczékkel található; jellem, magasabb s jól ábrázolt eszme s nemesebb, tartalmas, vígjátékhoz való stíl pedig épen nincsen... Mint tréfa és humor sem egyéb, mint a mely azon korban lehetett: ízetlen, ügyetlen, eszmétlen. Mert bilincselve is volt a magyar író kedélye ebben az időben, - legalább a műveltebb de nemzeties körökben. Mert a német műveltségű arisztokratáknál olyan lehetett a társalkodás és eszmefejlés, mint a majmolt nagy nemzeteknél. Ezt a költő nem ismerhette. Tehát csak ezt a félig népies, félig deákos, nagyon reális és kérges, de nehézkes és sokszor vagy mindúntalan piszkosba csapongó beszédmódot, elmélkedést, élczelésmódot tanulhatta el a költő is, mely az akkori alsóbb, vagy korcs felsőket utánzó nemességnél, a mely neki megközelíthető vala, s magyar városi polgárságnál, melynek körében élt - divatozott. Az ebéd utáni, pipázó szobabeli, sokszor vaskos, obscén és pajkos beszédet. Talán ez a divat korlátozta a költőt is, ha az életről, az életnek írt. És a beszédét, eszejárását ilyené tevé, akadályozta a díszesebb tréfa, nemesebb humor kifejlését. Ez az, többek közt, a mit Kazinczy gúnyolt, a mit épen CSOKONAI-nál is hibáztatott, s a miért BESSENYEI Múzsáját is tiszaparti pórleányhoz hasonlította. Ez, a mit saját műtanulmányai és műtanításai által igyekezett helyrehozni; a mi neki nem annyira saját mű-prózájában, melyek arisztokratai, idegenszerű fészességtől épen nem szabadok, mint könnyeden alkotott műveiben, például leveleiben sikerült; ott, a hol gondosan szólt, de kevésbbé mesterkelt, finom ízlését, jó magyar és nemzeties irányú ösztönét figyelmesen, de elég szabadon követte. S ez, a mi az ő jeles elméjének legigazibb bizonyossága.

CSOKONAI-nak minden moccanása testben lélekben, kivált ha ezeket a tréfás műveit tekintjük, a most említett körből való volt. Csak annyi felsőbb ízlés, könnyedség sem telik tőle, mint a sokkal előbbi FALUDI-tól. E mellett a néptől is távol maradt, azt sem akarta vagy tudta a legjobb tulajdonaiban megismerni és követni. Költői tárgyat vagy gondolatot egy-két esetben, szép formákat sohasem fogadott el tőle. Dalaiban egyetlen egy népdal melódiája, lebegése nem érezhető. Inkább görög-római és német forma és szellem. Egyetlenegy kedves figurája vagy ékessége e népköltésnek (péld. alliteratio) - vagy szép, rövid s hangzatos szólások sem lelhetők nála. Inkább utánzó; bár nagy tehetségű utánzó és fordító. Gúnyos leírásaiban, vagy párbeszédeiben mindig bőbeszédű, üres, vagy legalább szétfolyó.

Hasonlót mondhatni VERSEGHINEK nem ügyetlenül, bár áradozó nyelven elbeszélt, gúnyos *Szentesinéről*. A kornak egyfelől a francziás, de meg régi magyaros leírás- és elbeszélésbeli részleteskedés, a szemléltetőségéről dicsért «festés» volt megszokott, kedvelt költői élvezete; másfelől az iskolában is OVID volt a tőpéldány és az azt utánzó alkalmi versírók. Kevés vonással, szemléltetőleg, hathatósan festeni, inkább az érzésre, mint a felfogó értelemre hatni, a valódi lyrát, mely a magyar népdalban is észlelhető vala, s nem a leírást és didaktikusok műveit tanulni, gyakorolni: nem volt módjában ennek az időnek.

Így találjuk ezt mindenütt: bár minden gúnyos vers-darabot nem hozhatunk fel, mert nem is méltó. Nem említjük VERSEGHinek *Kolomposi Szarvas Gergelyét* sem, melynek csak címe ilyen vastag tréfát gyaníttató: tartalma épen nem felel meg neki. Kevés értékű prózai beszéd.

IX.

A XVIII. század vége felé a gúnynak s elméskedés különböző nemeinek tárgya: az állami, egyházi elnyomás, a művelt élet túlzásai s emberietlensége voltak. Az ítélet alapja az újabbkori bölcselésnek a szabadság, igazság, emberiség felől való tételei; a mint az angolok kezdtek s a francziák és németek fejtegették. Ily alapon gondolkoztak és írtak a mieink is, kik közül leggyarlóbb bizonynyal az volt, a kinek tárgya legalantasabb: a nemi élet gyarlóságai és bolondságai.

A század végén azonban, mint a németek, úgy a mieink is kezdtek más alapra állani, régibbre, biztosabbra. Bírálatauk, tehát satírájuk vagy humoruk alapjává a műbölcsészetet, a szépnek ismeretét tenni, és nem támadni meg egyenesen az elnyomókat és elnyomást, hanem hirdetni és eszközölni az ízlés nemesedését: «elővarázslani Rómát és Græciát». Úgy érezték, hogy a szép, a tökéletes, mely az érzéseknek nyilatkozik, magasabban áll és felségesebb, mint a közéletbeli morál és a mindennapi eszeskedés. Tehát feladatukká teszik bemártani kortársaik lelkét a görögök társadalmi és szellemi szabadságába, kivált pedig a szép cultusába. E magaságból akarták tanítani vagy bírálni az új világot. Úgy gondolták, hogy a ki ide emelkedik, annak azután «mindenek megadatnak». A kor dulakodásait a szabadság jogcíme alatt nem kedvelték, sőt elítélték GÖTTE és vele sok mások. És mégis egy erősebb alapú lelki szabadságnak voltak hirdetői; mert nemesítették, irányozták, edzették az æsthesist, tehát a szívet, «melyből származnak az élet cselekedetei.»

Ezt az irányt nálunk teljes öntudattal, hivatással KAZINCZY követte először; ő is honosította meg. Mert az előbbieket, kivéve talán VIRÁGOT, aligha értették a görög-római szellemet, - s ha értették volna is, nem hirdethették. KAZINCZYT a felvilágosodás vezérei, a német világ, kivált Bécsnek József korabeli előkelő férfiai - s ezek közvetlen érintkezésből és példák által, - legközelebről pedig a haza valóban nagylelkű emberei tanították meg amaz irány követésére. Így aztán feljebb hangolta a lant húrjait, felsőbb dolgokra célzott s alsóbb dolgokra célozva is szebben és nemesebben szólott, mint elődei. Ez a törekvés tetszik ki ide tartozó munkáiból is. Szintúgy æsthetikai és kritikai epigrammái, rhapsodiái, mint satirikus hangulatú egy-két költői levele a szép ama cultusát terjesztik s a görögök szellemében igyekeznek szólni. Ha xeníáiban a rossz ízlést csapdossa, vagy a szépről, mint erkölcsi főtörvényről beszél KANT categoricus imperativusa ellen, - ha az eltompúlt rossz ízlést gúnyolja ARISTOPHANES békái hangjával, ha művészetről s a szép remekeiről szól, vagy éppen HÖGYÉSZ MÁTÉval évődik stb., mindig a régiek szellemében, sokszor azok humorának kifejezéseivel, de némely művekben mégis eredetien szól. Így *Kocczantyúsi* (a rím bolondjai) meg a *harangkongatók* (a régi vánszorgó verselés megrögzött szemöldökös barátai) s ilyek ellen. Nem tagadhatni, hogy ízlése, sőt bölcselő lelke is eléggé át volt hatva a régiek lelkétől, s azt sem, hogy ezekben látszó erét is azoknak köszönhetette. De azt sem, hogy e tekintetben is önálló és nem bután majmoló volt; sőt több mint egyes utánpótló is.

Különben sem ő, sem társai a humorhoz valódi, s szembetűnő hivatással nem bírtak. Természetök inkább az érzelmeshez vontak. A német sentimentalismus osztozott lelkükön a classikai iránynyal. GÖTTE hiába dícsérték; hozzá felemelkedni nem tudtak; tehát oly magasztosan szabadok lenni sem, mint ő vagy némely társa volt. Talán a velök született szenvedélyesség, vagy a hazai hatások okozták, hogy még a leginkább hivatott, maga KAZINCZY is eklektikus legyen nemcsak tanulmányaiban, hanem munkáiban is. És KÖLCSEY, a másik legnagyobb imádója a görögségnek, alig egy-két költeményében nyilatkoztat görög lelket; többnyire szenvedélyes vagy érzélgős. Az ő *Vanitatum vanitas*-a az életunalom eltompultságával, dúlt vagy megmerevült arczczal ítél el mindent, jót és rosszat. A humor megtagadása. Benne egy

élő szobor, vagy szoborrá merevülni kezdő ember szól, megdermesztő hatással. Több jelét a humornak költeményeiben nem adta. - BERZSENYI még ennyit sem. Ő nála is egymást érik az ódák és érzelmes német versek. Humornak pedig, vagy magasba emelkedett hideg bátorságnak kevés nyoma az elcsüggedés és kétségbeesés sok szavával szemben.

De mi a néphumort keresnők. És erre már az előbbiben is egy idő óta alig találunk. Itt csak egy embernél, a kitől épen nem várnók, KAZINCZYNál. Tehát nem a *Paraszt dal* szerzőjénél, sem a nép közmondásai gyűjtőjénél, hanem a finnyás ízlésű classicistánál, ki HÖGYÉSZ MÁTÉT meg *Kocczantyúsit*, meg a *fullajtáros vers* (voltaképp négyes rímes sorok) íróját s több ilyet kigúnyolt, ki minden áron felül akart emelkedni s másokat is emelni a nép ízlésén, és *Csombók Mihály* s *Csombók Sára* szájatató csudálásától irtózott. A népet jól ismerte s némely tulajdonaiért, de meg főképp mivel véréből való volt, szerette is. De talált eltaszító tulajdonait, ízlésbeli gyarlóságait - mivelhogy ezt nem úgy ítélte meg, ahogy méltó vala -; kivált pedig a nép szellemi vezetőinek, például az akkori papságnak, nemességnek, æsthesise nyilatkozásában, beszédében, írásában annyi gyarlóságot, elfogultság miatti vakságot, makacsságot, üldözésre való hajlandóságot talált, hogy a népet és embereit nyelvre, ízlésre nézve vezetőknek, sőt tanácsadóknak sem ismerhette el. S mint mások is tevék, még dalainak s más elmeműveinek jeles tulajdonait sem igen vette tudomásul. Magasabb dolgokról írt; azokban ilyeneknek helyt nem adhatott. Legalább ő így gondolta.

De mégis a nép lelkével szól, ha bizodalmasaival szól, levelez, ha társalkodik. És a nép szelleme ellen nem vét nyelvében sem tudatlanságból, sem elkorcsosultságból, sem szándékosan és daczolva, - legfeljebb művészkedésből, szépítő szándékból, felsőbb rendeltetésű írásaiban. Az idegenségek az ő nyelvében ékesítő bokréta, vagy épen szerephez való máz, melytől mi méltán idegenkedhetünk. De ő azt hitte, hogy nem szabad felsőbb körökben s ünnepeken köznapi szabású magyar ruhában járni... S pedig mindenesetre szerepelni kell olykor-olykor és a más nyelven beszélni: az arisztokratákén, a nagyvilág embereién...

Azonban tudott úgy is beszélni, mint a nép s a jó ízlés sérelme nélkül. És úgy beszélni sokkal jobban tudott, mint ma tudnak. S a legnagyobb bűne az, hogy nem írt úgy többet. Még a nép humorát is jobban ismerte, mint a mai legjobb nyelvérzékű írók; legalább hívebben fejezte ki s oly igaz vénával alkalmazta, oly szabadon máskori erőlködéseitől, idegen szólásaitól és bármily affectatiótól. Nézzük például, nem azt az egy-két versét, mely szintén ezt bizonyítja, hanem *Botcsinálta doktorát* és *Kénytelen házasságát*. Mindkettőt MOLIÈRE után írta.

Az elsőben egy franczia pórféléből oly igazán magyar népi alakot formál, melynek csak egy vonása sem idegen, vagy érthetetlen. Egy, a pataki collegiumot kitanúlt, valahogy elcsapott iskolamestert, ki favágóvá lett, iszákossága miatt ily állapotban maradt, lesüllyedt, de iskolai emlékezéseit megtartott s ezek által furcsán fel-felemelkedő embert. Nagyra van ez egykori iskoláztatásával, hatalmas hangjával, melyhez hasonlót hús-faluban sem találhatni és nemes ember voltával. Midőn borivás által exaltálódik, furcsa lelkesedéssel emlékezik vissza «Doktor Csengeri Kis Uram medicinalis excellentiájára a más világon» s általában furcsán hánykódik a múlt felemelő, kedves emlékezései és a jelen alacsonysága között. De jó kedve kitör, önbizodalma vigasztalja, ha nagy tehetségeire gondol, és a régi magyaros «szegény legényi» humora mutatkozik a «szegény legény nemes embernél;» és énekli: «Az igaz ember abból él»... Majd nagy nehezen felcsapván kuruzslónak, nem a mai mód szerint való *szélhámossal*, - bohóskodik Plátóval, Ciceróval, orvosi műszókkal, furcsa humorral játszván a tudóskodó orvos szerepét, melyből újra meg újra hajlandó kiesni. A figyelmes olvasó be fogja látni, mily igazi néphumor van itt s mily természetesen s a szív teljességéből alkalmazva.

A *Kénytelen házasságban* nem tehet ennyit. Nem francziák s kivált nem magyarok a philosophusai; nem is népies alakok, de mégis megérthetők, sőt a népnek is sejthető bohósággal

birok. De egészen érthető a házasuló vén ember, ki meghódol a városi házasságvadászának, házasságszerzőknek, s magát nevetségessé teszi és játékszerré a jós cigánynők, a magyarosított beszédű és viseletű, egészen életből vett fogásokkal forgolódó agg dadák és kardcsörtető ifjú irányában. Ez is KAZINCZY jókedvének, jó humorának, sőt népies tréfájának bizonyossága. Miért nem lehetett itt a két philosophusból talán falusi papot és mestert formálni s általában több ilyenben magyar népéletből vett alakokat játszani: nem fejtegethetjük. De úgy gondoljuk, hogy ha sem az ő kortársai, sem az utódok az u. n. népszínművekben egy-egy elzúllott *Bolond Istókot*, a vidéki élet és társadalom számkivetettjeit, a földesúri és más kény játékszerre s efféléket ügyesen és maradandólag színre nem igen állíthatták, azt az idő szellemének, a költők és közönség külföldieskedésének, a magyar nép iránt való idegenségnek vagy figyelmetlenségnek kell tulajdonítanunk. A szabadságot érző, rabnak nem alkalmas népet nehéz szeretni azoknak, kik csak felhasználni akarnák, jogokat adni nem hajlandók. És a kit nem szeretünk, azzal nem kívánunk foglalkozni sem; még megismerni sem óhajtjuk; mert ez is közelebbi érintkezéssel jár, - a megszeretésnek első lépése vagy feltétele.

Mások, szerényebb igényűek, a nemzeti, sőt népélet barátai, tanulmányozói fordítottak nagyobb figyelmet a nép humorára. KISFALUDY KÁROLY *Tollagijában*, némely vigjátékában valódi alakjában jelenik meg a nép, annak hivatalviselője, mint szintén az alsóbb nemesség is. Ő nála is látszik, hogy vagy nem ismeri pontosan a népet, vagy valótlanyságot nem átalld elmondani annak rovására, például midőn *Marschal Kalbot* («a mi marsalunk») emlegetteti a falusiakkal: de mégis sokkal többet foglalkozik vele s a foglalkozás inkább kezére esik mint sok másnak. Majd FÁYnak, nem meséiben, melyek előbeszéde különben magasabb humorral volna írva, hanem némely regényeinek, az *Érzélgés és Világ folyamatjának*, a *Bélteki háznak* és másoknak egyes valóban érdekes alakjaiban. Itt az érzelmességgel határos vagy kapcsolatos humor található a kegyelet és humor szép vegyületben, melyet az utóbbi idők legkevésbé értenek és hoznak előnkbe. Azután VÖRÖSMARTYNál, ki *Gábor diákjában*, *Labodájában*, utóbb *Csik Ferkében* és több másban jelét adta erre való hivatásának. És ez utóbbival egy időre esnek a «humoros felolvasások» (SÁROSY: Öt érzék), a humoros elbeszélések, regények: GAÁLTól, NAGY IGNÁCZTól (*Torzképek M. Titkok*, a párisiak utánzása mint sok egyéb), ily hangulatú elbeszélések FRANKENBURGTól, kivált KOVÁCS PÁLTól. Majd az 1849 után való időszak elhozta a tartós rettegés után a szolgaság humorát: az allegoriázást, a czélozgatást, *Nagy Tükör* és társai s utódai példálódzó írásmódját - mire egyfelől Saphir és a németek tanítottak bennünket. - És a legnagyobb értékű, kinosan humoros művet: a *Blicket!* Majd az élczlapok divatját, melyek ma már sokkal nagyobb és kétesebb hatást tesznek, mint a gondolatlan olvasó vélné.

A humor tetőpontját ARANY JÁNOSnál éri el. Nála tűnik ki a magyar néphumor magas iránya és értéke. Mert PETŐFI *Helység kalapácsa* furcsa, de nem fontos tárgyú, nagy eszme nélkül való tréfa. Nagyobb becsű az ő humorá versei némelyikében, a hol magáról és viszonyáról furcsa naivsággal és kedves elmésséggel szól, - még akkor, a midőn a szenvedélyek nála és a közönségnél is fel nem keltek, az indulatokat jó remény csillapította.

De az utóbbiak, tehát a jelen század első tizedeitől fogva ide tartozók méltó tárgyalását más-korra vagy másokra hagyjuk. Csak a régieket akarók említeni; nem kimerítőleg tárgyalni, csak rájuk mutatni. Mert tudjuk, hogy ezeket hajlandók vagyunk elfelejteni. S hitünk, hogy az igazabb néphumor ezekben található.

Meg kell még említnünk, hogy KAZINCZY után s leginkább általa a néphumor, igazabban satira, még pedig harcos satira, a nyelvtan vagy nyelvügy és a philosophia mezejére is áttért.

A nyelvreform, mohó és erőszakos szóformálás, kivált az idegent utánzó finom szólások, érzелgős beszédmód, szokatlan és nem magyar mondatszerkesztés felkapása és divatba hozása, mit Kazinczy nem kezdett, csak újabb és nagyobb erővel folytatott, azt okozták, hogy némely vidéken visszatetszés hallatszott és ez gúnyban, satirában is fakadt ki.

Erről itt kitűzött feladatomnál fogva bővebben nem szólhatok. Csak a *Busongó Amor* («egy hajnali édes andalmány») s a legfőbbik a *Mondolat* felől tesztek rövid megjegyzést. Ezeket nem mondhatni sem dühös haraggal, sem piszkosan írt satiráknak. Az első KAZINCZYék érzелgősségét, édeskés és finomított frázisait s azokba burkolt érthetetlen gondolatait jó humorral utánozza, - oly ízléssel s ép azon joggal, melylyel utóbb gúnyolták HORVÁTOT vagy külföldön a *précieuse*-öket. Méltó volt; felfért. De az utóbbi, a *Mondolat* sem másféle. Meglehet közelebbről és elevenen találja itt-ott az illetőket, de főképp amaz ábrázolat által sértő, melyet magát sem láthatunk már mi oly találónak, vagy *Zafir Czenczire* érthetőnek, mint akkor láttak. De akkor kevesebbet is megéreztek. Még nem edzette, kérgesítette volt meg az érzéseket a szabad sajtó s a vad demokratia kiméletlensége. S még az írók is azt tartották, hogy nekik az élczes és éles sértések, ha teszik is, ha szenvedik is, méltóságukon alól állnak. Mérsékelt, legalább a régi és újabb üstökvonásokhoz képest szelíd gúnyolódás volt mind a többi is: a mi a *Tudom. Gyűjteményben* vagy PETHE folyóiratában, röpiratokban, egynémely naptárban (Debreczen 1830) közre adatott. Az ügy maga fontos, de egyes szók felett való harcz kicsinyes dolognak látszik. Nem eszmék felett folyt a küzdés, legfeljebb Kazinczy és társai philosophiai liberalis iránya volt titokban indítóul tartva, - csak apróságos bíbelődés és sikertelen ízetlenkedés.

Fontosabb az, hogy a philosophia ügyében is folyt harcz: még pedig egyfelől a sértett érdek mérges gúnyjával és satirájával. Hazánkba a legjelesebb külföldi philosophok korszakalkotó művei hamar eljutottak. Így DESCARTESÉ, kinek 1641-1644. megjelent művei lelkét APÁCZAI által már 1653-ban megismerte a magyar közönség. Majd APÁTI MIKLÓS és mások által tüzetesebben és nem sok idő alatt. (Nem mondom, hogy: alaposan.) Így volt KANTÉ, kinek 1781-ben megjelent művét nemcsak már 1790 előtt megismerték, de 1800-ban már a debreczeni, losonczy, pápai, udvarhelyi főiskolákban - nem említvén a r. kath. iskolákban tett kísérleteket vallották, hirdették. A m.-vásárhelyi és pataki collegiumokban pedig «critice» ismertették. Kevés haszna volt az 1795 június 19-én kiadott kitiltó kormányrendeletnek is, legalább a prot. iskolákra nézve. (Kant rostája Előb.)

KANT ellen írták 1800-ban a BUDAinak tulajdonított *Kant szerint való philosophia rostálgatását*, Pozsony, 1801, s ama sok latin nyelvű czáfiratok mellett egyet, melynek czíme: *A pap és doktor a sinlődő Kant ágya mellett*. (Hihetően ROZGONYITÓL. A pap PUCZ ANTAL, az orvos MÁRTON ISTVÁN volna.) Az a *Rosta* cz. gúnyírás tárgyánál és erős stíljánál, hatalmas gúnyjánál fogva nevezetes. Lényege fordított; de bő, terjedt jegyzetei eredetiek s azért méltók különösebb figyelemre. Egyfelől és főképp MÁRTON ISTVÁN, nagy érdemű iskolaalapító és reformáló pápai tanár, másfelől azt hiszik, LENGYEL JÓZSEF debreczeni kantianus tanár ellen volt intézve. Amaz SCHMID nevű kantianus után írta *Ker. theol Morálját* s eredetileg adta ahhoz kemény, gúnyos előbeszédét, melyben a theologusi elmaradottság s nyomás ellen kel ki, sok pontban rovatván bizonyos nagy tudósok tétlenségét és obscurantismusát, - és többek közt a philosophia tanárának azt a jogot követelvén, hogy az ész jogán bármely dogmát is megbírálhasson. - Az egész röpirat azért nagyon fontos, mert mutatja, hogy amaz időben a philosophia közügy volt s KANT miatt meg voltak rémülve még abban a körben is, a hol legalább a philosophiában szabadon kell vala a gondolatnak nyilatkozhattania, s a hol utóbb nagy hatást is tett a KANT bölcsészete. Mert nemcsak MÁRTON I. hathatós iskolai és irodalmi működését (*Ker. moralis kis katechismus*, 1817., melynek liberalismusa ellen vita támadt s melynek védelmében KAZINCZY is részt vett) vezette és erősítette, hanem némely tanítványa

által (Pap István) nagy eszméket is hozott szőnyegre, a ker. felekezetek egyesülését és bölcsészeibb morál érdekét.

MÁRTON vagy LENGYEL ellen szól a röpiratban egy iskolai közvizsgálat azon leírása, mely az 53-58. ll. olvasható s a mű egyik legszeszélyesebben írt szakasza. Mindenesetre amazt illeti pedig az a gúnyíratféle katechismus, mely a 121-125. ll. áll s így kezdődik: «Micsoda ember vagy?» - «Galagonya magyar vagyok» stb. A munkában levő humor indítékául KANTnak félreértett *Erscheinung*-ja, és *Ding an sich*-je, moráljának alapelve s mind ennek szeszélyes félremagyarázása és túlhajtása szolgál. Főképp pedig az, hogy a tekintélyét és hűsös fazekait féltő nagy pap vagy tanár, MÁRTON magasból szóló nyers, de nem személyeskedő s általános hangzó vádjait, személyeskedéssel s ijesztéssel kívánja visszatorlani. Némely részletek vastag vonással adják elő az iskolák helyzetét s panaszzák a KANT bölcseleme végett tett áldozatokat. «M.-Vásárhelyen (103. l.) 500 rforintokat fizettek olyan philosophia tanításáért, a mely a trónusok és oltárok felforgatását egyformán tárgyalja... *Debreczenben* száz forintokkal drágábban unterminirozzák a Religiót és Moralitást... *Pápa* a legolcsóbb lazzarónira talált... mert ott 400 ftokért üzik azon mesterséget... Hogy a lutheránus iskolákban még nagyobb divatjában van Kant... SCHWARTNER bizonyítja... De észrevették némelyek az u. n. kritika philosophiának azon titkos fekélyeit és nyavalyáit.» E végre néhol «a mit csak a KANT, FICHTE s egyebek lepedőjében találtak, tisztát, tisztátalant, két, három vagy négy lábút, koppasztalant, mosatlant, béle kivetetlent... minden választás nélkül csömöszölik le a szegény tanuló torkán, az ártatlanok ökröndözéseire, szemeik kidülyedezéseire semmit sem hajtván... Azt mondom, hogy 20-30 esztendő múlva nem lesz többé szükségünk sem catechesisre, sem énekes könyvekre, sem templomokra; már akkorra a Moral *Archimedesei* a scepticismus első nemű *emelőrudjával* vagy csapófájával a vigyázatlanság ászkán úgy ki fogják a Religio és Moralitás világát sarkaiból vetni, hogy ezt többé a maga helye nem fogja megismerni.» - «Ha consequentek akarunk lenni, ne áruljunk zsákba macskát, hanem adjuk tudtokra embertársainknak, hogy minden eddig volt Religiót ki akar a kritika philosophia az iskolákból, idővel az eklézsiákból is mustrálni.» - Végül egy catechismust csinál Márton ellen, a mint mondók. S ebben, mint az egész munkában, Kanttól rettegőnek, egyháza és vallása érdekeit féltve, a régi dühvel harcolónak, csökönös conserválónak tanúsítja magát, sok irodalmi s némi philos. ismeretei mellett is. Lehetetlen ezen nem csodálkozni, midőn annyira megy, hogy anyagi érdekből, az akademikusok költségei miatt is támadja a krit. philosophiát, hogy a rendszer ostromlásában hátát ellenfeleinek is veti s hazafiatlanul azt kívánja, hogy azoknak, t. i. a r. kath. iskoláknak adott tiltó rendeletet itt is tekintetbe kellett volna venni, mikor azoknak denunciálja MÁRTONT (135. l.) s mikor azt állítja, hogy nem kellene a felségnek a külföldre bocsátásért oly sokszor alkalmatlankodni!

Ime itt is bele szólott a humor, a satirikus vitázás szelleme a nagy eszmék ügyébe. De sajnos, nem nagyobb sikerrel mint SZEICZNál, nem is jobb izléssel. *Thersitessé* lett, a ki *Agamemnon* nem lehetett. De úgy hozza magával az emberi gyarlóság, hogy nagy eszmék is kicsiny eszközökkel s többször kis emberektől védetnek, s a nagy eszmék oroszlánbőrét öltik magokra a gyávák vagy álnokok.

KAZINCZY korára esik a dráma-irodalom és színészet felélédeése is. Résztint ő és a köréből valók, résztint és nagyobbbrészt más újabbak eszközölték ezt. Tehát mozogni kezdett a drámai művekben a néphumor is. Ezt akarjuk még röviden érinteni; mert tárgyalni, a művek nagyobb része kéziratban maradván, alig volna lehetséges.

Csak azt állítjuk, hogy a néphumor igen csekély szerepet játszott a 30-as évek előtt. Voltak már jóval előbb is bohózatok, tündéres és vígjátékok, énekes darabok; de szomorú dolog, hogy legnagyobb részök fordított mű volt, még ha címök magyarrá van is téve. Volt néhány

magyar szerző is: ANDRÁD ELEK, SZOMOR MÁTÉ, GOROVÉ LÁSZLÓ, SIMAY KRISTÓF stb. De ezek művei, ha egy-két darabból ítélhetünk, inkább komoly erkölcsi vígjátékok voltak. Ma már silánynak látszó tárgyalással és semmi valódi elmésséggel. Bámuljuk, midőn *Bohó Misi de Hájas*, *Parlagi Jancsi*, *Tulokmányi Máté*, *Politikus csizmadia* stb. ilyet németből fordítottaknak találunk; valamint *Toldi Miklóst*, *Bátori Máriát*, *Béla futását* is németből vetteknek, német énekekkel megrakottaknak kell látnunk. Csodálkozva emlékezünk vissza a teljesen német szokásokra, jellemekre s ezeken épült cselekvényekre, a *Valpurg éje*, *Hinkó a hóhérlegény-félékre*, a KOTZEBUE után alakítottakra, azokban szereplett német nyárspolgárookra (ez a szó is!), polgárasszonyokra, csodálatos öltözetű lovagokra, falusi birákra, mesterekre, melyeket nem is értettünk, nem is élvezhettünk eléggé, csak idegen voltuk miatt bámulhattuk. Mintha csak német műveltségre, szokásokra, néha még mythológiára is akartak volna bennünket tanítani, a kik a *Valpurg éjét*, *Bűvös vadászt*, *Csörgős sapkát*, *Fehér asszonyt*, *Kísértő hegyi lelket*, mind ily alapú és vonatkozású darabokat adogattak elő. De ez csak úgy meglegeltetett és elnéződött, mint az, hogy a műveltebb osztály világi énekeit s dalait, melyek szövegének magyar szerzője vagy fordítója volt, mind német szerzetté, vagy nem magyar izlésű szerzőktől componált dallamokra énekelték, némely részöket - nagy erőlködéssel. S hogy ekképen a magyar népdaloknak divatja még ezelőtt negyven évvel kezdődött el. És KISFALUDY-nak nagy nehezen sikerült a népdalok szerint költeni dalokat. S EGRESSinek és társainak csak idő múlva, a magyar nemzetiesebb művelt osztálynak inyéhez való dallamokat szerezni.

Milyen volt a magyarossá tett *Garabonciásnak*, *Parlagi Jancsinak* stb. értéke humor, tréfa tekintetében, az előbb mondottak szerint nehéz megítélni. Mindegyikben találtunk - emlékeztetből szólva - magyaros népszólásokat; de egyikben sem igaz magyar, népies jellemeket és cselekvést. És épen nem a magyar nép életének igaz ismeretét, annak drámai helyes alkalmazását. A *Garabonciásból* érdekes, talán maradandó alak lesz vala, ha szerzője jobban ismeri s a nép lelkével eszményíti amaz elzüllött kóborlókat, kiktől ez a nevezet vagy fogalom vétetett s felhasználja a rájuk vonatkozó mondákat és sokszor érzékeny történeteiket. *Parlagiból* magyarabb alak válik, ha a fordító egy *nyiri pajkost* ismer s annak vonásaiból ruház reá egyet-mást. (A pajkosok neve és dolgai már a XVI. században is előfordultak. MELIUS egy művében panaszkodik a károkról, melyeket Debreczennek okoztak.)

Igazán megvallva, ez időben nem is volt sok méltó tárgya a műveltebb közönség, sőt a nép humorának sem, legalább nagyobb tárgy, a melyet régibb időkben politikai vagy társadalmi nagy mozgalmak adtak. Az országgyűlési élet egy ideig szünetelt, a megyei élet elnyomatás alatt mozgott s inkább csak magános zúgolódások közt folyt. Azután mindkét kör olyanokkal foglalkozott, melyek a népet kevésbé érdekelték vagy izgatták, a műveltebbeket sem hangolták gúnyra vagy tréfára. A 25-diki alkotmány- és nyelvügyi viták nyomai meglátszanak az irodalomban, de a humort kevésbé termékenyítették meg. Legfeljebb országgyűlési elmés iratok, megyei szatírák és dalok, ma már alig ismeretesek, szülemlettek. Majd a jobbágyi viszony rendezése jött elő; ez komolyabb dolog volt, egy oldala sem volt tréfa tárgyává tehető. A júliusi forradalom a magas politika embereire hatott, a lengyel bajok inkább elegiára hangolták szélesebb körben hazánk fiait. A vegyes házasságok ügye létet adott tudtomra is egy-két csúfos adomának és képnek, de az irodalomban humorral nem tárgyalták; nem volt a nép ügye. Az a nemzetiségi «törzsönködés», melyet a 30-as évtized végén kifakasztottak, még csak kezdődő gyuladás volt, melynek fájdalmai a politikai közönyösségre és rövidlátásra szoktatott közönség és nép még nem érezte. A műveltebbek, nemesek s honoratorok élete, kiválón falusias volt. Az adótlán köznemesség a kereskedés és sok költség nélkül való állapotban bővülködve, szerény igénytelenségben, fényűzés, fővárosi vágyások hiányában, megelégedve, jó kedvvel, sok tréfával, bohósággal, legfeljebb kortesvilági kalandoknál énekelt dalokkal vagy szelíd hangulatú nemzeti énekekkel, csendesen panaszkodó emlékezésekkel töltötte idejét inkább, mint magasabbra célzó gúnynyal vagy humorral. Mind ez kevésbé

hatott az irodalomra, mely a 40-es évekig épen nem volt a nemzeti élet tükre, vagy az igaz értelemben veendő nemzet nemesebb elmeszüleményeinek virágos kertje.

De, ha valami mondanivalója lett volna is, akár tréfásan, akár komolyan a nemzet szószólóinak, nem olyan volt a helyzet, hogy ezt könnyen és bátorságosan tehetné volna. A rendőrség és a *censura* útját állotta. Ennek még az erkölcsökre, illemre, æsthesisre is volt gondja: valódi gondos gyámkodást folytatott. Hogy pedig lett volna mégis elmondani s kigúnyolni való, azt az akkori memoire-félékből gyaníthatjuk, például KAZINCZY és kortársai, kivált a nemes DESSEWFFY levelezéseiből. Sok nem valódi nagyságnak jutott szerencse és hódolat akkor is, sok ocsmányságot tiszteltek, ha magas állás fénye vette körül. Sok apró érdekek üztek játékot nagy eszmékkal és érdekekkel. De nyilvánosan szólni nem lehetett. Még a levelezésekben is félénkség mutatkozik. A kisebbek bohóságait lehetett bántani; a főbűnöket, melyek pedig csak gúny által volnának javíthatók, épen nem. Szabad volt egymást nyelvügyben, irodalom dolgában csípni, szúrni. Egyes szegény *Perföldit*, *Zsugorit*, *Mokányt* stb. igen: de minisztert, főurat, magas helyzetű embert épen nem. A hazától elpártolt nagy urak, a megfordúlt hazafiak, a paloták titkai s ilyenek leálarcozva, közgúnynak kitéve nem lehettek.

Egy részről jó volt vagy jó volna ez így, azaz, ha nem volna bűn, gyarlóság, a gúnynak s hűmornak méltó tárgya. De ha ez van s amaz szólni nem mer, vagy erőszakkal elnyomatva vagy erkölcsi bátorság hiánya miatt, nyomorúlt a helyzet. Az erkölcs, az erkölcsi érzés némül el és vész ki. Addig nem mertek szólni, hogy utóbb nem tudtak.

De már ez utóbbiakban túl járok a kitűztem határokon s az előbbinél is rendezetlenebbül, töredékesen szólok. Csak az nyugtat meg, hogy a ki újabb hűmoros irodalmunkat tárgyalandja, itt talán némi újmutatásokat találhat.
